

Leto LX. 1940. Zvezek 11.-12.

LJUBLJANSKI

L

V

O

N.

Izdajatelj:

Knjigarna Tiskovne zadruge.
r z. z o. z.

Odgovorni urednik:

Juš Kozak.

V Ljubljani.

Tiska „Národná tiskárna“

1940.

LJUBLJANSKI ZVON

II - 12

I. Dr — n: Nekdo šepeče	525
Igo Gruden: Ob meji	532
Tone Šifrer: Moža iz legije (III)	533
Jern Ledina: V somraku časov	538
Ivo Brnčič: Čarobni krog	538
Vladimir Pavšič: Balada o gramofonu	547
Vladimir Pavšič: Mrtve ure	548
Ferdo Godina: Šandor pripoveduje (III)	548
Jern Ledina: Dogovor v poletni noči	556
Juš Kozak: Blodnje za Lepoto (IV)	557
Fr. Bezlaj: Nikolaj G. Černyševskij	571
Marijan Lipovšek: O našem glasbenem življenju	579
Dr. Cvetko: Problemi umetnostne kritike	582
Vlado Kersnik: Poglavlje iz filozofije (III)	586
Boris Tušek: Pravni odnosi slovenskega kmeta do zemlje	591
V. I. U. — Fr. Sršen: Lev N. Tolstoj	599
F. X. Šalda — B. Borko: Grška plastika v Rimu	602
L. Adamič — V. Krajger: Stari priseljenec ob kuhinjskem oknu (II)	606
B. Borko: Iz češkega slovstva	609

Med knjigami in dogodki: Stanko Leben: Problem Dantejeve Beatrice (A. Budal) — W. Shakespeare — O. Župančič: Romeo in Julija (A. Budal) — Francè Stelè: Umetnost v Primorju (K. Dobida) — Revija »Common Ground« (V. Krajger) — † H. G. Perušek (K. Dobida) — Ob 70letnici Josipa Pavčiča (M. Lipovšek) 612—624

Revija izhaja dvanaajstkrat na leto. — Celoletna naročnina 120 din, za dijake 90 din. Plačuje se lahko v mesečnih obrokih po 10 din. Za inozemstvo stane 150 din. Posamezen zvezek stane 15 din. — Reklamirane zvezke dobivajo naročniki brezplačno samo na reklamacije v prvem mesecu po izidu. Kdor do Novega leta ne odpove revije, potrjuje s tem naročništvo za prihodnje leto. — Upravišтво: Ljubljana, Dalmatinova ul. št. 10. — Urejuje in za uredništvo odgovarja Juš Kozak (Ljubljana, Poljanski nasip št. 14 VII/2). — Prispevki, recenzijski izvodi in listi v zameno naj se pošiljajo na urednikov naslov. — Nenaročeni rokopi si se ne vračajo. — Izdajatelj: Knjigarna Tiskovne zadruge, r. z. z o. z. v Ljubljani. — Tiska Narodna tiskarna d. d. v Ljubljani. Predstavnik Fran Jeran.

NEKDO ŠEPEČE

I. D R — N

Onstran suhe struge, v vasi, ki leži na ravnem polju zelena in bogata, se je premožen kmet v najboljših letih pusto deževno popoldne v trenutku brezdelja spomnil prazne puške v stari omari. Prinesel jo je na prag, jo brisal in snažil. Njegova žena, brhka, sveža in čedna, je v hiši pomivala kotlič, da ga obesi nad ogenj. »Da si kaj ne narediš«, jo je zaskrbelo. — »Prazna je — glej!« —

Žena je še videla, kako se je cev povesila. Take cevi, ob takih prilikah, niso prazne, bodi strelec še tako prepričan, da so. Oko in roka v taki igri ne zgrešita, bodi oko še tako neizurjeno in roka še tako okorna.

Kotlič je zropotal po tleh. Kmet je planil k telesu, ki se je sesedlo kakor posekano: »Mara — zadeta? Ne, ne!« Njej se je pogled razprl v neznansko začudenje: »Ivan...« Divje se je vrgel na njeno truplo, da ga iztrga pošastni sili, ki je veličastno, mrtveč stopala vanj. Kakor so njeni udje odpovedovali, je vse klecalo tudi v njem. »Sam si jo!« je bučalo v njem in mu meglilo premislek. Odvihral je proti župnišču in tulil vso pot: »Maro sem ubil!« Odtod je obtožba hlipala iz njega do orožnikov.

Pogreb so opravili brez njega. Med zasliševanjem ga je moral sodnik miriti, naj ne zahteva, da tudi njega ustrelijo, naj pomisli na otroke in grunt; nesreča je nesreča. V samotnih urah zdvajanja mu je grmelo in nabijalo v možganih. V snu je videval Maro. Ni ga begala, ni mu grozila. Prikrita nežnost in globoka vdanost, ki se je za živa le kdaj pa kdaj docela sprostila, se ji je zdaj strnila vsa v pokojnem, rahlo boleznem pogledu in nasmehu, kakor bi šepetala: »Zame mi ni. Od tvoje roke je bilo tudi to sladkost. Ti se mi smiliš. Sebe si zadel. Prenašaj vdano!« Obtoževal se ji je glasno, da je straža pogledala, s kom govori.

Sodnik je bil človeški. Možev obup ga je prepričal. Kazen je bila majhna, pogojna, radi nepredvidnega ravnanja. Ivan se je vrnil med otroke, ki jim je ubil mater, med vaščane, ki jih je njegova boleost pretresla. Vzel je puško in jo zagnal v prepad. V prsih ni odleglo.

Kakor obsojenec tava med opravi. Sosedje se ne dotikajo rane, govorijo o letini. Otroci ne vprašujejo po materi, niti mala Kristina ne, ki jo je teta

s sladkorčki pretentala; drugim je teta dopovedala, naj očeta ne žalostijo, da ne izgubijo še njega. Nesreča. Tako je bilo zapisano.

Zapisano? Kadarkoli gledam potrtega kmeta, šepče nekdo: »Jeklo ni krivo. Kdo je vtihotapil protinaravno napetost vanj? Mesece in mesece, kdo ve odklej, se je kovina mučila s to napetostjo. Snov je trpela, škripala v vseh svojih delcih, prežala na priliko, da se sprostí. Ljudje so pozabili na njeno stisko in silo, na neznosnost njenih muk. Mimo nje so hodili in je niso odrešili. Pa je prišel trenutek človeške objesti, ki jo je osvobodil. Snov ni kriva, če jo ljudje zlorabljajo in kujejo svojo zlobo vanjo.«

Šepet sega v časovne daljine:

»O Napoleonu pravijo, da se je vprašal, ko je delal življenjske obračune, ali bi ne bilo za človeštvo bolje, da se ni on sam nikoli rodil. Napoleon, kakršnega nam rišejo priče njegovega dela, bi bil težko prišel do takih vprašanj. Morda so mu tako izpraševanje vesti podtaknili nasprotniki, ki bi jim bil tak »jasen preblisk« dobrodošel. Če si je tisto vprašanje res zastavil, se je moralo to zgoditi v trenutku popolnega notranjega zloma. Aleksander Veliki ni utegnil priti do takih ugibanj, prezgodaj je omahnil v naročje silam, ki so mu vzele možnost, da bi človeštvo radi njegovih posebnih darov prehudo krvavelo. Tudi Cezarju ni bilo dano, da bi se bil za take obračune s samim seboj temeljito zbral. Med najplemenitejše može, ki so kdaj vodili ljudi v naskok zoper druge ljudi, sodi Garibaldi, ki je to delal le v skrajni sili in se od orožja kakor v resnično odrešenje zatekal v obdelovanje zemlje.

Kako teži zavest krvavega posla, pričajo nešteti poskusi izza svetovne vojne, da bi državniki in učenjaki odvrnili od svoje države odgovornost za izbruh večletnega klanja. Zmagovalci pehajo krivdo na premagance, da so ti sprožili svetovni požar in jih je zato zadela pravična kazen. Premaganci pa dokazujejo, da so morali kaznovati Srbijo in se drugim ni bilo treba vtikati v ta spor. Prva skrb vsake države ob katerikoli taki priliki je ena sama: ne biti kriv, pokazati se pred svetom v luči ogrožene žrtve, ki se mora braniti zoper tuje nasilje. Otroška odkritost srednjeveških držav, ki so s ponosom oznanile svetu, da napadejo polumesec in mu iztrgajo sveto deželo, je davno pokopana. Nastaja pa v najnovejši dobi nova odkritost držav, ki se borijo za svoj življenjski prostor. Ali tudi tak borec ne mara biti pred svetom prvi napadalec in se rad vijuga skozi vse mogoče, logično pravilne ali iz trte izvite dokaze, da je njegov obstoj nevarno ogrožen — od šestkrat, desetkrat ali celo šestnajstkrat manjšega sosed. Velikemu narodu je včasih nujno potreben življenjski prostor, ki se razteza čez del ozemlja ali čez vse ozemlje prešibkega sosed. Temu — menda prav radi slabosti — življenjskega prostora sploh ni treba. Mogočni sosed,

ki ga podvrže, velikodušno poskrbi za vse, kar je takemu neboljencu treba, da prezgodaj ne izdihne.

Tako visok pojem življenjskega prostora se razvije v narodu, ki veruje v svoje visoko poslanstvo in si na njegovem temelju gradi ali širi — imperij. Vera v visoko število lastnih prebivalcev, vera v tanke, topove, letala in bombe, najvišja vera v lastno gospodarsko prevejanost, ki z njo obvlada velikansko množino pridelkov, kovin, strojev, izdelkov, kapitalov, kreditov in tiska — ta vera ga žene, da vdahne mrtvi snovi najvišjo napestost in z njo razbije in razžene podobne vrednote tistega, ki bi mu skušal kratiti razmah na njegovem življenjskem prostoru.

Današnji miselnosti niso več potrebne izvožene kolesnice prejšnjih dob. Danes ni več umestno razločevati med napadalci in napadenci, med človeškimi ujedami in njih žrtvami, med volkovi in jagnjeti. Svet se je usodno preklal in se bije na življenje in smrt. Nasprotna tabora sta oba razmerna močna. Tretji tabor gleda in čaka. Novo klanje ni pognalo iz nasprotujočih si pojmov o svetu in življenju, iz gospodarskih tekem, iz pohlepa po surovinah, iz potrebe novih družabnih preosnov, iz večnega presnavljanja in pomlajanja zemlje in človeštva, kakor se navadno misli in trdi. Vse to bi se dalo urediti brez besnega klanja, kakor se je že večkrat urejalo.

Prvi in najgloblji vzrok je mnogo preprostejši. Če imaš tvornico orožja in izdelash letno toliko in toliko tisoč topov in izstrelkov, več sto tisoč pušk in svinčenk, na tisoče napadalnih letal in bomb, ne misli, da bodo kovine, predelane v vse te predmete, mirno ležale v skladiščih, kakor so prej počivale v rudnikih in tvornicah. Vsem tem predmetom je človek s svojim umom in delom vdahnil iskro svojega duha, prožnost svojih življenjskih energij. Vsi ti predmeti čutijo in vedo, da ne bodo branili človekove varnosti zgolj s tem, da so nekje postavljeni, nagrmađeni, naravnani, pripravljeni za pok, strel, polet, vžig, razlet. Vsi se zavedajo, da ne stojé v muzeju, temveč sredi živih, vročih teles, ki se dan za dnem vadijo z njimi, sredi snujočih glav in bijočih src, sredi neprestanega snovanja velikih načrtov, ki naj obveljajo za tisočletja. Predmeti vedo tudi, da je drugod na tisoče in stotisoče podobnih predmetov, prav tako postavljenih, nagrmađenih, naravnanih in pripravljenih, ki komaj čakajo, da se pomerijo z njimi. Vedo, da se morajo pomeriti, že zato, ker obstoje — drugače bi bili nesmisel. A nič tega, kar resnično obstoji, ni nesmisel.

»Neumnost obstoji, pa je le nesmisel«, tvegam.

»Ni«, šepéče neznani nekdo. »Potrebna je in ima svoj pomen, kakor senca ob luči, dolina ob gori, praznosta poleg polnote. Le to ni do konca dognano, ali je neumnost prav to, kar ljudje imajo za neumno, ali kaj drugega; kakor še ni dognano, da je vera v tanke, topove, letala in bombe

edino zveličavna, čeprav mnoge velike glave druge vere ne poznajo in so preverjene, da jih ta vera ne ukani.«

»A če bi jih le?« se zdrznem.

»To skrb le njim prepusti! Slabotnih, majhnih narodov, kakor je tvoj, ni treba biti strah, če se veliki koljejo, če veliki spreminjajo zemeljsko površino v džunglo, kjer se najuspešneje uveljavlja pravica močnejšega in brezobzirnejšega. V pravi džungli je poleg silovitih borb med najmočnejšimi nešteto majhnih, tihih sreč, ki jih trušč krvoločnih zveri ne doseže in ne moti. Ko sloni lomastijo skozi pragozd, stro nevede marsikakšno drobno bitje, če se jim ne ugame. Ko jim čokata stopa hlastne v grm na skrito gnezdece z mladiči, je tiste ptičje srečice konec. Tiste — ne drugih. Brez števila drugih srečic se tudi ob najsilovitejših borbah med sloni razcveta do najvišjih možnosti. Če bi kdo v taki džungli seštel vse energije, ki služijo klanju in uničevanju, nato pa vse tiste, ki gradijo srečo in življenje — kdo ve, katera vsota bi bila višja? Ptički, zajčki, hrošči in vsa nepregledna žuželčja drobnjav se ob takih borbah nagonsko odmikajo divjanju velikih, bežijo od razjarjenih velikanov, da si drugod poiščejo varen kot. Vrnejo se včasih šele, ko so borbe dobojevane, ko padli hrusti razpadajo in z gnitjem plodijo džunglo za novo življenje. Ta in ona vrsta hrustov v takih borbah izumre. Manjša bitja so kljub telesni neznatnosti odpornejša in trdoživejša. Njih skromno, skrito, umerjeno žitje skriva več prave sreče in resničnega življenja kakor veleborbe mogočnih zverin.«

»Naj mali«, izvajam, »iščemo tolažbe v medsebojnem klanju velikih? Obupna tolažba. Ali nimamo nobene možnosti, da bi posredovali in borbe blažili? Če smo velikim ob njihovem trenju slučajno na poti, nas pomendrajo kakor slonova stopa negodne ptičke v gnezdu. Nevarnost je še večja kakor v džungli. Slon ne išče ptičkov nalašč. Nas pa zapletajo veliki v svoje borbe in če ne maramo ne z enim ne z drugim, planejo najprej po nas, nato se med sabo dalje tepo.«

»Tudi to se včasih zgodi. Vselej pa ne. Zdaj se krvavi ples vrši le med največjimi.«

»Ker malih že skoro nič več ni«, se plašno trga iz mene. »Tudi v tem je džungla boljša. Če slon nehote stopi miški na rep, se miška morda še reši, ko se slon prestopi, in repek ozdravi. Med narodi pa se hrust, ki mu ostane v šapah kos tujega ozemlja ali pa tudi vse, ne zgane več in se sveto zakolne, da se vsaj tisoč let ne bo več umaknil.«

»Misliš male in manjšine?« žubori šepet prav pri ušesu. »Poglej v Alzacijo! Dvajset let je Francija tam tiščala nemško manjšino. Kazalo je, da bo večno tako. Nemčija je do nedavna sama ponujala Franciji prijateljsko pogodbo za večni mir ob Renu in izjavljala, da nima na oni strani Rena nikdar ničesar več iskati. Pa se je čez noč vse obrnilo. Alzacija je

danesh zopet nemška in Nemčija sveto zatrjuje, da bo ostala nemška do konca sveta. Zgodovina Alzacije je neznansko tolažilna za vsa ozemlja s podobnimi usodami. Dolgi dvajset let so alzaški Nemci kljub francoskemu šolstvu in vsakojakemu pritisku ostali čisti Nemci in dočakali nenadejano odrešenje. Francoska asimilacija jih ni mogla izneveriti njihovi krvi in njihovem jeziku. Zdaj pridejo seveda alzaški Francozi v podobne škripce, če Nemčija ne bo tako previdna, da jih vse izloči iz svojih najnovejših mej. Isto je treba domnevati o vsakovrstnih drugih manjšinah širom Evrope.«

»Temu izigravanju malih in manjšin ne bo nikoli konca?« me je razjedalo. »To vendar ni življenje, to vendar ni človeka dostojna usoda: biti večno pod šapo ali pričakovati, da se šapa vsak trenutek zgane in te bo začela daviti. Ali so mali in najmanjši neusmiljeno obsojeni v take razglede?«

»So in niso«, je tolažilo šepetanje. »Dokler se veliki med seboj mikastijo, mali lahko mirno gledajo. Morda se tako zmikastijo, da ne bodo več mogočni in veliki. Ko se razjarjeni petelini hudo dajejo, ne leti samo perje, grebeni krvavijo in v kosih odpadajo. Krv izteče lahko toliko, da veliki obnemorejo in tudi mali prosteje zadihajo.«

»Višjih in lepših razgledov ne znaš odpirati?« me je zvil obup.

»Znal bi jih...« se je laskal pritajeni šepet. »Pa so daljni in zabrisani. Kdo jih doseže? Kdo jih primakne v dosegljivo razdaljo? Danes je še tako, da se mora z uničevalno napetostjo natrpana snov do sita izhrumeti. Z dinamitom, smodnikom in plini razdražena gmota se mora divje razleteti — drugače ji ni odolenja. Ko bo med velikimi vse na kosih in bodo zdrobljene in zglođane tudi lobanje, ki so topove, bojne vozove, bombe, torpede in strupene pline vpregle v uničevanje človeških bitij in človeških kulturnih dobrin in so širile vero v njih odrešilno moč, tedaj požene morda v drugih glavah drugačna vera: vera v svetost snovi, ki se ne sme zlorabljati. Pred leti, kmalu po prejšnjem svetovnem klanju, se je v najjasnejših glavah nekaj takega zasvitalo. Odpravljali so podmornice in utirali pot nadaljnjemu razoroževanju. Vendar razsvetljenje ni seglo do dna. Hlimba je kumovala plemenitemu početju. Lisjaštvo je računalo na prirojeno prevejanost: »Porečemo, da smo razoroženi, tudi če v resnici ne bomo.« Veliki so se šli skrivalnice. Danes se ne gredo več. Danes si očitno grozijo s popolnim uničenjem. Obetajo si, da se bodo za vsako škodo in izgubo petkrat, desetkrat, stokrat maščevali. Morda oba tabora res dosežeta popolno medsebojno uničenje. Tedaj bodo vojni cilji na obeh straneh popolnoma doseženi.

Šele tedaj se morda uveljavi vera v svetost snovi. Če bo ta vera globoka in resnična, če je ne bo razjedal črv hlimbe in zahrbtnosti, bi prav mali narodi utegnili takrat imeti kaj besede. Danes obstoje ministrstva za na-

rodno vzgojo. Včasih je vključena tudi vzgoja k narodnemu sovražstvu nasprotnih taborov. Če stopi kdaj na njeno mesto vzgoja k spoštovanju in k ljubezni, če ne bodo nikjer učili, da je uničevanje in razbijanje za veličino naroda nujno potrebno, morda dorasejo kdaj rodovi, ki se ne bodo bahali z ulivanjem topov in z izdelovanjem bomb, ki ne bodo verjeli v betonirane utrdbe, ki tehnike ne bodo onečaščali z izmišljanjem in gradnjo bojnih vozov, ki bodo uporabljali smodnik in dinamit za razstreljevanje skal v rudnikih in pečin v predorih, ne za rušenje človeških bivališč in za mesarjenje človeških teles, letala za prevažanje blaga, človeške pomoči in kulturnih dobrin, ne za sadistično spuščanje bomb na milijonska mesta, na delavnice, zavetišča in bolnišnice. Če se vzgajanje h krutosti in k brezčutnosti nadomesti z utiranjem poti k človečanstvu in k blagemu pospeševanju življenja, bo snov sama blažja in krotkejša, ne bo prežala na človeka, kje bi ga ugonobila in razmesarila. Prilik za pravo junaštvo ostane še zmerom dovolj v borbi z naravnimi silami in zaprekami, ne da bi jih moral človek iskati v pobijanju svojih bližnjih. V tej smeri je tudi malim narodom in manjšinam odprta široka cesta k boljšim sporazumom. Morda le ni nujno potrebno, da bi morala vsaka visoko razvita kultura, kakor je kultura današnje Evrope, s svojega viška strmoglaviti v razpad in razkroj in postati sužnja nižjih kultur.«

»Kdo si, ki šepetješ?« strnim v temò in praznino. »Zakaj ne navdahneš s takimi mislimi glav, ki danes vodijo razbijanje in uničevanje in vidijo v njem veličino svojega duha?«

»Tudi njim šepetem v njih redkih blagih trenutkih. Pa pridejo dnevi trušča in pokanja, noči peklenskega brnenja in treskanja — in glave oglušijo, ne razločijo več mojega tihega šepeta. Radi tega nikakor ne obupujem. Če me današnje glave ne morejo ali ne marajo čuti, pridejo prav gotovo druge, ki jim blaga misel ne bo tuja ne zoprna.«

»Težko je danes izpovedovati tako vero«, podvomim.

»Težko, a tem bolj potrebno.«

Misel koleba med današnjo krvavo resničnostjo in lepšimi zarjami bodočnosti. Neizprosna današnja dejstva jo mrtvijo, da ne more prosto poleteti k tistim zarjam. Tudi oba tabora, ki sta se danes s topovi, tanki, bombami in podmornicami na življenje in smrt zagrizla drug v drugega, obojata po končni zmagi vsemu človeštvu tisočletne lepše zarje.

Gledam in poslušam. Za vse na svetu bi rad videl, kdo nam tiste lepše zarje res nakloni. Kakšne zarje so človeštvu vstale iz prejšnjega svetovnega klanja? Lepe in blage večinoma niso bile. V teh par tisočletjih, kolikor lahko pogledamo nazaj, ne beleži povestnica nobenega velikega klanja, ki bi bilo prizadetim prineslo lepše zarje. Te so včasih posijale samo iz nekrvavih plemenitih stremljenj v politiki, znanosti, umetnosti in družabnih preosnovah.

Zoper divja bojevita plemena je bila seveda oborožena bramba zmerom potrebna. Uspešna bramba pa se je sama rada često prevračala v napadalnost. Divjost se je v stoletjih unesla, bojevitost pa se je stopnjevala in se oborožila z najpopolnejšimi pridobitvami tehnike in vede. Ali naj to pomeni, da bo večno tako? Da bo človeštvo napredovalo zmerom v dosedANJI smeri: od kulture do kulture in od klanja do klanja, od strojev do strojev in do zmerom obsežnejšega in temeljitejšega razbijanja vsega, kar je dotlej ustvarilo? Ali sta snov in zemlja zastrupljena že v svojem jedru, ki v sredini vre in kipi in tu in tam uničuječ privre iz ognjenika, privrši kot ledeno zrnje iz oblakov, prihrumi kot orkan čez mesta in planjave?

Kadar se zla sila uveljavlja, se misel opoteka in nikogar ni, ki bi ji šepetal tolažilne besede. Pa napočijo prekrasni dnevi, v telesih zakipi moč in življenje in vstajajo močne in lepe duše, ki gradijo in pripevajo življenju, da je slast in sreča živeti sredi njih, gledati v dobre oči, občudovati velika dela plemenitih rok.

O mnogo, mnogo je še vsega tega! Nikdar ne bodo mogli topovi, tanki, strojnice in bombe vsega tega streti in zmleti. Prav ob današnjih težkih urah rad mislim na znanca, ki je svoje vojne spomine med vedrim nasmehom obujal vse drugače kakor izkušeni, nesrečni frontniki:

»V svetovni vojni mi ni bilo treba nikogar ubiti. To je včasih prednost telesnih slabičev. Ne vem, kaj bi bil storil, da so me razmere pahnile v neizbežnost ubijanja za propadajočo Avstrijo. Vse bi bilo zavisno od trenutka in razmer. To pa vem, da me ob spominu na tisto vojno vsa ta leta navdaja nepopisno osrečevalna zavest, da mi takrat ni bilo treba drugim ugašati lučke življenja. To ni farizejsko bahanje: 'Zahvalim te, o Gospod, da nisem kakor tisti kranjski Janezi, ki so zvesto po prisegi in po geslu vse—za—vero—dom—cesarja vneto streljali in z bajoneti prebadali Srbe, Ruse in Italijane.' Ne verjamem, da je kateri Slovenec — razen zločinskih značajev, ki jih ima vsak narod svojo mero — z veseljem in naslado to opravljal. Kranjski Janezi so bili tudi v Judenburgu in so svoj odpor zoper tako početje pokazali s tem, da so rajši svojo kri prelili kakor tujo. Moj občut je ukanje človeka, ki se mu je posrečilo priti skozi kri in ogenj brez zapovedanega uboja. Prepričan sem, da imam po širni zemlji na tisoče in milijone tovarišev, ki jih navdaja enako čustvo. Srečavam jih, koderkoli hodim. Sij iz njihovih oči me osrečuje.«

Zavidam ga za njegovo srečo. Ob misli nanj je tako prijetno poslušati, kar mi prav te dni venomer nekdo šepetne o bodočem človeštvu. Tem vztrajnejše šepetne, kadarkoli zagledam onstran suhe struge potrtega kmeta, ki je nehoté sam ustrelil lepo, brhko, dobro Maro. Po nedolžnem ubita Mara — in ta naša cvetoča evropska kultura... Ne morem verjeti, da bi morala biti tudi ta deležna Marine usode.

OB MEJI

1 GO GRUDEN

Na oknu v šumni ulici v pritličju
iz dneva v dan vznemirjena sloniš,
tekó ti v dežju kaplje po obličju,
da vsakemu, ki mimo gre, se solzna zdiš.
Vojaki v vrstah venomer
korakajo v zapadno smer
ves božji dan in vsak večer.

Od doma mati je te dni pisála:
»Na vojsko šli so fantje in možjé,
ni ženske, ki pri nas ne bi jokála« —
mordà tvoj rodni brat zdaj mimo gre?
Vojaki v vrstah venomer
korakajo v zapadno smer
ves božji dan in vsak večer.

Podobni vsi so v srcu si kot brati,
nihčè med njimi ni nad drugim kriv:
kaj mogla bi na težko pot jim dati,
da vsak domov se vrne zdrav in živ?
Vojaki v vrstah venomer
korakajo v zapadno smer
ves božji dan in vsak večer.

Za njimi stekla bi in jim sledila,
Boga, ljudi prosila za pomoč,
ob cesti na kolena se zgrudila,
z molitvijo tonila z njimi v noč.
Vojaki v vrstah venomer
korakajo v zapadno smer
ves božji dan in vsak večer.

Zakaj si žalostna, te ne vprašujem,
čez najino ljubezen gre oblak:
v objemu tvojem danes, v kraju tujem
mordà že jutri me zagrne večni mrak.
Vojaki v vrstah venomer
korakajo v zapadno smer
ves božji dan in vsak večer.

MOŽA IZ LEGIJE

TO NE ŠIFRER

Klement Gladnik:

Že nekaj časa ima beseda domovina zame poseben čustven prizvok, a njena vsebina postaja, rekel bi, malo odmišljena, saj živim že sedem let v Bosanski Krajini in le od časa do časa obiščem Slovenijo, da popravim svoj odnos do nje, zakaj spomini in ljubezen jo tako hitro obdajo z neko lepo, malo resnično lučjo. Vendar pomeni ta pojem zame neizmerno vrednost, zato nemara, ker čutim, da bom vse življenje ostal »legionar«, kakor smo se v ožji družbi imenovali tisti, ki smo šli iz proste volje na jug iskat ne sreče, ampak vsaj obstanka. Zdaj so mi ti ljudje tako všeč, da jih ne bom nikdar zapustil.

Ne mogel bi se vrniti v ozka obzorja tam zgoraj, saj mi je bilo že včasih tesno, ko v družbi še nisem nič pomenil. Potem pa: preveč nečednih stvari slišim od tam. Domovina se mi bo zdela najlepša, če bom ostal daleč od nje.

Tudi moji rojaki Zibika, Travnar in Čamar so podobnih misli. Govore, da se bodo vrnili, a ostalo bo samo pri besedah. Na čelu nosijo, dejanja potrjujejo, da ne bodo nikdar zapustili življenja, ki so se ga oprijeli. Nekaj let bodo zanosno govorili o domovini, v legionarstvu bodo iskali opravičila za popivanje, potem se bodo poženili in zavestno sklenili, da se ne bodo vračali. Nemara jih bo v teh mislih podpirala prijazna hiša, ki si jo bodo sezidali, ali žena, ki bi se ji drugod stožilo po domu.

Odšli smo mladi, stari se ne bomo vračali, saj je domovina tako majhna, in kar zadeva mene, res ne maram, da bi srečal tam Vinka Bajda. Mogoče bi bil nesramen, zakaj v teh časih, odkar sem na jugu, sem postal zelo odkrit.

Prišel sem z gorenjskih hribov, kjer se lepota narave razodeva na malce glasen način. To je: preveč te prevzame in majhen si spričo nje.

V teh bosanskih krajih, kjer se v nedogled drug za drugim vrste dolgočasni hribočki, se človekova misel ne more nikamor upreti. Kakor bi se povračale, se mi zdi, in krepile mojo osebnost. Čutim, da sem tu bolj navezan sam nase kakor doma, kjer me je tesnilo nešteto vezi sorodstva in prijateljstva, da se nisem mogel razviti, kakor bi se bil rad.

Tu sem svoboden človek v vsem omejenem pomenu besede, svojih nag-njenj ne zakrivam, vsega sem se navadil, celo človeka sem že ubil.

Zdi se mi, da je že davno, ko bi bil skoro ubil prijatelja, pa sem imel srečo, da je namesto njega padel samo hajduk Vaso, ki sem ga prvič videl, ko je bil že mrtev.

Tisto leto je prišel k meni Vinko Bajda, da bi pomagal meriti železnico, ki bi vezala Banjaluko s Pribiničem. Ljubljanska direkcija ga je poslala na pomoč banjaluški sekciji. Zares sem se ga razveselil. Dosti mladostnih norčij sva uganila nekoč, zmeraj sva se rada srečavala, zadnje čase pa se že dokaj let nisva videla. Hudo se je spremenil med tem časom. Zresnil se je, nekaj tenkočutnega je bilo opaziti na njegovem vedenju, do žensk je bil bolj zadržan in mnogo več je zahteval od njih kakor ta čas, ko sva se zadnjič videla. Spremenil se ni samo v tem, da se z vso dušo ni zavzel za nobeno stvar, tvegati ni upal ne sedaj ne poprej, zato je imel pri vsem svojem delu skromnejši uspeh kakor bi bil zaslužil, zakaj sposoben človek je bil.

Z ženo Stojano sva se ravno nekaj sporekla, da je odšla k sorodnikom, ko je Bajda prispel. Mislim, da sem mu malo preveč razložil svoje razmerje do nje, odkril sem mu njena in svoja ranljiva mesta, pokazal sem mu jo v taki luči, da se je njegova pozornost morala obrniti nanjo. Ko se je vrnila, je bil z njo zelo zelo prijazen, prijateljski, in kmalu sem jih zalotil, kako sta govorila o stvareh, ki mene presneto malo zanimajo.

Stojana je njegove besede kar pila, videl sem, da sta se ta dva človeka v štirinajstih dneh navezala drug na drugega z nežnimi, skoro duhovnimi vezmi, ki navadno dalj drže kot telesne.

Nekaj časa nisem hotel misliti na to. Bajda je prišel k ženi z lastnostmi, ki jih jaz nisem imel, in to vsako žensko očara. Vem, da sem malo preveč zaupal svoji sreči in postal malomaren, kar se tiče žene. Svojega vedenja pa nisem mogel spremeniti. Bilo bi preveč očito, da se hočem ponašati s stvarmi, ki niso v moji naravi. Pustil sem Bajdo, naj govori, kar hoče, počasi sem ga pa začel sovražiti. Moški ne more trpeti, da je žena, ki jo ima rad, pozorna tudi do drugih. Ljubosumnost je končno čisto nagonška zadeva, krotil sem jo, ko pa ni več šlo, sem ji dal v svojih mislih prostost.

Tako, po treh tednih, sem vedel, da bi bilo dobro, če bi Bajdo na kak način odstranil. Sprva sem se te misli zares ustrašil, pozneje sem jo začel pestovati, hranil sem jo s svojim ljubosumjem, da je zrasla do nevarne moči.

Bajda ni bil nikak bedak. Prepričan sem, da je čutil moje sovraštvo, ki sem ga ovijal v prijazno pikre besede. Nič čudno se mi ne bi zdelo, če bi me napadel kak večer, ko sva šla z ženo v spalnico, zakaj mnogokrat me je tako pogledal, da sem se raje obrnil, kakor pa da bi zdržal pogled. Kakopak, Bajda ni bil nikoli drzen, zato sem vedel, da ne bo nič napravil, le poigral sem se s takimi mislimi; vendar sem začel stalno nositi s seboj samokres.

Sicer pa mi je začelo to slepomišenje presedati. Že sem hotel Bajdi reči, naj bi opustila prijateljsko varanje in se odkrito pomenila, čigava naj bo

Stojana. Seveda sem se z njo poročil, a sile ji ne bi hotel delati. Če jo je name priklepal samo zakon in nič drugega, prav, naj gre z njim, če ji bo mogel nuditi toliko kot jaz.

Danes vem, da je Stojano nešteto stvari vezalo name in da so bile resnične njene besede pred poroko:

»Zasužnjil si me. Tako te imam rada. Brez tebe bi usahnila.« Po tistem nesrečnem dnevu, ko je padel hajduk, sem spoznal, da se je ves čas zavedala, kako usodno sva navezana drug na drugega.

Ko so po mestu zagovorili, da bodo napravili veliko gonjo na hajduka Vasa, sem se zares navdušil, da bi bil zraven. Tam v domovini bi si kaj takega komaj drznil misliti, tu v »legiji«, kjer je nad mestom še vedno ležal dih predrznih dejanj davnih junakov, se mi je zdelo samo po sebi razumljivo; ravno tako tudi znancem, s katerimi sem obravnaval te stvari. Videl sem, da v družbi morem samo pridobiti na ugledu, če se bom dobro držal, zakaj po mnenju teh ljudi je tisti tudi vreden vse časti, ki ubije junaka.

S svojo udeležbo sem hotel razvneti tudi Bajdo. Jezilo me je, da je tako vzvišen nad vsako človeško podlostjo, in govori samo o lepih stvareh, ki so bile menda resnično življenje njegove duše. Posebno zadoščenje sem čutil, ko se je začel zanimati za gonjo. Zaslutil sem, da mu ne gre za hajduka. Gotovo je mislil rešiti neko vprašanje, ki ga je mučilo.

Mnogo sva govorila o lovu in z malce nesramnim zanimanjem sva pregledovala dan pred odhodom vojaški puški, ki sva jih dobila. Zdelo se mi je, da sva jezna fantalina, ki sta se sprla in zdaj brusita pipce drug drugemu pred očmi, vsa v strahu, da ne bi kdo zares začel s pretepom.

Stojana mi je rekla, da bi vendar lahko ostal doma. Ostro sem pazil na barvo njenega glasu. Bil je rahlo žalosten in zastrt, nič nisem mogel razbrati, ali je vesela, da grem, ali se boji zame. Bajda pa me je nestrpno priganjal, kakor bi se ba!, da bova zamudila. Sklenil sem paziti nanj.

Na preži je bilo strašno dolgočasno. Res da takrat ušesa strežejo na vsak šum in oči pazijo na vsako senco, ki bi se premaknila na nenavadnem kraju, a pri srcu mi je bilo vendar tako samotno in grenko, kakor nikoli. Čemu le je moral priti Bajda k meni! Zakaj sem mu dal stanovanje, ko sem moral vedeti, da ga bo Stojana omamila kakor že toliko drugih, ki jih je neprimerno manj cenila od njega. Čemu le stojim za kamenjem, ki ga deloma zakriva brinov grm! Sto korakov desno od mene preži Vinko in vsak trenutek se lahko spomni, da bi me vzel na muho. Zadel bi, zakaj dober strelec je bil.

Dve ali tri ure sem se mučil z zaspancem, proti jutru, ko so se zvezde razredčile, so se mi živci napeli; ker je bila noč na to stran mirna, sem

sklepal, da bo hajduk proti jutru kaj podvzel. Obenem sem stokal zaradi muk, ki so se podvojile, kar obupan sem bil in samo želel sem, da bi prilezel Vaso k meni in me končal.

Nenadoma se je kakih stopetdeset korakov pred menoj premaknila veja v grmu in gorski ščinkavec je čisto nenaravno zletel iz njega. Kakor mi je vse presedalo, sem vendar začel paziti; nekaj minut sem zadrževal sapo, oči so me zbolele, tako napeto sem gledal. Videl sem, kako je sto korakov pred menoj prilezlo izza skale nekaj, kar bi utegnilo biti človeška roka. Za njo je pogledala šajkača in polovica očesa. Bil je hajduk Vaso, naravnost proti meni se je nameril.

Takoj sem pregledal njegov načrt. Za mano se je širil redek gozd, do reke, na drugi strani so bili gostejši lesovi. Če bi se zmuznil mimo mene, bi se rešil. Pred mano je bilo skoro kilometer dolgo pobočje Pašinega brda in goličava ga je plašila, da jo je šele proti jutru prelezal, ko je prej poskušal srečo na štirih krajih, kakor so mi pozneje povedali.

Hajduk se je po trebuhu neslišno plazil med kamenjem. Samo po gibanju redke, visoke trave sem sodil kje je. Tudi nočni metulj, ki je brez vzroka zafrlel štirideset korakov pred menoj, me je prepričal, da leze Vaso naprej.

Bajda ga je moral videti. Ko sem se bežno ozrl nanj, sem videl, da leži za svojim grmom, puško ima prislonjeno k licu in meri nekam pred mene. Prav lahko bi me bil ustrelil in še na hajduka bi se zgovoril, da bi ga Stojana opravičila. Zdaj je veljalo biti previden.

V cev sem potisnil šesti naboj, za vsak slučaj, bodisi za hajduka ali za Bajdo.

Zdrznil sem se, ko se je Vaso dvajset korakov pred mano dvignil izza grmička, mi nekaj zavpil in se takoj potuhnil za skale. Začel sem streljati. Vem, da mi je obešenjaški nasmeh preletel lice. Vsako sekundo bi bil lahko mrtev, saj sta bila blizu dva človeka, ki bi me bila rada spravila s sveta.

Po petem strelu se je hajduk pognal naprej, pritiskal sem na petelina in padel je. Skočil sem k njemu, malo je še zatrepetal, nato pa je zavil oči. Bil je lep fant, visok in koščen. Žal mi ga je bilo...

Glava mi je padla na prsi. Vedel sem, da sem postavil vse na kocko. Stojana me bo gotovo sovražila. Bilo mi je strašno. Čisto mirno sem pričakoval, kdaj me bo Bajda ustrelil. Želel sem, da bi me dobro zadel... Misлити nisem mogel. Ko je Bajda prišel k meni, sem nagonsko napolnil puško. Šele ko me je opozoril in sva oba izpraznila orožje, je železni obroč okoli mojega srca nekoliko popustil.

Pot domov je bila težka... Stojani sem povedal, kako je bilo, a v oči ji nisem mogel pogledati. Pustil sem ji polno svobodo. Naj sama odloči.

»Zdaj se bo izkazalo«, sem si trudno dejal, »ali je res moja zaradi mene samega, ali so bile to le besede.«

Ko so prišli legionarji, sem se skušal opiti, a ni se mi prav posrečilo. Hotel sem biti vesel, nisem maral, da bi znanci vedeli, kako težko mi je, štiri ali petkrat sem zahteval legionarski požirek, nato sem pustil Bajdo in ženo sama, kakor hitro so drugi odšli. Naj se v miru pogovorita. Videl sem: Bajda ni pil.

Zaspal nisem. Njunemu pogovoru v sosednji sobi sem podzavestno prisluškoval in hotel iz melodije besed razbrati svojo usodo. »Ko bosta prenehala,« sem dejal, »bom bržkone ostal v svoji spalnici neskončno sam.«

Čez dobro uro je prišla Stojana k meni. Brez besed in luči se je slekla, legla in začela tiho jokati.

»Žena! Žena«, sem rekel. »Saj bi bila lahko šla od mene. Vidiš, ubijal sem.«

Z dlanjo mi je zaprla usta. Nato je dejala:

»Klement, prijatelja sva izgubila.«

»Ti si več vredna.«

»Nikamor ne morem od tebe.«

»Prepričala si me«, sem rekel in jo začel lahno božati po roki, ki mi jo je voljno prepustila. »Veš, kaj to pomeni.«

Stojana je venomer tako boleče ihtela, da sem bil znova ljubosumen na čustva, ki jih je gojila za Bajdo. Seveda, vedel sem pa, da je konec vsega.

»Zaradi mene si izgubil prijatelja«, je spet vzdihnila.

»Da«, sem ji odvrnil počasi. »Bolje, kakor da sem ga ustrelil.« Čutila je silovitost mojih besed; nato je utihnila, roke, ki sem jo držal v svoji, mi ni odtegnila.

Tako torej sva se razšla s prijateljem Bajdo. Tam, v domovini bi bila to opravila gotovo na drug način. Tu sem se navadil delati bolj odločno. Še danes sem ženi hvaležen. Poslej sva se imela rada čisto na drug način. Skušal sem nadomestiti, kar mi je manjkalo, in mislim, da sem uspel, zakaj nisva se več sporekla.

Prav za prav mi za prijateljem ni hudo. Najbolj stvarno je, da si od življenjske bilance vedno pripravljen marsikaj odpisati. Včasih moraš izbrisati prijatelja...

V SOMRAKU ČASOV

JERN LEDINA

*Nad starim mestom sivo dremlje
stoletij in jesenskega deževja mrak.
Nekdo na tipkah neubranega klavirja
z bobnečo pesmijo ostro vznemirja
src in jesenskega deževja mrak.*

*V brezdanjo težo zemlje in vsemirja
ta pesem bije kakor glas skovirja,
ki poje starim dnem pogreb in bilje.
Če tudi novi so le rop, umor, nasilje,
če so le mračno krilo netopirja,
ki pot k Človeku nam zastira,
razbij klavir, prenehaj z melodijo,
vse skupaj vrzi v staro ropotijol*

ČAROBNI KROG

ODLOMEK IZ POVESTI — IVO BRNČIČ

Drobni, plavalasi deček, ki je tako nepremično in s tolikšno zaverovanostjo na obličju ležal v bujni, grenko dišeči travi, je bil po vsem videzu srečen do tiste mere, ko se človek preneha zanimati za svet, za ljudi in vse, kar koli se godi okoli njega. Zakaj že v drugo je bil preslišal, da ga kličejo domov. Jasen, topel dan je grel zemljo, sonce je v omotični višavi viselo nad morjem in spreminjalo ves široki zaliv v kotel raztaljenega zlata. Nebo je bilo brezmadežno modro, le majhna čreda slepeče belih, volneno mehkih, puhastih oblakov se je mirno pasla nad modrikastimi, v soparici potrepetavajočimi obronki oddaljenega otoka. Mladi popki in nežno zeleni poganjki so omamno dišali po smoli; v krošnjah so se vneto prepirali ptiči, v pobožju so se oglušujoče drli škržati, da se je njihov tisočglasni krik prelival preko vse pokrajine ter se spajal v eno samo dremotno monotonijo, ki je uho naposled ni več občutilo kot zvok. V travi, v grmovju in med kraškim kamenjem je šumelo in gomazelo sto in sto nevidnih, majcenih, skrivnostnih bitij. Janek je negibno slonel na komolcih, deklško pristriženi lasje so se mu vsipali na oči, v katerih je odsevalo napeto doživljanje, ki se ga sam ni zavedal in ki mu je dajalo zamišljen in resnoben, malone svečan izraz. Trava, ki je zdaj pa zdaj zanihala v dolgih, božajočih sunkih gorkega vetra,

ga je gladila po obrazu. Rumenozelena, hitra gosenica je plezala na košček lesa, se ž njim vred prekucnila, zlezla na bilko, se z zadkom prisesala na stebelce, se dvignila s sprednjim delom svojega obročkastega telesa, zvedavo tipala okoli sebe in iskala bogve kaj. Pikapolonica se je spustila na Janekovo roko; dihnil je vanjo, žuželka je preplašeno počenila, razgrnila pikčasta pokrovčka svojih kril in odletela; zlata pripeka jo je vsrkala, jo popila, da je v trenutku izginila, kakor bi nikoli ne bila živila. Potem je prihitela drobcena mravlja in se prizadevno mučila s tovorom, dvakrat ali trikrat večjim kakor je bila sama; vzpenjala se je na bilke, padala v strašanske prepade med kamenčki, se neutrudno pobirala, nenehno spreminjala smer, popotovala in hitela ter ni nikamor prišla. »No, le hiti! Hiti, hiti!« jo je izpodbujal Janek. »Bum, padla je! Viš, spet gre! Oh, ti... mravljica, mravljica!«

In spet je preslišal čisti, globoki ženski glas, ki je klical iz daljave: »Janek!«

Oh, saj res, to je bila mama. Na splošno je bil ubogljiv, je vsaj hotel biti ubogljiv in je tak tudi bil, kolikor ga ni vodila na slaba pota neizčrpna sla po zanimivostih tega sveta. Tako se tudi to pot niti zganil ni, le malce potuhnil se je in se prilepil k tlom, kakor bi se hotel čisto pomanjšati, se stanjšati in izginiti, da bi ne bil več tisti, ki ga kličejo.

»Jaaanek! Brž domov!«

Z izrazom človeka, ki so ga zbudili iz prijetnih sanj, se je dvignil na komolcih. »Samo še malo, mama!« je zateglo zaprosil.

»Kavo pit. Pojdi, medu dobiš!«

To je bil že sprejemljivejši razlog. Vstal je — in se mahoma ves izpremenil; živ in razposajen je stekel na vso moč, da so njegove gole, majhne noge v sandalah z lesenimi podplati smešno klopotala čez kamenje in so mu pšenični lasje burno vihrali okrog glave. Jazbečar Živko, ki je bil v jarku ob cesti vneto stikal za kdove kakšnimi zanimivostmi, se mu je z radostnim lajanjem zapodil nasproti. Janek ga je v diru zagrabil za ovratnik in oba sta se prevrnila v prah; deček se je na vse grlo smejal, pes je renčal od navdušenja.

Ta trenutek se je izza hišnega vogala zaslišalo glasno ihtenje in za njim se je prikazal triletni Bratec. Debele solze so mu curkoma lile po umazanem, marogastem in spačenem licu, s krčevito pozornostjo je strmel v prst, ki ga je ko kakšno krhko dragotino nosil daleč pred seboj. Z očitno, vsega občudovanja vredno vnemo si je prizadeval, da bi kar najglasneje in kar najbolj presunljivo izrazil svoje gorje. Ko je zagledal Janeka in se zavedel, da stoji pred občinstvom, je obstal, pričel cepetati z debelušnimi štrclji, ki so mu služili namesto nog, še za oktavo zvišal glas ter se spremenil v živo utelešenje popolnega obupa.

Prestrašen je Janek izpustil psa in stekel k trpinu. »Si se udaril?« je vprašal in jel požirati sline.

Bratec se je drl z vidnim zadoščenjem in mu molil prav pod nos svoj črni, otekli prst. »Š kamnom... Auu... Mama...«

Janek ga je gledal in ni vedel, kaj bi. Pričel je cmihati in nenadoma so se tudi njemu udrle solze. To je nenavadno izpodbudno učinkovalo na Bratca, ki je pri priči še pretresljiveje zavekal. Janek ni zaostajal; složno kričé sta se napotila čez cesto in po stopnicah, Janek za Bratcem, ki je s težavo prestavljal svoje kratke, debele noge s stopnice na stopnico. Janek si sicer ni bil docela na jasnem, zakaj prav za prav joče, in na tihem se je čudil samemu sebi; v premišljevanje o tem vprašanju se mu je vpletla misel, kako neroden je tale Bratec, in z zanimanjem je opazoval njegove debele noge, ki so tako okorno kobalile s stopnice na stopnico. Vendar se mu niti za hip ni ustavil jok. Živko, ki ni vselej dovolj razumel ljudi, je veselo skakal okoli njiju in si zaman prizadeval, da bi si pridobil njihovo pozornost. Tako se je žalostni sprevod bližal verandi v prvem nadstropju: spredaj mali, za njim Janek, ki je moral iz obzirnosti do Bratca zadrževati korak, in zadaj začudeni in že malce poparjeni jazbečar, ki je morebiti z nekoliko težko vestjo preudarjal, ali ni kaj zagrešil, ko ni nenadoma nikomur več mar za njegovo prilizovanje.

Na verando je pritekla mama in ju objela s prestrašenimi, široko odprtimi očmi; ljubeča skrb, ki je toplo zasijala na njenem obličju, je dečka še bolj preverila o upravičenosti njune tožbe. Bratec je ječal, kakor bi bil v zadnjih vzdihljajih: »Mama... prst...«

Pogledala je njegovo zalito, umazano roko, si na glas oddahnila in veder nasmeh je ko nenaden žarek zjasnil njene poteze. »Oh, kako sta me prestrašila!« se je zasmejala s tistim zvonečim, mehkim, globoko iz grla žuborečim altom, ki se mu je Janek na skrivaj zmeraj čudil in ga občudoval. — »Ti čuk, ti, saj ni nič. Saj še krvi ni, poglej. Pa vpiješ kakor jesihar,« je s smehljajem oštevala Bratca.

Bratec se je ves presenečen zagledal v svoj prst ter mahoma pozabil na bridkost in solze. »No, vidiš,« mu je prigovarjala, »prstek bomo lepo obvezali, z belo cunjico, veš, pa bo vse dobro. — No, kaj pa je tebi?« se je obrnila k Janeku.

Osupel je Janek z odprtimi usti za hip umolknil. Gledala ga je s svojimi velikimi, razumevajočimi očmi, o katerih je Janek vedno mislil, da so zlate. Ni bilo mogoče dolgo ugibati, rešitev iz zagate se je nudila sama: iz zadrege, iz sramu je vnovič bruhnil v bridek jok ter iztegnil roko: »Jaz tudi... prst...«

»Ti tudi?« je dejala na videz začudeno, a Janek je tako dobro čutil, kako povsem ga je spregledala. »Joj, ubogi prstek.« Počenila je, stisnila v

dlan njegovo in Bratčevo roko ter jela pihati vanje. »Tako, zdaj nič več ne boli, ne?«

Ni kazalo drugače, to je bilo staro, preizkušeno zdravilo; obema so usahnile solze. Mokra in lisasta v obraz sta stala pred njo, hlipala in posmrkavala ter nista vedela, kaj naj še počneta. Dvignila se je in se znova zasmejala: »To sta mi dva prava možica! — No, zdaj pa se pojdiva umivat — spet sta umazana ko dva cigana — ; in potlej pridita kavo pit.«

Držeč se za roke sta resno odstopicala. V jedilnici je visela na steni velika podoba, na kateri sta dva grda, temnopolta Turka stražila gručo jokajočih žensk. Prvi, v belem oblačilu, je sedel v ospredju s spodvitimi nogami, preko katerih mu je slonela dolga puška; na kupčku žerjavice pred seboj je kuhal kavo. Drugi Turek je stal na desni, se naslanjal oberoč na doprski zid, držal med dvema prstoma svoj čibuk in srepo pogledoval za Janekom; naj je bil človek kjer koli, Turek je vedno bolščal naravnost vanj. Odkar je pomnil, je Janeka preganjal ta mrki pogled; skozi jedilnico je zmeraj tekkel, kakor bi mu gorelo za petami. Tako je tudi sedaj gledal vstran, da bi ušel bodečim očem, jadrno potegnil Bratca za sabo, urno stekel skozi sobo in zaloputnil vrata za seboj. Šele v spalnici se je oddahnil.

»Veš, tako se ti pa le ni treba dreti,« je med umivanjem očetovsko poučeval Bratca. »Prava reč, če se malo udariš po prstu.«

Bratec, ki je kar naprej opazoval svoj prst, mu ni odgovoril, kakor bi mu lahko bil. Ker za telesno snago ni bil kaj prida vnet, se mu je umivanje kaj klavrno obneslo in Janek je sprevidel, da se mu nudi hvaležnejša priložnost, uveljaviti nad njim svoje starostno prvenstvo.

»Ti pa res nič ne znaš!« se je jezil. »Vidiš, še bolj si umazan.«

Bratec je trdil, da bo že sam opravil. Janek ga je sicer imel rad, ali na dnu svojega srca je bil vendarle preverjen, da Bratec sploh še ni pravi človek, temveč nekakšna majhna, neumna in nebogljen živalca, neke vrste medvedek, ki je v primeri z njim on sam, Janek, v vsakem pogledu vzvišeno in neskončno popolnejše bitje. Zato si ni dal dopovedati, da bi bil Bratec zmožen umiti se, kakor se spodobi (četudi mu to opravilo tudi samemu ni bilo kdove kako pri srcu); in tako se navsezadnje ni bilo mogoče izogniti majhnemu pretepu.

Pri južini se je zamerala z maminim posredovanjem hitro poravnala. Janek je jedel hitro in nestrpno kakor vselej, zakaj zaposlen je bil po navadi neznansko. Z izjemo medu in podobnih dobrot je bila jed nadležna posel, ki je zgolj omejeval njegovo udejstvovanje pri mnogih važnih rečeh, katere je bilo vsekako treba urediti. S kosom kruha v roki se je že zaletel po stopnicah, ko ga je ustavila mama.

»Ti, Janek,« je rekla z igrano, hudomušno strogostjo. »Ali se nisi prejle malo zlagal?«

»Kako zlagal?« se je prestrašil Janek.

»Zakaj pa si prav za prav jokaj? Saj se nisi udaril, kaj ne, da se nisi?«

Zardel je do ušes in si iz zadrege začel mašiti kruh v usta. »Zakaj pa je Bratec tako tulil,« je dejal očitačje.

»Oh, ti močič ti moj!« je rekla, se sklonila in ga poljubila.

Resničnost, kakršno je Janek doživljal prva leta svojega življenja, ni presegala ozkega kroga ljudi in stvari, s katerimi ga je družilo trajno vsakdanje sožitje. Bili so ljudje in bile so stvari, ki jih je imel rad ali pa jih tudi ni maral ter jim je oboje kazal z vso iskrenostjo in brezobzirnostjo, ki je lastna otroku. A nikoli ni živel z njimi v prehudem sporu in nikdar se mu ni ob njih prenehala nuditi možnost, da je do dna izživel svoj preprosti otroški talent, biti srečen popolnoma in brez pridržka. V vsem, kar je videl in slišal, spoznal in izkusil, je bilo nezaslišano veliko zanimivosti in neizčrpnih doživetij, neznansko dosti neznanega, a vročega vznemirjenja in zabave; življenje je stalno razburjalo njegovo nenasitno radovednost in ga nenehno navdajalo s čisto, nezavedno radostjo, spričo katere so bile vse njegove majčkene otroške skrbi in težave le kakor hipen sunek vetra nad sončno jutranjo pokrajino. A v samem središču sveta in življenja, sredi predmetov in dejstev, ki jih je pomalem spoznaval, sredi dogodkov, ki so šli mimo njega, sredi nežne, neprestano pričujoče pazljivosti svojcev, ki jo je sprejemal in izrabljal z isto prostodušno in samopridno samoumevnostjo kakor toploto sončnih žarkov — v središču vsega je bil on sam, Janek. Vse je obstajalo in vse se je dogajalo izključno le zanj in zavoljo njega in v tem je Janek občutil zakonitost življenja.

Janek je bil malce šibak, občutljiv in živahen otrok, ena tistih sprejemljivih duš, ki jim je življenje nekaj velikega in strašansko vznemirljivega, ki odprte kakor oko s takojšnjo, hlastno vnemo vsrkavajo vtise, jih doživljajo neposredno in usodno ter jih potlej ljubosumno zaklepajo v svojo notranjost. Včasih je bil kakor razklan od glasnega, živčnega nemira, ki je nenehoma tlel v njegovem drobnem telesu in ki je bil zaradi njega katerikrat videti malone nestanovit. A prav tako je poznal tudi trenutke globoke pogreznjenosti vase samega, tako lepe in neskaljene, kakor je je menda zmožen samó otrok, trenutke tihe predanosti skritemu snovanju domišljije, ki se lahkotno igra s pozemskimi možnostmi in odkriva človeku čudovite pokrajine, kakršnih odrasel človek ne ugleda niti v snu. Janek ni mogel ne vedeti ne slutiti, da bo nekoč moder in izkušen mož po imenu Boris Pilnjak zapisal, da »otroci mislijo samó v konkretnih podobah, kakor umetniki«; Janek sploh še ni premišljeval o samem sebi — znal je samega sebe edinole doživljati v tistem popolnem sozvočju z življenjem in svetom, s kakršnim se navaden človek spremeni v umetnika.

Enonadstropna vila, v kateri so prebivali, je stala ob široki, beli cesti, ki se je vijugala od postaje skozi majhne, raztresene vasi proti gozdnati gori,

ki je na jugu zapirala pogled. Nagubana in skalovita pokrajina je kakor velikanski kotel od vseh strani strmo padala proti zalivu; vsepovsod je bil svet zaprt, le spodaj ob morju se je mimo bližnjih otokov na enem samem mestu razširil nekam v nedoumljivo daljavo. Nizko doli ob obali se je sredi temnega zelenja palm, pinij in cipres na ozkem pasu ravnih tal stiskalo letovišče.

Sam in zamišljen je Janek prenekaterikrat preslonel ves popoldan ob oknu. Tik pod njim se je v vseh barvnih odtenkih od kovinsko modre do oljnato zelene in zlate lesketala morska gladina. Obrežje je teklo od velikega mesta na vzhodu do ogromnega kamnoloma, pod katerim je pravokotno zavilo na jug, dokler se ni navsezadnje s svojimi belimi naselbinami, rjasto rjavimi krpami zemlje in z živo zelenimi pegami redkih gozdičev med belim skalovjem nekje v daljavi zlilo z morjem in horizontom, nad katerim je zmeraj trepetala rahla, prosojna mrena soparice. Od mesta onstran zaliva je tekla visoko v pobočju geometrično ravna črta železniške proge, se nad kamnolomom dotaknila postaje ter se potlej mahoma zarila pod zemljo. Janek je klečal na stolu s starim daljnogledom na očeh in ni čutil, da ga bolijo skrčene noge. Letovišče pod njim je bilo pisana gneča temnih krošenj, sivih, rjavkastih in rdečkastih streh, stolpičev, zvonikov, belih vijugastih poti ob obali, nasadov, skal in pomolov. Ljudje so bili neznatne črne pičice, ki so smešno, po mravljinčje vrvele, se pojavljale na štirikotnih lisah ulic ter izginjale za kvadratastimi obrisii poslopij. Tramvajska kolesa so pela na ovinkih, da se je cvileči zvok dvigal visoko v majhne vasi, ki so razmetane po vsem velikem loku kopnine plezale v strmino in čemele v žgočem soncu. Parniki so tiho polzeli čez vodé in puščali za sabo dolgo, svetlomodro, razčesano sled, ki je grivasti valovi celo večnost niso mogli posrkati; v pristanišče so prihajali počasi, se oprezno bližali pomolu, nato je Janek včasih zaslišal zamolklo bučanje strojev in za parnikom, ki je obstal, se je temna globina burno zvrtnčila v zelenkastem, penastem madežu. Preden je parnik odplul, je s krova zadonelo jasno kovinsko klicanje zvonca in v Janeku se je vselej zganila motna, sanjava predstava popotovanja, neznanih obrazov, razburljivega spreminjanja novih krajev in daljnih mest. Majhne jadrnice z žoltimi cunjicami jader se sredi brezkončnih vodá skorajda niso premaknile; dolge ure je čakal Janek, da so se igračkaste ladjice približale bregu ali pa se tiho potopile v ožinah med otoki.

Stopnišče, ki je s ceste vodilo v nadstropje, se je iztekalo na široko nepokrito verando s kamnito, stebričasto ograjo. To je bil kraj Janekovega prvega začudenega doživljanja stvari, ki se človeku nekoč razodenejo kot lepota. Pod noč so drsli čez gladino razsvetljeni brodovi in se kot pravični plavajoči gradovi ustavljali v luči pristaniških svetilk. Morje je bilo mirno in gluho kakor velikanska kotlina brez dna; v mesečini se je lesketalo, kakor bi se metali iz globočin tisoči srebrno luskinastih rib; od ogromnega,

nepremičnega južnega meseca je lil čez vodé slap hladnega ognja ter se ko ravna, žareča cesta iztezal do obzorja. Otoki so v mlečni svetlobi izgubili snovne oblike in so se v Janekovih očeh spremenili v megleno, neoprijemljivo čarovnijo. Mama je igrala na klavirju. Veranda je bila skoraj nestvarno bela. Ves zaliv je bil posut z majčkenimi, trepetajočimi plamenčki, ki so se neslišno premikali v rojih; bili so ribiški čolni, a Janek jih je imenoval po svoje: »To so morske kresnice«, si je dejal in ni se mu zdelo potrebno, da bi si ta bitja tudi dejanski predstavil.

Daleč onkraj zaliva je ležalo mesto: samo utripanje in mežikanje tisočerih lučk. Zvoki klavirja so zamrli, a bilo je, kakor da sta noč in mesečina povzeli melodijo in jo nenehno neslišno ponavljata. Od črnosivega, žametnega neba je rosila brezdanja tihota, ki je dramila v otroku temotno, svečano občutje, da je zadrževal dih. Potem so v vojašnicah velikega mesta dolgo trobili; ali glasovi so se na poti čez zaliv pretopili v zateglo in žalobno, komaj zaznavno godbo, ki je zvenela od vsepovsod, kakor bi odmevale vodé, kakor bi pela bela luč, edini določni vtis je bila oddaljenost, ki je Janeka omamljala in v kateri je motno doživljal predstavo neskončno velikih prostorov in reči.

Druge krati je bil Janek neugnan in razposajen, da so ga le s težavo ustrahovali. Nogavic mu ni bilo mogoče sproti zašiti, kolena je imel vedno odrta in razpraskana. Divje se je gugal na svojem lesenem konju, dokler se ni prevrnil na glavo, treščil ob zid ter se pobral poparjen in začuden. Podil se je v svojem rdečem avtomobilčku po klancu, nizko drevje je bliskovito vršalo mimo njega, veter mu je šumel v ušesih. Obšla ga je drzna, strastna, zmagoslavna omotica. Od nekod iz daljave je mama prestrašeno vpila: »Janek, stoj, ustavi! Janek!«

Ozrl se je z vihrajočimi lasmi in svetlimi, srečnimi očmi ter je videl, kako je vsa bleda tekla za njim. Potlej je v prahu izginil za ovinkom, se znašel naenkrat pred dvema rogatima volovskima glavama z velikimi, nemimi, vlažnimi očmi, velik, grd mož je togotno kričal z voza. Nagonsko je pograbil za krmilo svojega vozilca, ga zasukal in v velikem loku odletel v jarek. Ušesa je imel polna zoprnega ropota avtomobilčka, ki se je zakotalil čez kamenje, strgan in krvav, pobit in prepaden je zlezel na cesto. Nasprotje med opojnostjo divje vožnje in tem nenadnim, hrupnim padcem je bilo nerazumljivo ter je vzdramilo v njem ogorčeno užaljenost; jokal je dolgo in neutolažljivo, ne zavoljo bolečin, temveč kakor nekdo, ki so mu prizadeli sramotno krivico.

Veranda je bila svet zase, bila je pravljicična kraljevina, katere neomejeni samodržec je bil Janek. Tu je razmetaval svoje igrače in brezsrčno vladal nad njimi; njegov veliki, kosmati medvedek je premogel eno samo oko in se je bil že zdavnaj odvadil godrnjati, če si ga obrnil na trebuh, nič bolje je ni odnesel njegov pločevinasti hranilnik, ki ga je bil neusmiljeno razdril,

da bi preštudiral njegov mehanizem. Na avtomobilčku, ki se je znal samo na željo izpremeniti v vlak, parnik ali v kakršno koli čudno prevozno sredstvo, je po verandi vozil Bratec v neznane, daljne dežele. S svojo vojsko, ki sta jo sestavljala Bratec in Živko, je tu uprizarjal vznemirljive bojne pohode na sovražne indijanske rodove, se sredi neznanskih nevarnosti plazil čez savane, prerije in skozi pragozdove, doživel nič koliko pustolovščin, se kopal v krvi ter se ovenčan s skalpi in slavo vračal v wigwame svojih očetov. Tu je prežal na vrabce, o katerih mu je bil nekdo natvezel, da se dadó ujeti, če jim soli natreseš na rep; v to šego ptičjega rodu je Janek sveto verjel in mnogokdaj je pridrl v kuhinjo, tresoč se od razburjenja zlezel na stol in prevrnil solnico, se gluha za krike in tožbe služkinje Ane spet zapodil na verando — ter še dalje véroval v čarovno moč soli na vrabčjem repu, zakaj nagajivi potepuh, ki ga je bil videl sedeti na ograji, ni nikoli počakal na njegovo vrnitev in mu ni dal priložnosti, da bi se bil razočaral. Predsobe, kamor je ob deževnih dneh znašal stole ter vsemu svetu v napotje gradil iz njih hiše, gozdne dupline, trgovine, vlake in ladje — predsobe niti primerjati ni bilo mogoče z verando, ki je bila po potrebi morje, cesta, gozd, mesto, sploh vse, kar koli si je Janek le mogel zaželeli.

Imenitnejša od verande je bila edinole cesta. Zakaj na svetu je bilo obilo čudnih reči, ki so razkošno drastile njegovo radovednost in v katerih so se skrivali obeti novih presenečenj in odkritij, a večino teh čudovitih stvari je bilo mogoče videti na cesti. Tod so zmeraj prihajali novi, neznani ljudje, vozniki s težkimi, zvrhano naloženimi vozovi, včasih je Janeka celó obiskala izredna sreča, da je videl pravi pravcati avtomobil, ki je vozil letoviščarje na gozdnato goro na jugu. Voziti se v avtomobilu, to je bil za Janeka višek vsega užitka in vse imenitnosti, ki jih more učakati človek na zemlji. V zajetne, dostojanstvene gospode in svetlo, prosojno oblečene dame, ki so zavaljene v svojih oblazinjenih sedežih lenobno in napol naveličano opazovale vrvež na cesti, je Janek zijal kakor v čudež in edino ob takih prilikah se mu je včasih primerilo, da se je zavedel, kako prašen, umazan in strgan je spet ter ga je bilo sram njegove zunanosti, ki ni sicer nikoli zaposlila njegove nečimernosti.

Na cesti si utegnil srečati tudi dobrodušnega, mirnega norca Bena, ki ni bil zgolj zanimiv in zabaven, da nikoli tega, marveč je bil tudi nenadomestljiv tovariš pri igri in potepanju. Še bolj kakor Bratec je Beno razumel najdrznejše domisleke Janekove nemirne domišljije; in kar je bilo poglavito: bil je čuda krotak in poslušen, ubogal je Janeka brez ugovora, in to je bila lastnost, ki je ni bilo mogoče dovolj ceniti. Nosal je Janeka, ga v njegovem avtomobilčku porival navkreber, mu prinašal igrače, mu rezal šibe v grmovju, mu delal piščalke, mu prepeval in ga vselej zvesto poslušal, kadar mu je razkladal svoja odkritja o svetu in ljudeh. Le po-

redkoma se je pripetilo, da ga je Beno samó gledal s čudnimi, odsotnimi očmi, si mel roke z dolgimi, črnimi nohti in nekaj polglasno mrmral. Sredi igre se je nenadoma dvignil in odšel kakor izgubljen. Janek je srdito vpil za njim: »Beno, počakaj, kam greš?»

A norec ga ni slišal. Stal je globoko zatopljen vase. Potlej je od nekod prinesel lestev, jo postavil navpik, jo izpustil ter s svareče dvignjenim prstom resno in važno ukazal: »Lestev, stoj!»

Lestev se je obotavljala sekundo ali dve, se gugala kakor pijanec, se zamajala in padla, kakor bi nalašč ne hotela ubogati. Včasih je udarila norca po glavi. Ali Beno se za to ni zmenil. Z mirno, topo potrpežljivostjo jo je dvignil, jo spet postavil pokonci ter ji znova in znova zabičeval z istim strogim, pomembnim poudarkom: »Lestev, stoj!»

To se je ponavljalo vse dotlej, dokler se ni norec nenadoma, kakor otrok, naveličal igre, pustil lestev, kjer je že bila, in odšel kdove kam. Janeka je Beno nenehoma silil k resnemu, napornemu premišljevanju.

»Ti, mama,« se je postavil pred njo, »zakaj pa je Beno tak?»

»Kakšen, Janek?»

»No, saj veš... tak, tako čuden.«

»Eh, Janek — norec je. Pameti nima.«

»Pa ni otrok, kaj?»

»Kakšen otrok neki, Janek! Saj ima brado, črno, saj vidiš. In velik je: In debel glas ima, kakor vsi veliki ljudje, ne?»

»Da, že... Ampak zakaj se pa potem igra, če ni otrok?»

»Zato, ker je siromak, ker nima pameti.«

Janek se je zamislil. »Mama,« je rekel čez čas, »kaj pa je to: nima pameti? Jaz in Bratec se tudi igrava in drugi otroci tudi — ali tudi mi nimamo pameti?»

»Oh, Janek,« se je zasmejala, »seveda jo imate, ampak še majhno, takšno, ki še rase.«

»No, vidiš,« je dejal zmagoslavno. »Beno je pa že velik. Kakšno pamet pa ima potem on?»

Videti je bilo, da tega tudi mama ne zna prav razložiti. In Janek je o norcu še dolgo premišljeval in ga ni mogel razumeti. A slednjič ga je pač sprejel takega, kakršen je bil, in se ž njim okoriščal z isto samovšečnostjo, s kakršno je menil, da lahko izrablja vse ljudi, kar jih je poznal.

Vse: doživetje skritih sil rasti in gibanja, ki jim je prisluškoval v travi, morje in ribiške barke in predstave neznanih, daljnih dežel in razburljivih popotovanj, noč in mesečina in glasba; igrače, cesta in Beno, ki ni otrok in se vendar igra kakor otrok, jazbečar Živko, s katerim se lahko igraš harmoniko, če ga vlečeš za ušesa in mu Bratec suče rep; mama in pesem »Barčica po morju plava«, ki jo poje Janek ob njenem spremljanju na klavirju, očka, ki nosi stekla na očeh, ki vse vé in mu Janek jezdi na

kolenih, Bratec, ki je majhen in debel in neumen, a Janeka vendar uboga — vse, kar koli je Janeku dalo življenje, je bilo čudovito urejeno, vse je bilo ustvarjeno zgolj zato, da bi on, Janek, čim več videl, slišal, izvedel, doživel.

Življenje je bilo harmonija in je tako ostalo vse dotlej, dokler ni v Janekovo detinstvo posegla vojna.

BALADA O GRAMOFONU

VLADIMIR PAVŠIČ

*V nedeljske popoldneve davnih dni,
ko smo otroci ždeli ob cestah,
zamaknjeni v ljudi, ki cestni prah
jim legel je na dušo in oči,
Povalej stari navil je gramofon ...
Adieu Mimi, adieu, adieu Mi-m-iiii ...
In z brega v breg, čez cesto, preko streh
tja do kaminov štorovskih fabrik
odmevalo je kakor hripav krik
pijanca, ki je vdrl v salon:
Adieu, adieu, adieu ...
In tam od stanovanjskih hiš obupen smeh:
Mar bi ubil me prvi dan, ti zver!
V dušljivi, sončni popoldnevni mir
zalajal avto je, a z brega pel
je žalostinke stari gramofon:
Adieu, adieu, adieu ...
Kraj ceste na gramózu pa je ždel
zbor velikih začudenih oči:
nekje na nebu veter je razvel
poslednji bel oblak ...
Pod gabrom v pol razpadli škaf
srebrn trak vode je tiho pel:
Adieu, adieu ...
Kdo ve, še poje danes gramofon?
Baje nekdo je gaber naš podrl,
da je zamrl pod njim srebrni glas.
In z gramoza deset začudenih oči?
In davni čas?
Adieu, adieu ...*

MRTVE URE

VLADIMIR PAVŠIČ

*Zakaj sem vračal se v nekdanje dneve
po prstih kakor v svetel sanjski hram,
čemu lovil sem daljnih ur odmeve
ko krike ptic, letečih bogve kam? ...*

*Iz davnih dni zdaj žge požar spoznanj
uničujoč oltarje in bogove,
kadar prestopam časa zdaj mostove,
bobni pod mano reka mrtvih sanj,*

*preteklost mrtvec je, ki lega name
in se ovija krog vratu mi, nog,
iz mene izsesava vse omame,
pošastno vleče me v prokleti krog ...*

ŠANDOR PRIPOVEDUJE

FERDO GODINA

Ves dan je deževalo. Škropilo je enakomerno. Jelševje je stalo molče za vasjo. Žive duše ni bilo med drevjem. Mlake so narasle. V jarkih ob cesti se je nabirala rjava voda, v kateri so se premetavali dolgi, rdeči črvi. Večer je prišel mnogo prej, kakor ob lepem vremenu.

Dečkov ni bilo mnogo na vasi. Zbirali so se redki pod Ošlajevu streho. Tam so bila ob steni sklajena brvna. Tu so sedeli, brundali kaj in metali na travo čike, katere je gasil dež. Tudi Tinek je sedel med njimi. Pričakoval je Šandorja, ki bi že moral priti. Dečki so se pogovarjali med seboj, kako so polomili kolesa pri včerajšnji vaji in glasno govorili stavke, ki jih je govoril Šandor. »Kaj je to hrabrost, Ščrbič, ti vrbonja.«

Ves nasmejan se je prizibal izza ogla Šandor. Dež ga je pral, pa to mu ni bilo nič. Ko so ga fantje zagledali, so zagnali krohot. Tineku se je odvalil kamen od srca, ko je videl Šandorja zadovoljnega.

»Šandor, trčeči korak.«

»A, vraga trčeči korak,« je rekel moško Šandor. »Jutri grem v Soboto.«

»Kaj boš v Soboti?« Fantje so utihnili. Šandor je stopil pod streho, pljunil na dež, dal roke v žepe, kakor imajo pravi dečki navado.

»Služit grem, z Lipičem udariva jutri proti Benku.«

Dečki se niso zakrohotali kakor navadno, kadar je Šandor kaj rekel. Ne, smešno to ni, če se kje nudi komu zaslužek. Le čudno se jim je zdelo, da je prišel Šandor na to misel.

»Ni slabo, ne, Šandor.«

Šandorja je to povzdignilo. »Bogme ni slabo.«

»Pojdimo k Škergetu. Jaz dam za liter,« se je oglasil Tinek, skočil z brvenja in si otrešal prah s hlač.

»Za enega tudi jaz dam,« je rekel Ščrbič in udaril Šandorja po rami.

Leglo je na nje, kakor da bi se zgodilo kaj nenavadnega. Res, vse noči so šengarili po vaseh in se pretepali. Vendar je vsak izmed njih nosil v srcu tisto skrb, katera spremlja človeka že od zgodnje mladosti. Skrb za kruh — skrb za bodočnost. Pride to človeku, da sam ne ve, kako. Drži se ga nato vse do smrti, dokler ne leže v grob utrujen in naveličan. Bog ve, kam bo vrglo nje, ko bodo prišli od vojakov, kam se bodo obrnili, ko bodo v letih, kakor je Šandor.

Brozgali so blato. Slišal se je samo tih, moreč dež.

»S Slavonijo ni nič. Pri zidarjih se še kaj zasluži v mestih.«

»Ah, stradati moraš.« »Stradati moraš, če hočeš kaj zaslužiti.«

Dva pa sta tiho šepetala med seboj:

»Jaz k Benki ne bi šel.« »Za Šandorja je to dobro.«

Prišli so k Škergetu na podokna. Škergetovi so svetili. Trije so rinili glave pri vsakem oknu. Rož, ki so cvetele v oknih, so se dotikali s klobuki.

Tinek je odprl vrata na prikleti in siknil fantom: »Pojdite noter.«

Škerget, mož srednjih let, suh, z rdečimi prirezanimi brki, je vstal od peči, vzel francosko pipico iz ust in se začudil.

»O Wilson Amerika Wuisberg, od kod ste se pa zmogli? Za eno bežanje vas je.« Pri Škergetovih so hitele ženske brisati mizo, pregrinjati postelje in pospravljati po klopeh. Dečki so pa šli drug za drugim v hišo. Posedeli so okrog mize, po klopeh okrog peči, vsepovsod, kjer je bilo kaj prostora.

»Sem pojdi, Šandor,« je rekel Ščrbič Šandorju, ki se je motal pri vratih.

»O, ki pa vrag! Šandorja imate tudi s seboj?« je rekel Škerget in se je držal, vrag ve ali na smeh ali resno. Človek ni tega pri njem nikoli vedel.

Šandor je sedel med fante za mizo.

»Prinesite nam kaj, Škerget, če imate kaj.«

»Če imate črno na belem od financarjev, drugače ne smem,« je rekel Škerget. Rdeči brki so mu štrleli v usta. »No, stara,« je nadaljeval, »prinesi jim, da ne bo svaje.«

Smeh in pogovor sta se križala. Fantje so imeli svetlo obleko od dežja. Stiskali so se, kajti Škergetova hiša ni bila velika.

»Kaj pa ti, Šandor, tebe se redko vidi pri nas.«

»V Soboto grem,« je hitel. To je bilo zdaj prvo, kar je povedal vsakemu.

»V Soboto?« se je začudil Škerget.

»K Benku gre služiti«, je razložil Ščrbič.

»Hu, vrag te je skotil, tam boš pa salame jedel. Benko je mesar.«

V sobi je nastal smeh. Tudi Šandor se je smejal. Škergetova Ančika je prinesla liter. Zvezala si je svežo ruto in si nadela predpasnik.

»Ana,« je rekel Škerget svoji hčerki, »prinesi še dva litra, saj vidiš, da jih je kot toče.«

»Oh, tiho bodite,« je hitela Ana nerodno.

»Prinesi, prinesi«, so vpili dečki.

Dobra volja je zavela v nizko Škergetovo hišo, ki je imela danes take goste. Vpitja ni hotelo biti konca. Zunaj je bila trda noč, dež je šumel po listju, tu v izbi pa so se dobro počutili.

»Šandor«, je vpil Škerget naenkrat.

»Ah, tiho bodite, oče,« ga je zadrževala Ančika in tudi stara Škergetovica je rekla staremu, da naj bo tiho.

»Zakaj pa ne, naj povejo,« so rekli nekateri fantje. Škerget pa vsega tega ni poslušal.

»Šandor, pripoveduj nam kaj. Tisto nam povej, kako si šel kopat Bedernjaku gorice.«

Šandor se je zibal in iskal začetek svoje povesti, ki jo je v vasi vsak znal na pamet.

»Še prinesi, Ana«, je udaril Tinek z litrom po mizi. Liter za litrom je plačeval, da so se mu čudili. Kaj takega še ni storil nikdar.

Šandorju pa so sijala lica. Ni vedel, ali je vse to res ali ne. Vse je vpilo, vse se je veselilo. Šandor pa je v hrupu pripovedoval, da ni slišal samega sebe. Nato je Ščrbič vzdignil pesem: Meni se dekla mili.

»Zapeli so. Hiša se je tresla. Vino je teklo z miz. Kozarci so se premetavali in vedno drugi litri so prihajali na mizo. Tinek je pel in točil, da je teklo po mizi. «Še prinesi, Ana!«

Zgrabil je Šandorja okrog vratu in ga stisnil k sebi. Pel je, da so se mu žile na vratu napele. Nihče ni vedel, ali je to samo slučaj ali pa se je v resnici poslavljaj od Šandorja, ki je skušal svojo povest o Bedernjakovih goricah povedati do konca.

Bila je nedelja, lep poletni dan. Dežja že dolgo ni bilo, zato je bilo rjavega mehkega prahu na cesti na tri prste globoko. Sonce je stalo na toplem nebu in sijalo na pokrajino. Koruzni listi so se začeli sukati in krompirjeva trava je rumenela.

Okna po kočah so bila odprta, a zastrta z rožami. Rdeče gavtrože so cvetele, tu in tam fuksa in nagelj.

Ljudje so prišli od velike maše. V črensovski cerkvi je zazvonilo poldne. Močno valujoče je pel zvon. Iz hiš se je slišala na cesto mrmrajoča Zdrava Marija in Oče naš, na nekaterih mestih pa se je čulo samo drsanje žlic po

skledi. Na cesti in po sadovnjakih ni bilo žive duše. Tudi na njive še ni šel nihče. Bili so to trenutki, ko se je po hišah kramljalo o pridigi in o novicah iz cerkve. Nedelja je prinesla mnogo novega v tihe koče.

Komaj je čas za obed minil, že so vreli iz hiš. Polegali so po sadovnjakih v travo, po cestah je hitela mladež na kolesih, še manjši pa so šli v trumah na kopanje.

Po vasi se je razneslo, kakor bi ustrelil: »Bebrčev Šandor je prišel.«

Šlo je od ust do ust in v kratkem času je vedel sleherni Trnjarčaj, da se je vrnil Šandor.

Bilo je nekako dva meseca po tistem času, ko se je Šandor poslovil. Nekaj blebetanja je še povzročilo njegovo slovo, potem je pa vse utonilo v pozabljenje. Ni ga bilo več, pa konec. Koliko jih gre in če bi o vsakem govorili, bi res ne imeli drugega dela, kakor da bi govorili o tistih, ki so šli.

Mnogi, ki so šli mimo Rebrčeve hiše v Jelševje rezat ročaje ali kolo-vratit v šumo, so se ustavili pri Rebrčevih, se naslanjali na vrata in čakali, da je kdo prišel iz hiše. Mariča, Šandorjeva sestra, ki je dajala svinjam za obed, je morala toliko govoriti, da se je že naveličala.

»Je res Šandor doma?«

»Res, res,« je odgovorila Mariča in šla po pojeti k svinjskim hlevom. Ko se je vračala, so jo spet napadli:

»Kaj pa dela? Naj malo ven pride.« »Najesti se vendar mora.«

Prav tako vznemirjenje je bilo, kot če bi Šandor bil dvajset let v Ameriki. Hoteli so ga videti kot pravi ameriški čudež. Sicer pa je imel Šandorja vsak rad. Vsak se je lahko pošalil z njim in vsakemu je bil pri-pravljen pripovedovati, kar je kdo hotel.

Ko je Tinek zvedel, da je Šandor doma, ni mogel več jesti. Odložil je žlico, se obrisal z robcem in vrgel križ na prsi.

»Jezuš, jej«, je zatarnala mati.

»Ti ga samo pusti«, je dejal oče in obračal kruh v ustih. Tinek pa se je še enkrat pokrižal, oblekel boljši suknjič, vzel klobuk in šel na podokna. Tu je postal, pogledal v Jelševje, v katerem je bilo mnogo ljudi. Ptice so se drle in praščala so debela mladih dreves.

Tinek bi rad videl Šandorja. Ni pozabil na to, da mu je ukradel denar, vendar težko mu zaradi tega ni bilo več. Zapili so denar in Šandorju ne škodi, da je prišel med svet.

Šel je čez kolnik, preskočil plot, kjer je navadno Šandor prodajal ukradena jajca. Svinje so čotkale ščavo, Tinek je šel po pojeti v priklet. Tu je vprašal Maričo: »Je res Šandor doma?«

»Res, kar v hišo stopi«, se je smejala in si z rokavom brisala pot s čela. Tinek se je odkašljal. Neprijetno mu je postalo, kar mu prej pred Šandorom niti na misel ni prišlo. Prijel je za kljuko, malo privzdignil vrata in vstopil. Šandor je sam sedel za mizo, pred njim je bila skleda in po mizi so bili

sledovi, kako so si nosili iz skleda. Rebrčeva stara sta sedela pri peči na klopi in gledala svojega močnega Šandorja, ki je pripovedoval. Ko je Tinek vstopil, je Šandor stisnil že tako drobne oči, vstal in čez mizo segel Tineku v roko. Kravata je Šandorju zamahala nad skledo.

»O bog daj, Tinek! Prišel sem domov«, je rekel Šandor in se smejal.

»Bog daj«, mu je rekel Tinek; stara Rebrčeva sta se smejala od sreče. Šandor je prišel lepo oblečen in tudi zaslužil je. Tinek je moral sesti. Pogovora ni hotelo biti ne konca ne kraja. Toliko lepih povesti je vedel povedati Šandor; kako so zaklali konja za salame, kako so iz crknjene svinje napravili pečenko, kako je dobil od Benka dolgo, zimsko suknjo.

Šandor je bil ves spremenjen. Hlače tesne, pred seboj ni imel predpasnika. Imel je lepo srajco, čeprav so mu rokavi bili prekratki.

Šandor se je vrnil, vrnil se je ves prenovljen in nič sledov prejšnjega človeka ni bilo na njem. Pač, nekaj je ostalo pri Šandorju, kar ga je spominjalo na prejšnje čase: pripovedoval je. Pripovedoval je otroško preprosto, lepo, vse do potankosti je povedal, se smejal, če so se smejali drugi. Tinek je sedel in poslušal. Podprl si je glavo z rokami. Rad bi pokazal Šandorja dečkom takega, s kravato okoli vratu, obritega, res rad bi ga pokazal.

Zunaj je bil lep, topel nedeljski popoldan. Vse je počivalo, vse je svetilo nedeljo.

»Kdaj pa odideš,« je presekala Tinek Šandorja.

»Zvečer.«

»Že? Pa ne greš nič v vas. Fantje bi radi govorili s teboj.«

»Seveda pojdi«, je dejala toplo mati.

»Pojdi malo med domače ljudi.«

Šandor je vstal, si stresel drobtine s hlač in obleke. Stopil je pred malo, od muh pikčasto ogledalo, ki je viselo postrani na steni. Kaj takega ni storil prej nikoli. Nasmejal se je v umazano steklo, si popravil lase in nategnil kravato.

Vsi v sobi so spremljali vsak njegov gib. Šandorjev oče je žulil pipek, mater pa so polile solze.

Ko je bil Šandor pripravljen, je vzel z obešalnika plašč. Obrnil ga je v roki in ga gledal, ali se ga ne drži kaka smet. Nato ga je razprostrtega ponudil očetu. »Držite mi ga«, je dejal resno.

»Ne bo malo prevroče«, mu je rekel oče mehko, dal je v usta pipo in prijel plašč.

»Ne bo«, je rekel Šandor suho, zrinil roke v rokave in vrgel plašč nase.

»Prideš kmalu, Šandor?« ga je vprašala mati, ko se je zapenjal. Prej ga ni nikoli. Šandor se je obrnil in pogledal na uro na steni. Nagubal je čelo, stisnil oči prav tako, kot je videl ljudi v mestu, kadar so gledali na uro.

»Ob petih bom že doma.«

Šla sta s Tinekom na kolnik. Šandor je pogledal gor in dol po vasi. V dolgi suknji in s klobukom na glavi je bil videti še večji. Obrnila sta se v vas.

Tinek je korakal poleg ogromnega Šandorja kot pišče. Čutil je poglede z vseh strani iz ogrado, iz hiš, povsod so ljudje utihnili in se muzali. Malokdo je vstal in šel z ograda h kolniku in se smejal.

»No, Šandor, kako je kaj?«

»Dobro,« je rekel Šandor. »Že gre.« Dal je čez plot močno roko, nato pa jo vtaknil v žep na suknji.

»Ti ni prevroče?« so ga vpraševali.

»Ni,« je rekel mirno in šel za Tinekom. »Ne utegnem, grem malo naokoli.«

»Samo ajda, ajda!« so se mu smejali. Suknja je mahedrila okrog njega in prah se je dvigal za njim. Molče sta šla k Ščrbiču in Kovaču, ki sta po navadi sedela pred Kerecovo kovačnico. Nekaj malih fičkašev je še ležalo z njima v travi v senci.

Kadar se kdo od kod vrne, ni takoj hrupnega veselja med temi ljudmi. Tako so tudi Šandorja samo opazovali. Suknjo, hlače, vse to je bilo za nje novo.

Visoko v zraku so drobile lastovke. Hiše so bile od sonca ožarjene. Pod sadovnjaki so počivali ljudje. Od Dolnjega mlina se je slišalo vpitje otrok, ki so se kopali.

Med fanti je nastal molk. Le Tinek si ni mogel najti nikjer mesta. Vesel je bil, da se je s Šandorjem vse dobro končalo.

»Ne bi stopili malo k Škergetu? Šandor nima dosti časa,« je dejal Tinek, ki je stal ob plotu.

»Kdaj pa se vrneš,« je vprašal Ščrbič Šandorja. Na glasu se mu je poznalo, da bi se rad smejal.

»Zvečer!«

»Že? No pa pojdimo.«

Šli so za ogradi k Škergetovim. Šandor je stopal med njimi. Zdaj ni več nikomur pripovedoval, če ga ni vprašal.

Pri Škergetu ni nihče pil zunaj. Škerget je imel pinteš. Torej pravice za točenje ni imel in financarji, ki so ga obiskovali večkrat, bi le koga dobili, če bi pil zunaj. Pa še en vzrok je bil, da Škergeta ni nikoli zajela roka pravice. Može postave je zapajal. In če človek kaj dobi, ne more postopati brezčutno z ljudmi, ki so dobrega srca, kot je bil Škerget. Zato Škerget ni imel nikoli sitnosti s svojim pintešem. Ravno si je Škergetova Ana čistila čevlje na podstenju od prahu. Zapršila si jih je na mašni poti. Visoko je držala v eni roki čevlji, v drugi pa krtačo in je drgnila, da je krilo mahalo okoli nje. Stari Škerget je sedel v sobi in žulil francoski pipek in čakal, če bo kdo prišel pit.

Takrat so se usuli od parme dečki. Tinek se je prikazal prvi, nato Štrbič, nato drugi. Ko jih je Ančka zagledala, je pograbila velik zavihan čevljev na tleh in skočila v hišo. Fantje so se zasmejali, da je po Škergetovem gruntu odmevalo. Stari Škerget pa je prisluhnil.

»Kdo pa je,« je vprašal hčer in vzel pipek iz ust.

»Dečki gredo,« je vsa zasopljena pritekla v sobo in grmadila praznično obleko, ki je bila razstavljena po posteljah.

Velika gruča fantov se je odtrgala od parme. Pokali so na podstenu in z nogami bili ob tla. Otresali so si s čevljev prah. Komaj je zaprla Ančka omaro, že so se odprla vrata, nasmejani so se fantje usuli v sobo.

Ko je Škerget zagledal Šandorja s suknjo v taki vročini, je onemel. Usta je odprl, brki so mu obtrdnili. Počasi je šel z roko po plešasti glavi.

»O, Amerika, Wuisberg, Šandor?« Podala sta si roke. Fantje so posedali okrog mize. Govorili so med seboj. Šandor si je slekel suknjo. Tinek pa je že vedel, kaj mora narediti. Prijel mu je zadaj plašč. Škerget je molčal in pustil fante, da so govorili med seboj in pili. Šandorja še ni nihče vprašal kaj, čeprav so vsi čutili nekaj posebnega, ker je bil med njimi. Vsak bi se rad smejal, ali bi pa kaj povedal.

Stari Škerget je pretrgal s tem glasnim molkom in vprašal Šandorja, ali je z Benkom zadovoljen.

»O ja,« je dejal Šandor in videlo se mu je, da bi bil rad, če bi ga kdo še kaj vprašal.

»Teleta tudi kupuješ, ali kaj delaš, nekaj pripoveduj, vraga,« je rekel Škerget. Oči so mu gorele in lica prepletena s krvavimi žilicami so sijale.

Šandor se je premaknil, fantje pa so se suvali pod mizo. Skozi majhno, nizko okno, prepleteno z rožami, je puhtela topla sapa. Nekje na travnikih so otroci vpili. Sonce je pripekalo z vso močjo, dan je cvetel, kakor da bi bila vsa zemlja v požaru.

Šandor je začel govoriti o konjih, hlevih in slami. Ko pa je med pripovedovanjem opazil, da otresajo fantje pepel s cigaret pod mizo, je pretrgal s pripovedovanjem.

»Tam,« tu je mislil v Soboti, »tam ne stresajo pepela pod mizo.« »Kako pa,« ga je vprašal Tinek hitro. »S prstom se udari po cigareti, da pade pepel v pepelnik,« je razlagal Šandor.

»Nam ne bi tega pokazal?« je sekal z očmi Škerget.

»Pepelnika nimate,« je rekel resno Šandor. Škerget je pogledal okrog po sobi. »Ana, vzemi no skodelico tu pod posteljo.«

Vsi so prasnili v smeh. Škerget je sam vzel izpod postelje skodelico, iz katere so pile mačke mleko.

»Cigareto mu daj,« je rekel Škerget. Šandor je vzel cigareto, si jo prižgal in puhnil nerodno dim v zrak, ker on ni bil kadilec. Komaj je vzel

cigareto iz ust, že jo je nesel nad skodelico in tolkel z debelim prstom po njej. Spet je potegnil in spet tolkel.

Škerget, ki je stal pri mizi in gledal vse to z mirnim obrazom, je potegnil iz pipka, ga nesel nad skodelico in prav tako s prstom tolkel po cevi kot Šandor po cigareti. Tudi fantje so poskušali s stresanjem pepela.

Šandor seveda ni pretrgal pripovedovanja. Ko je omenil, da je vozil teleta na kolodvor, ker so popravljali avtomobil, je končal: »Na večer sem pa dobil napitnino in plesali smo dolgo v noč. Tam ne gremo plesat kot tu, da bi zgrabili Ano ali Maričo za roko, pa hajdi po podu.«

»Kako pa to napravite,« je namigaval Škerget. Rdeč, zabuhel nos mu je štrlel v zrak kot zrela kumara.

»Prosimo.«

»Prosite!« se je začudil Ščrbič. »Pokaži, kako.«

»Pokaži, pri Ančiki pokaži,« je dejal Tinek in se premestil in tudi drugi so se zganili in pričakovali kaj se bo zgodilo. Šandor je nekoliko pomislil. Malo ga je bilo sram. Počasi je vzel cigareto iz ust, otresel pepel in jo postavil na rob »pepelnika«.

»Ja, pa muzika? Ima kdo harmoniko?«

»Ščrbič, žvižgaj! Boš tako mogel pokazati?« je dejal mirno Škerget in pogledal Šandorja, ki se je nekoliko obotavljal.

»V Soboti plešejo povsod na harmoniko. Še najvišji gospodje: trgovci, profesorji, organisti, še celo mesarji. Študentje se pa vrtijo na glavniki, ker je za nje ples drugače prepovedan«, se je delal Šandor resnega. »Sobota je le Sobota. Tam ste sami gospodje,« je menil Škerget.

Šandor je videl, da je res tako. Dvignil se je od mize. Ana je zardela za pečjo. Šandor si je na sredi hiše popravil kravato in suknič ter stopil s trdimi koraki pred Ano in se priklonil s trdim vratom. Močne roke je imel ob telesu.

»Prosim plesat,« se mu je iztrgalo. Razširil je sredi sobe roke in počakal. Fantje so se komaj zadržali smeha.

Ana se je nekoliko obotavljala in gledala v tla.

»No, pojdi, vrag te je dal,« je z navidezno jezo zahreščal nad hčerko Škerget. Vstala je. Šandor jo je prijel okrog pasu z močno roko. Pogledal je Ščrbiča.

»No daj, fučkaj.«

Šandor, ki ni nikoli plesal, je na široko hodil z Ano po sobi. Nosil jo je z enega kota v drugega in hodil kakor je Ščrbič žvižgal. Trudil se je, da bi pokazal fantom vso lepoto soboškega plesa. Šel je po sobi, pa se je naenkrat spomnil in se obrnil.

Fantje so kihal, kašljali ali pa v smehu govorili:

»Dobro je, Šandor, samo stisni jo, saj Ančika ni iz repe kakor kaka soboška goska.«

»Sobočanci ste res pravi gospodje!«

»Tako plešeš kakor kak profesor.«

Šandor je hodil po sobi s trdimi koraki in glasno dihal skozi nos in odprta usta. V sobi se je vzdigoval prah. Toplo, najlepše ozračje je bilo med cimpranimi stenami.

Ko Ščrbič že ni mogel več stiskati ust, je Kovač zatulil na glavnik. Ni trajalo dolgo, ko so se fantje zgrabili po dva in dva in začeli soboški ples. Nekateri so zavriskali, drugi pa so se smejali. Iz vsega tega hrupa pa so se slišali glasovi: »Šandor, dobro plešeš, Ančika ni iz repe. Veselimo se! Šandor je tu. Nikdar ne bomo umrli.«

Ko se je razgrinjala noč nad vasjo in je že svetilo milijon in milijon zvezd na nebu, Šandorja ni bilo več na ulicah. Fantje so vasovali pri dekletih, redki pa so se zbirali na križpotih. Velikega, dobrega Šandorja ni bilo med njimi. Ni bilo več slišati z ulic močnega, hrupnega smeha, kakor je bilo to včasih, ko se je držal gruč mladih ponočnjakov Rebrčev Šandor. Včasih se je kdo spomnil na njegovo pripovedovanje in pokazal na cesti soboški ples ali je stresal pepel »s cigarete v pepelnik«. Nekateri so celo vedeli kaj povedati o Bedrnjakovih goricah. Pa vse to je bledelo. Spomin na Šandorja je bil tako, kakor kapljica v morju.

Noč se je vrstila za nočjo. Zvezde so svetile in se trgale z neba kakor prej, Šandorja pa je vzela Sobota.

DVOGOVOR V POLETNI NOČI

INDSKI MOTIV — JERN LEDINA

*Razkleni vendar roki plameneči,
boječa ljubica, od tebe moram strani
Ne čuješ mar svarila petelina?
Na vrtu je usahnila mesečina
in zarja jutranja naznanja dan.*

*Počakaj, dragi, da naslada
te ure v meni izgori do kraja
in v srcu tlel bo le pepel spomina.
Potem bom sama ti odprla rada
in rekla ti: odidi zdaj.
A preden boš prišel do vrtne ograje,
bom že pri oknu in najraje
bi te na glas poklicala nazaj.*

BLODNJE ZA LEPOTO

JUŠ KOZAK

Šestnajstega smo stali pred gališko vasjo. Za nami bedne bajte ukrajinskega siromaštva in strahu, obzorje v ognju zahajajočega solnca, pred katerim so se dvigali vulkanski oblaki prahu. Pred nami, proti vzhodu, večerni sij nad širnimi valovi zelene zemlje in žitnih polj. Tam nekje so se bili Rusi zakopali in so od časa do časa obdelavali vas z granatami.

Zajeti v večerno lepoto smo brez brige, s kakšno grozo nas bo obsula noč, sanjarili. Mladi aspirant Pietro iz Gorice se je zazrl s sijočimi očmi. Ustnice so mu bolj šepetale kakor govorile.

T'acqueta omai. Dispera
L'ultima volta. Al gener nostro il fato
Non dono che il morir...

Živeli smo že nekaj mesecev skupaj in se poznali po neizgovorjenih mislih in namenih. Pietro je bil vesela duša, sprva zelo nezaupljiv, šele s časom nam je priznal, da nosi Leopardija v tornistri. Vsi smo vedeli, na kaj misli, kadar je gledal proti vzhodu. Tudi on se je boril na tej strani proti svoji volji. Nosil je drugo domovino v srcu, ki se z našo, živečo v naivnih, upa polnih slutnjah še ni razmejila. Morda je te misli skrbno prikrival, mogoče se ni ne eden ne drugi zavedel, da bo velika narodna svoboda — sanjski prividi naših duš — ogoljufana za zadnjo pravdo. Z uporno voljo smo tudi v smrtni nevarnosti bedeli nad tajnami svojih src, plamtečo vero v svobodo in lepoto, ki bosta po vojni zasijali v človeških pravicah vsem zatiranim narodom in najbednejšemu zemljanu, s katerim nas je sedaj zvezalo skupno trpljenje. Menda smo zares živeli z nekakšno nejasno zavestjo, da bo ta vojna poslednja na zemlji. V karte imperialistov, ki so vlivali topove in granate, nismo gledali; podoba bodočega sveta je rasla le iz naše volje.

Romantika, ki vzplapola nad stvarnostjo, je lepota, v kateri izgoreva človeško srce, in čeprav ji kasneje znanje in vede izvotle tla, ustvarjeni prividi žive v človeštvu naprej.

»Si slišal?« je izpregovoril Pietro v tem ozračju, »o Dehmlu, kako se je navdušil za vojno. Se spominjaš: „Du hattest einen Glanz auf deiner Stirn“...«

Tisti hip me je zadelo, kakor da je Dehmel že umrl. Sin malega naroda, skozi stoletja izkoriščanega, je veroval v pravično vojno, ki bo združila svobodne narode v veliki človeški skupnosti. Lepota mu je bila njena živa oznanjevalka.

Pred nami so ležali Rusi. Kje? nismo vedeli, a čutili smo, da imajo peteline na puškah napete, topove obrnjene proti nam. Toda naš upor se ni obračal proti njihovim jarkom, v srcih je gorel proti ukazom, ki so nas

gonili po galiških tleh. Morda zapišem preveč, če trdim, da so mi vsi Čerkesi, Rusi, Kirgizi, ki so ležali pred nami v strelskih jarkih predstavljali zemljo Puškina, Gorkega, Tolstoja in njih svetle človečanske ideje. A nekaj resnice je bilo v tem, zato nisem citiral Pietru Puškinovih verzov, ki so me ves čas spremljali, iz slovanofilskih ali celo carskih-imperialističnih nagnjenj:

Славянские ль ручьи сольются в русском море?
Оно ль иссякнет? вот вопрос.

in ko govori klevetnikom

Есть место им в полях России,
Среди нечуждых им гробов.

»Kakor nalašč za te čase,« je čez čas pripomnil Pietro. »Mislim pa, da oni tam ne poznajo teh verzov. — Ti si zaljubljen v Ruse. Jaz se nisem mogel nikoli tako ogreti za Puškina — Onjegina, ki ga tako hvališ, ne poznam — ljubši mi je bil Mickiewicz. To ti je bil svoboden duh.« Pietru so vzplamtele oči: »Njegovi verzi so ognjeni kristali. In ta patos bolečine, ki jo premore malokateri zemljan. Poznaš Pana Tadeusza? Sonete? Njegova ljubezen do domovine je grozna. Iz drugega sveta poskuša iztrgati proroštvo zanj in trpi potem še huje zaradi te vere. Carducci, Marinetti sta veličastna, revolucionarna, podirata svetove, a morda imaš prav, slovanske bolečine in njenih globin ne poznata. Pri obeh ti beseda kar zveni, ritem je čudovit, a tam se odpirajo vulkani čustev. Veš, koga sem že od nekdaj oboževal? Byrona. Že Goethe je dejal, da je bil eden največjih pesnikov, kar jih je živelo. Veruj, ni se motil. Njegovi verzi so napoj, kadar koli jih bereš. 'Ni bilo v vsej zemlji nobene druge roke, da bi zadala srcu smrtno rano?' Se spominjaš te čudovite pesmi? Ali njegove poslednje v Grčiji? Byron je iz svoje usode človeškemu trpljenju in ljubezni za stoletja ustvarjal vsebino in obliko. In kakšno? Nobenega verza ne moreš premakniti. Priznam, meni so zapadnjaki bližji, laže jih razumem, a ne bom ti oporekal, če trdiš, da je slovanska bolest silnejša.«

Večerni dimi so se že plazili po slamnatih strehah, mrakovi so nalegali, dve, tri granate so udarile v brezov gaj pod vasjo, nič nas ni moglo zmotiti v naših sanjarijah.

Zadnje Pietrove besede so se dotaknile patetičnih strun moje vere: »Človeštvo se bo v tej vojni zavedelo velike ljubezni do življenja. Pietro, poglej vse te ljudi, ali ne čutijo trpljenja kakor mi. Iz tega trpljenja pridejo prerojeni. Spregledali bodo. Misliš, da se ne bodo potem krvavo borili za resnico? Sedaj so zaslutili lepoto življenja. Meniš, da se bo človek iz tega pekla povrnil, kakršen je bil? Kakšna radost bo zavladala na zemlji. V svobodi bo zaživela velika ljubezen do človeka. Izginile bodo vse vezi, proti katerim so se največji duhovi borili. Prepričan sem, da prihaja sedaj slovanski vek, svoboda vsega človeštva. Pomisli na veliko ljubezen, za katero

sta živela Tolstoj in Dostojevski in toliko drugih. Ne morem si predstavljati, da bodo te ideje umrle. Slovanska vera v življenje se je rodila iz krvi. Kako dolgo jo že prelivajo Srbi in vendar ni v najhujšem suženjstvu volja do svobode in življenja nikoli ugasnila. Bliža se čas slovanskih narodov. Ne mislim na carje in kralje, na ljubezni in ideje, ki so jih izpovedovali največji slovanski duhovi.«

Pietro, ki me je poslušal podpiraje si glavo, se je zganil. »Tudi drugi narodi hrepene po svobodi in človečanstvu.«

»Prav. Toda svoboda gospodstva in svoboda človeka nista eno in isto. Slovanski narodi še niso okusili svobode in vendar so dali na tisoče in tisoče žrtev zanjo. Zato bo njihova svoboda ustvarila nove lepote življenja in bo z njimi človeka odrešila.«

Noč nas je ovila, ljudje so po hišah sami od sebe poskrili luči, na cesti smo čuli prerivanje čet, ki so odhajale v jarke. Vedeli smo, da to noč še ne pridemo na vrsto.

Zvezde so se prižigale, v dalji se je zdaj in zdaj zasvetilo, pred nami je votlo udarilo. Govorili smo šepetaje, razpaljeni od svojih sanj. Naše misli se niso križale, čeprav je v vsakem srcu živelo drugačno hrepenenje in sta nas družila le trpljenje in usoda v klavnico pripeljane živine.

Lepota tople poletne noči, v kateri je smrt izgubila svojo podobo, nas je navdahnila, da nismo sanjarili samo o lepi pesmi in globokih tragedijah, ki so živele v nas, sredi krvave drame smo v mislih objemali in obračali svet. Pred napol sesedenimi kočami, ki so le za silo zakrivalle goloto živinskega življenja, smo upirali oči v privide novih svetov človeške svobode, ljubezni in lepote. Na robu strelskih jarkov, tekočih od Baltiškega do Egejskega morja, v katerih je vsako sekundo zdaj tu zdaj tam ugasnilo človeško življenje, je lepota poezije rasla v vizije politične preobrazbe sveta.

Na desni so se sprožili topovi, plašno so se pričele dvigati zelene in rdeče rakete, tulile so granate, prasketale puške in strojnice. Tam doli je smrt posegala v življenje, čela so se znojila od strahu, v srcih se je zaplojalo sovraštvo, upor, tam obup in ljubezen. Sredi neusmiljenega in slepega razdejanja so žive sile, nad katerimi nismo imeli nobene oblasti, snovale nam neznane oblike novega življenja.

V vlažni travi pred gališkimi grobovi se nismo zavedeli, da sanje ne ustvarjajo življenja.

Kolikokrat te sredi dela, sredi noči zadene vprašanje: ali ni vsa ta vera v Lepoto nekaj abstraktnega? Ni vse to hrepenenje po lepoti, ustvarjanju le fatamorgana, kvečjemu okrasek življenja? Strmiš v življenje in čakaš odgovora. Gre za najgloblja življenjska vprašanja, ki se dotikajo smisla našega ubadanja, prerivanja, vere in bede.

Kakor da upiraš oči v brezdanjo noč, ko grebeš po sebi, po preteklosti in sedanosti. Takrat, ko te napadajo črni dvomi, se niti ne zaveš, da je že njihovo prebujanje potrdilo, da si del celote, s katero si tako povezan, da bi življenje izgubilo smisel, če bi se hotel iztrgati. Globoko v notranjosti se oglašča zavest, da je življenje, ki nima pomena za celoto, jalovo. Zgroziš se pred praznino, ki se odpira pred tabo, če bi bilo vse pehanje za Lepoto le okrasek, individualna uteha ali uživanje. Morda se prav iz teh dvomov oblikuje življenjska vsebina Lepote. V tistih urah se tega ne zaveš, stiska te težka odgovornost pred življenjem.

Peza dvomov in vprašanj ni vselej, v vseh časih enaka. So dobe, ko je po Lepoti hrepeneci človek občutil veliko družino doma in po svetu, in videti je, da mu je bil takrat odgovor lažji kakor v dneh samote in razbitosti.

Koliko duhov je že odgovarjalo na ta vprašanja? Debeli folianti bi se dali sestaviti. Vsak je iskal vsebino po svoje, iz časa in svoje narave.

Kdo pozna vsebino mračnih ur, ko so Prešerna izkušali enaki dvomi? Nasvet 'Pevcu', da naj se spomni svojega stanu in trpi brez miru, je globoka izpoved že dosežene zavesti, pa tudi bremena, ki ga mora nositi. Ni 'Nova pisarija' živa priča večnih ugibanj o Lepoti. In 'Orglar', ena najglobljih izpovedi o pesnikovem poslanstvu, porojena iz svojega časa. Tudi svetle in jasne izpovedi v 'Sonetnem vencu', da mokro cvetoče rožce poezije »Želje rodile so prehrepenec — De s tvôjim môje bi imé slovélo... Željé, de zbudil bi Slovenš'no celo...« so privrele iz globin, v katerih se ukazi hrepenenja dotikajo usode in vzroka. —

»Tudi moja vera je trdna; ali rajši bi, da pojde mimo ta grenki kelih« je po trdem delu zapisal Cankar. »Sredi arene« je doživel dvome nad svojim delom in vero v Lepoto. V času moderne, ki je verovala, da je kultura bogastvo naroda, so se v družbi sprožili vsi napadi, ugovori in zanikanja. V 'Beli Krizantemi' mu je bilo hrepenenje po Lepoti napoved novega življenja: »Življenje se drami v nižavah, ki so spale. Oči se odpirajo, iščejo luči, roke se iztegajo, iščejo ciljev...« »Trdna je moja vera, da napoči zarja tistega dne, ko naša kultura ne bo več krizantema siromakova, temveč bogastvo bogatega... Ne, ne hrepenenje sámo! Moje delo je slutnja zarje...« Še tisto leto, ko se je največ izpraševal o smislu svojega dela in hrepenenja, je v sarajevskem verskem ozračju izpovedal vero v metafizični vir Lepote. »Lepota je kakor Bog. Povsod je in nikjer je ni... Srce siromaka jo sluti in jo išče, slutilo in iskalo bo na vekomaj... Paradiž je bil in je... V tem svojem zaupanju in hrepenenju je človek izpregovoril, zapel, je ustvaril prvo podobo in prvi kip...« S pobožnim žarom v tabernakelj zamaknjenega, pravkar preoblečenega meniha vzklika, da je umetnost »Tisočlična — legijon besed, zvokov in oblik za čaščenje enega samega nevidnega Boga.« Ljubezen do poetične lepote življenja ga je privedla v vrsto spoznavalcev

Franciška Asiškega, da je z vdanim patosom posvetil Bogu človeško umetnost in njen namen, ne da bi zatajil vero v nujnost politične preobrazbe sveta.

Nekaj let kasneje, štirinajstega, je nemirni Šalda izpregovoril v predavanju o »Umetnosti in religiji« o svojem notranjem prevratu. Pesnik mu je rival božji, poezija poskuša nadomestiti vero. Oživil je neumrljivi simbol Goethejevega Prometeja, kot dokaz za drugo trditev je navedel Faustovo premišljanje. Goethe sam je v svojem renesančnem občutju, prevzet od antike in Byronove romantike, že izrazil poetično misel, da bo umetnost nadomestila vero. Stvaritelj Fausta je poskušal zajeti razvoj v daljno bodočnost, silnemu borcu Šaldi je šlo za zadnjo doslednost življenjskega boja. Ko so si njuni epigoni prilastili po svetovni vojni izpovedani misli in so na umetniških idejah poskušali zgraditi svetovni nazor, so se Goethejeve in Šaldove sentence izpremenile v neživljenjske fraze.

Župančiča, modernega panteista, ki je okusil, neizprosno slast temne oblasti nad sabo' in zaslutil dih skrivnosti, da »ni radosti, — ni bolečine, a polno je snóv« je presunilo razodetje »V viharji harpa boš, ki jo prebira Gospod.« V dneh, ko se je svet zopet v temeljih potresel, da se je pokončevanje človeške kulture približalo apokaliptičnim vizijam in se zgradbe človeških idej sesedajo kakor prhke, ilovnate koče, ko ječe ljudje v snu pred strašno podobo svoje usode, ga je zadelo bridko spoznanje: »Velikim pevcem so nekdanje dni — zidala mesta se na strune zvok — in danes moji pesmi dano ni — siroti eni vtolažiti jok.« Ob prošnji uboge sirote za tolažilno pesem se je v pevcu oglasila zavest usodnih časovnih problemov.

Včasih imaš občutek, da te je živega podsula plast zemlje, pod katero se ne moreš zadušiti in se kakor obseden poskušaš z očmi prebiti skozi temo do radosti, do solnčnega spoznanja.

V davne temine išče pogled. Sredi vlažne dupline je z okorno roko, ki je znala samo ubijati in ogenj zanetiti, pračlovek na mehko skril zarisal podobo živali, katero je ves dan zalezoval v visoki travi. Prvo doživetje v življenjskem boju ga je prevzelo z željo, mu dati izraza. Komu je risal? Ga je z ležišča na kožah ogledovala napol naga družica? So rajali okrog njega otroci, mladi sesalci, ko jim je oče upodabljal prvo strast? Je njihova domišljija že doživljala ob pogledu na podobo radost boja in veselja nad zmago? V teh zastrtih vekih, za katerimi stika znanost, je bila spočeta volja, da bi človek oblikoval notranja doživetja še preproste življenjske zavesti. Tisočletja kasneje so polegali rodovi ob ognjih in pevci so jim obujali spomine na junaške boje, v katerih so zmagovali in poginjali. Najhrabrejši so poslušali pesem o sebi in plemenski veljaki so bogato obdarovali pevce za zapeto slavo. Kadar so ječali v stiskah in prosili pomoči, se je pred žrtveniki oglasila pesem. V širnih stepah se je med visokimi travami rodila

v prsih hrepenečega borca, ki so mu nagoni razpalili neutešno strast. Človek se je zgrozil pred minljivostjo, v katero drve trenutki in časi; na tem divjem begu jih je poskušal zajeti in ohraniti.

Mojzesove knjige so govorile rodovom o nastajanju zavestne človeške skupnosti. Ustvarjajoči duh jim je odkrival narodovo usodo in poslanstvo. S pomočjo božjih zapovedi je strastna volja do življenja bivanju in nehanju zemljanov ustvarila globlji smisel.

Romali so grški pevci iz kraja v kraj in prenašali slavna dejanja velmož in junakov, kako so se v dolgih bojih borili za posest in oblast. Homerski duh je utešil hrepenenje po jasnejši življenjski zavesti v Lepoti. Združil je življenje bogov z bivanjem zemljanov v mogočnih epih, ki so že nad dva tisoč let človeku vir lepote in spoznanja. Nikjer ni pevec viden, a vendar povsod pričujoč: na bojišču, ko se spoprimejo človeške strasti, v srcu, ki toži za dragim prijateljem, v naročju drži nebogljeno dete, ki ne sluti, da stoji že smrt za poslavljajočim se očetom. Z globokim občutjem je zagledal, kako se plete usoda človeškega življenja iz pestrosti človeških značajev. Zajel je vzore in hrepenenje zemeljskega bitja z vdano preprostostjo, ki je globoka kakor življenjska lepota.

Zaman se izprašuješ, ko se poskušaš prebiti do izvora, odkod hrepenenje po ustvarjanju nove podobe našega življenja? Takó je vprašanje jalovo kakor ugibanje, zakaj smo se rodili. Ne moremo tajiti, da je bilo nekaterim narodom hrepenenje po lepoti in globlji življenjski zavesti iskrenejša potreba kakor drugim. In vendar prej ali slej so postala ustvarjena dela last vsega človeštva. Kakor so lepote solnca in teme, utripajočih zvezd nad nami, srebrnih glasov ptic, prelestnih barv cvetic in prirode zamamljale vse, kar se je na zemlji rodilo, tako se je v ustvarjeni lepoti v najraznovrstnejših oblikah razodevala občečloveška življenjska vsebina.

Kdor se zaveda iskrene odgovornosti pred celoto, brez katere bi ne imelo življenje smisla in bi se ne rodilo nobeno prizadevanje, ne hrepenenje po dejanju, po heroizmu, po višji zavesti, ga napadajo v času in v družbi težki dvomi. Vidi človeka, ki se ubija za vsakdanji kruh, da mu pokajo žulji na roki, premišlja o življenju, v katerem se ljudje združujejo, nekateri, da bi se plodili, drugi zgolj iz strasti po utehi svojih nagonov. V prevarah, z razbitimi iluzijami životarijo in se od časa do časa zgroze nad nesmiselnostjo bivanja. Nekaj te davi, ko zreš v navidez blazni vrtinec, ki žene človeška bitja v prepad, v gluho temo. Od kamna do najmodernejšega izuma si je človek klesal, vlival, sestavljal orožje za življenjsko borbo. Pobjajali so se zaradi žene, lastnine, za ideale, socialne in verske. Tisoči in tisoči so poginjali v Sveti deželi, vodeni od hrepenenja, da bi osvojili božji grob. Kolonije s svojim bogastvom so kakor silni magneti izvabljale ljudi v zločine in smrt. Z besno naslodo so se pomikala krdela od vzhoda proti zapadu in spet nazaj, da bi potešila voljo po oblasti. Nič manjše

strasti se ne odkrivajo v skromni vasi, kjer bedi noč in dan oko in preži na soseda, da bi ne podoral njive, posilil žene, ukradel lonca. Pesti se stiskajo v tovarnah, v rudnikih, kjer se izprašujejo napol goli ljudje, komu služijo in zakaj. Ljudje s sanjami o lepšem življenju obleže s prestreljenimi čeli na tleh, a nekaj hipov kasneje se love otroci po cestah, kjer je prah komaj pokrtil očetovo kri. S pogumom in s prezirom smrti so se ljudje borili za domove, za zemljo, za narodne in državne ideale, ko pa je vihar utihnil, so jim verige obtežile roke, da jim je v očeh ugasnil blesk veselja. Nasilje jim meri kruh in požirke, prestavlja jim postelje, požiga domove. Kri ne preneha teči in zemlja je požrešen sod brez dna. Komaj se je v krčevitih bolečinah otrok prebudil v življenje — kolikokrat so deležne njegove usode cele plasti človeške družbe ali države — že mu prebije kamen črepinjo in vprašanje o krivici in pravici zaman pričakuje odmeva. Tudi v najmučnejših snih se še niso prikazale človeku vse grozote, ki si jih je izmišljal, da bi ubijal sočloveka. V tej krvavi drami, ki se že tisočletja odigrava v naši zavesti, pred našimi očmi, se prebudi vprašanje, kaj bi hrepenenje po lepoti človeku, ki je ves v skrbeh, koliko bo pridelal krompirja, kako si bo ustvaril dom in pripeljal ženo vanj, si rešil golo življenje, kako si bo priboril skromne pravice pod solncem? Kaj bi z umetnostjo ob teh prvinskih življenjskih nagonih in potrebah. Je doslej ena pesem, slika izpremenila podobo sveta? So Homer, Shakespeare, Cervantes, Dante, Tolstoj dosegli, da ne bi človek vsaj v svojem srcu, kadar se dvignejo nad nasprotnikovimi domovi zublji in črni dimi, silnejši od oblakov, rajal od veselja, kakor plešejo do ekstaze omamljeni divjaki, ko so poklali sosedno plemo.

Morda se duh s prav tako piškavim uspehom otepa z usodo Lepote in njenih stvariteljev. Se je človeštvo priklopalo do zanesljivejše sodbe o vrednotah, kakor jih določa čas? Ni le-ta še vedno najstrožji in najzanesljivejši sodnik? Koliko lepôt je ob svojem času brez najmanjšega odziva padlo v pozabo, šele desetletja, da, stoletja so jih dvignila do zavesti. Pisali so ljudje noči in dneve, stradali, si s papirjem greti peč, ker jih je obsedlo delo, ki je nastajalo iz svetlih prividov, iz titanskega moralnega in etičnega upora, a dovršena dela so doživela prezir in smeh. Ko sta kasneje segli hvala in slava v zemljo, se niti kosti za vse na svetu ogoljufanega niso več druga drugo poznale. V amsterdamskih ulicah so si ljudje nekoč ponujali za vsako ceno poslikana platna in zbijali šale nad zanemarjenim Rembrandtom, ki je s svojo pojavo le otrokom delal veselje. Danes že davno pozabljenim slikarjem so ob svojem času plačevali kraljevske denarje. Pogosto se je razkroj, pokvarjenost družbenih plasti tako zajedla v kulturo, da je umetniška čast postala cipa in se je stvaritelj vesil na vse vetrove, ki so pihali in se križali. Kje je v družbi merilo za spoznavanje in vrednotenje lepote? Preproste resnice potrjujejo dnevno stvarnost: kritika je delo

raztrgala, množice so ga navdušeno sprejele. In nasprotje: kritika je hvalila, ljudje so ostali hladni do dela, ki se tudi v času ni več dvignilo. Pesem vžiga množice do brezumnega veselja, knjiga potuje vsa razcefrana iz rok v roke, le nekoliko se zasuče čas, in že ni več sledu ne o eni ne o drugi. Kljub temu ne moremo zanikavati časovnih vrednot kritike, ki soustvarja človeško zavest. Mogotci so zidali spomenike lepote, ki so jih sodobniki s kletvijo v srcu ogledovali, ker so sovražili nasilje nad sabo. Ko so imena tiranov postala le še zgodovinski spomini, so se potomci takratnih upornikov gnetli pred lepotami in pozabljali na srd svojih prednikov. Tisoči sužnjev so si hladili rane na razbičanih hrbtih v senci dvigajočih se piramid, ki so sedaj uvodna poglavja v zgodovino človeške kulture. Procesije so se in se še premikajo pred stavbami iz renesančnih dni, usipajo se v notranjščino cerkve svetega Petra, toda vsi ti čudoviti spomeniki kulture so bili med vzroki, da se je razpalil ogenj reformacije, ki je stoletja požiral človeška življenja. Koliko lepote, ki so danes pribežališče človeškega hrepenenja, je gradila oholost, ki se ni strašila pred nobenim klanjem sočloveka. Umetnik je kakor zemeljski črv izpolnjeval ukaze in nad človeškimi kostmi in trpljenjem oblikoval svoje privide Lepote.

Iz megle vekov se prikazujejo dobe, ki so bile skoraj jalove v ustvarjanju. Razkrojile so se oblike, nastajale so nove, nebogljene in preproste, ker jih je ustvarjala okorna nevešča roka. Včasih pa je bila družba prenasršena vsega in se je lovila edino za izvirnostjo brez globlje človeške vsebine.

Spustili smo se v katakombe, se prerivali skozi ozke hodnike, v katerih se je skrivala pred dva tisoč leti preganjana človeška srenja, hrepeneča in vsa zamaknjena v božjo lepoto, ki je med sužnjem in rimskim cesarjem porušila razliko. V teh tihih prostorih se danes komaj še moreš zamakniti v davnino, ko so v podzemlju kristjani pobožno sklepali roke, vsak hip pripravljeni, izgubiti življenje za svojo idejo. Morda so jih pred izhodom že čakale oborožene tolpe — zbirališča so jim bila dobro znana — in so še od molitve žareče vernike klale z okrutno naslodo. V slabo razsvetljenih prostorih so verniki krasili stene z idejnimi risbami in slikami. Kdo je naslikal 'Dobrega pastirja', 'Zadnjo večerjo', 'Oranto grato'? Živopiščeva domišljija je bila razgreta od idejne lepote, roka pa je bila trda in neizšolana. Obiskovalci nočnih pobožnosti bi bili s svojim telesom branili svete podobe. Ko se je čevljar z Apijske ceste zjutraj po opravkih sprehajal po mestu in se šepetaje pogovarjal na forumu, v bližini mamertinskih ječ s prijatelji, se mu oko še ozrlo ni na čudovite kipe Venere in Vestalk. Lončar pod Kapitolom mu je zgnetel iz ilovice čuden kipec, čevljarjeva domišljija je zagledala v njem Kristusa, pred katerim je poslej vsak dan prižigal lojenico. Stara lepota je bila zanj mrtva, še več, sovražil jo je iz dna srca. S strupenim očesom so se predmestni okoličani ozirali v prelepo vilo na Aventinskem pobočju, v kateri je živel bogat Rimljan, ki se je bil iz hirajoče družbe

umaknil v svoje vrtove, in pisal globoke misli in občutja o življenju. Knjiga je ostala ohranjena rodovom, njegovo vilo so v sovražnem izbruhu zažgali in pisca ubili. Novi človek ni razumel stare umetnosti, preprosto, Kristusu posvečeno pesem je globlje doživljal kakor vso antiko, ki je oživila šele čez stoletja. Nova ideja in lepota človekovega prerodenja je prevzela vernike, da se od nje omamljeni niso plašili pred smrtjo v areni ne pred mukami na grmadi. Prelestni marmornati kipi so samevali, koder jih niso razbili. Ko so stoletja kasneje pričeli razkopavati zemeljske plasti, izpod katerih so s pazljivo vnemo dvigali kipe starih bogov in boginj, je že krščanski umetnik ustvarjal nove svetove Lepote. Giotto je v novi obliki, ki je oplojala potem rodove slikarjev, upodabljal prizore iz življenja svetnikov in mučnikov, ljubezen Asiškega. Dante je v strogi obliki dovršil sintezo krščanskega umetniškega gledanja.

Mogoče je le legenda, da je dospel v Sikstinsko kapelo prav tedaj, ko je Michelangelo slikal 'Stvarjenje' na stropu, iz Nemčije menih, ki se je potem vrnil iz Rima z velikim moraličnim uporom. Človeški razum se je protivil stari zapovedi, v hrepenenju po etičnem prerodu si je zgradil nov verski nazor. Sprožile so se vzmeti vseh nasprotij v družbi, v srditih bojih so se spopadli vsi stanovi. Medtem, ko je nastajala na jugu v okviru starega verskega nazora in vendar z reformatoričnim duhom prežeta umetnost, se je na severu vnela dogmatična borba za idejo in besedo. Sto let po krvavih bojih je na pragu novih družbenih prevratov Goetheju uspela velika umetniška sinteza umstvenega in čustvenega doživljanja vihnih stoletij.

Človeštvo je doživljalo dobe, ko so bile v ekonomskih in nazorskih prevratih vse vrednote ustvarjene Lepote naglodane, požigane in zasmehovane. Ikonoklasti so s sovraštvom in prezirom uničevali dela, ki so jih rodovi skozi veke občudovali. Nova oblast je zahtevala pokorščine od stvaritelja, ki je moral utihniti, otrpniti ali se podvreči novi volji. Nihče se ni zmenil za neomajno vero v Lepoto, zaradi katere so umirali ljudje od lakote in mraza, z zastrupljenim srcem, ki se ni oglasilo več v zgodovini, ko je v ljudskih srcih zopet oživel čaščenje stare Lepote.

Evropska gradnja brezobzirnega gospodarskega individualizma se ruši. Živa vera v človeško skupnost si postavlja nove domove sožitja. Človek, ki so mu bile zrahljane in oskrunjene vse etične in moralne vrednote, išče trdne opore v novem monističnem nazoru, ki presnavlja družbo in ji odpira razglede v svetlejšo bodočnost. S heroičnimi dejanji in z vsemi izumi tehnike izpreminja puščino v plodno zemljo, novi nosilci družbenega razvoja verujejo v zmago človečanstva. Človeško delo oznanja svoje gospodarstvo nad svetom in vera vanj je tako silna, da sovraži vsak dvom in sleherno oklevanje. Iz zavesti skupnosti in časti dela se poraja etični preporod. V teh dneh, ko podira razum preživele ideale in nazore, ko se stari svet bori za zmago nove družbe, je vera v Lepoto dobila novo vsebino.

Kakor ob vsakem prevratu, ki zajema vse človeštvo, so se vsa nasprotja med premikom in uporom odprla z vulkansko močjo. Oblast si na eni strani poskuša podrediti človeška rojstva in smrt, si ustvariti novega sužnja, na drugi strani se množice žejne spoznanja zatekajo k veri v Lepoto, v zmago dela in človeka. Vklenjena domišljija še ni mogla zajeti vseh grozot razdejanja in izraziti zavesti etičnega in moraličnega upora v besedi in sliki, ko sproščeni nagoni uničujejo stari svet, ni še mogla oblikovati sinteze novih himen oblikujočemu se življenju. Votlooki strah potuje po zemeljski obli in vklanja človeštvo.

Namesto ustvarjalne radosti se je po svetovni vojni v duši zapadnega človeka zapredel dvom nad vsem, nad kulturo in lepoto. Velike duhove je napadla nevera v napredek človeštva! Začutili so, da so družbo razkrojili paraziti. Kar je bilo prej izraz narave in zdravega veselja, se je sedaj izpremenilo v pohlepno uživanje; kapital je razkrojil oblike življenja. — James Joyce je pokazal v modernem »Ulyssesu« kričečo goloto človeka, ki je zgubil vero v stoletne vrednote človeške družbe, njene kulture in civilizacije. Célinov naturalizem, s katerim slika grozotno podobo družbenih plasti, razjeda kakor kislina. Življenje mu je »Potovanje na konec noči«, izmučen stopa v dihu jutranjega somraka na ladjo na Seini, da bi odpotoval neznano kam. Oba romana nista več analizi, temveč izpovedi kirurga, ki je odprl drobovje in reže gnojne čire. Paul Valéry trdi, da je kultura trava, ki poganja med dvema ploščama na trotoarju. Kadar se s pomočjo tehnike plošči strneta, preneha trava rasti. Takó je s kulturo v družbi, ki je dosegla vrhunec civilizacije. Po trotoarju se sprehaja Hamlet in pregleduje lobanje, z Leonardo da Vincijevo počenši preko Kantove do Marxove. Huxley se opira na Spinozo, da je »človeško suženjstvo cena za človeško svobodo.« Vsa zgodovina in napredek sta mu le ogromna londonska City. Papini, duhovni pripadnik »optimističnega« fašizma toži, da človeštva, pogrezujočega se v prepad, ne more nihče več zaustaviti. Polovica človeštva bi morala izginiti in rešeni izbranci bi odpluli z Noetovo barko v novo življenje. Lawrence išče v odporu proti življenjski laži lepoto v prvinskih erotičnih nagonih; lady Chatterley se v mesečini udaja na gozdni jasi preprostemu gozdarju, kakor se pariyo jeleni in košute. Pisatelj je morda nevede, pred kulisami delavskih stanovanj, svoje zibelke, upodobil ekstazo neke agonije.

Na sosednem kontinentu, kjer se je pričelo porajati novo življenje po velikih prevratnih krčih, je zapisal poet Majakovski, v čem je tragedija revolucionarnega pisatelja. »Lahko nam da sijajen protokol in brezupno zgreši, ako posplošuje brez vsake razdalje... razdalja, to je obvezno.« Proglasil je, da mora biti nova umetnost borbena sirena in služiti družbi, kakor ji služi stroj. Pisati je treba o stvareh, ki so družbeno »naročene« in so

rešljive samo s pesmijo. Majakovski, ki je stopil v revolucijo z dekadentnim futurizmom, ji je zavestno ustvarjal obliko in vsebino. Aleksander Blok se je rešil v novi svet z ritmom »revolucionari deržite šag« in poema »Dvanajst« se končuje z mističnim prividom. Majakovskega »Razvoračivajte v marše« je postalo geslo ulice, ki je hotela umetnost čim neposredneje doživljati. Ob obeh je pel kmečki Jesenin strastne pesmi o hrepenjenju po rodni vasi, dokler ni v obupu napisal zadnje pesmi s svojo krvjo, ki mu je tekla iz prerezane žile. Velika življenjska radost je zajela novi, dinamično ustvarjajoči svet in se na vse načine prebijala do izraza v umetnosti. Družba socialnega svetovnega nazora se je pognala z orožjem razuma in tehnike v borbo z naravo in v dnevne spopade s stvarnostjo, da bi ustvarila človekovemu dostojanstvu nov svet svobode in lepote. Nastajala je kultura proletarske družbe, ustvarjati so pričeli mladi tovarniški in poljski delavci. Željnim kritike in izpodbude so pomagali starejši pisatelji, vrnil se je Gorki in jih očetovsko učil. Medsebojna kritika je bila včasih ostra. Ker se razvoj ni premaknil, je bila na moskovskem kongresu izrečena trda obsodba: »Saj ste navadni malikovalci in fetišisti, če ne razumete, da gre življenje vedno naprej.« Bezimenski je hodil za Majakovskim, Pasternak je ustvarjal liriko globokih, subjektivnih izpovedi. Vrednote njegove subtilne poezije in dovršene oblike so šele počasi pričele pridobivati zanimanje, dolgo so se izpraševali, komu je njegova poezija potrebna. V svoji avtobiografiji izraža Avdejenko novo življenjsko občutje: »v mojih prsih je veselje brezmejno kakor tajga«. Roman »Ljubim« je doživetje etičnega preroda v delu, ki ustvarja človeku novo skupno bodočnost. Ljubezen mu je zopet visoka pesem: »prinesem ji rože in spečo pokrijem ž njimi.« Šolohov je v »Preorani ledini« dal umetniški odgovor na Majakovskega zahtevo o »naročenih« stvareh. Njegovo delo je že razvoj, dočim je Ehrenburgov »Drugi dan« le slab poskus psihološkega prereza družbe. Šolohov je s tenkim poslušom za naravo in za človeka razvil vse vrednote socialnega realizma in potrdil s svojim delom, da spočenja umetnino le svoboda inspiracije.

Ko so na grmadah gorele lepote čarovnije dvajsetega stoletja, so se zbrali misleci in umetniki na vseh kontinentih, da bi izpovedali vero v kulturo in lepoto. Ideološki in politični boji za preobrazbo družbe so potegnili poglede na Lepoto v svoje vrtince. Veliki moskovski pisateljski zbor zastopnikov vseh nacij sovjetskega naroda, je zavrgel harkovski utilitaristični estetski nazor in zopet povzdignil umetniško idejo, ki naj bi poveljčala heroizem človeškega dela za novo skupnost v Lepoti.

POGOVORI IZ DNEVNIKA

Razgovarjali smo se o značajnosti in življenju pisateljev. Mučno poglavje in marsikaj smo doživeli. Bodimo človeški in vendar ostri. Koliko pisateljev je v življenju opravljalo prav nečedne posle. Njihova dela pa so bila velike

umetnine, ker so bile globoko doživljene, odkritosrčne izpovedi in oblikovane z velikim darom. Kolikokrat se dogaja, da umetnik prav v svojih delih zmaguje nad svojo naravo. So zločinci, a ni svetnikov. Ni dvoma, da je umetnikovo življenje tesno povezano z družbo in s časom, v katerem živi. V sprejemanju vtisov in njih oblikovanju je ves odvisen od svoje narave. Skozi koliko zablod se pretika, kdo je pogledal vanj, da bi mu mogel soditi? Kako je živel na pr. Villon? Vsaka družba bi najbrže obsojala njegovo življenje in vendar ... Njegova dela so velike umetnine in globoko berilo človeškega življenja. In drugi ...? Lahko bi jih našteval po vrsti. Nekateri so bili pijanci, vlačugarji, sladostrastniki, licemerci, morilci in kaj vem še kaj. Mežnarji so ponavadi slabi umetniki. Mislim pa, da umetnik, čigar življenje ni v človeškem smislu vredno počenega groša, ne more ustvariti globoke umetnine.«

»Po tvojem pisatelj lahko uganja, kar hoče.«

»Nisem moralist, a temu se upiram. Pisatelj je odgovoren za svoja dejanja.«

»Za nazor.«

»Gotovo, a to je nekaj drugega. Življenje je pokazalo, da so pisatelji prav nazadnjaške miselnosti ustvarjali velike umetnine, ki jih je vse človeštvo sprejelo. A njihovo umetniško ustvarjanje je bilo čisto, bili so pravični do problemov življenja, ki so ga oblikovali. Nasprotno so bili zagovorniki naprednih idej marsikdaj zelo povprečni pisuni. Beaumarchais, čigar drama je nedvomno dobra in velja še danes za revolucionarno, je bil prav navaden falot, ki je pisal najbrže za šalo dvorjanom. Ideja sama še ni rodila človeka in nazor sam še ne umetnika. Srečaval sem ljudi, ki so razglašali drzne napredne nazore, pa so bili lakaji po naravi in srcu.«

»Ne pozabi, da ima tudi družba pravico marsikaj zahtevati od umetnika.«

»Imaš prav. Če je družba pokvarjena in se umetnik, ki ustvarja življenjsko zavest, ne loči od nje, se opravičeno vzbujajo dvomi nad njim. Kdor izpoveduje velike ideje in se je z močjo svojega duha dvignil nad povprečnost, je v nevarnih dneh odgovoren za svoja dejanja. Idealov samo na papirju ni. Kdor hoče družbi kazati zrcalo, mora imeti hrbtenico za to. Zato se vendar borimo za družbo, v kateri bi bila resnica svobodnejša. Priznam, včasih je umetnikovega nihanja kriva nerazgledanost. Opravičevali bi jo še trdi življenjski pogoji ali neborbenost, a kljub temu bi svoje vesti ne smel zadušiti. Če obsojamo zemljana, zakaj naj bi bil umetnik izvzet? Kdor dela iz prepričanja, ne bo nikoli tako razočaral kakor oni, ki so mu vse ideje in nazori le ogledalo lastnega jaza. Tudi umetniku je potrebna vsaj preprosta poštenost in možatost.«

»Kje so torej meje?«

»Nočem biti sodnik, a zdi se mi, da se umetnikovo življenje pokaže prej

ali slej tudi v delu. Z vestjo ne more mešetariti. Življenje je lahko pestro, a mora biti pristno in imeti pravi žvenk.»

»

Pravi pisatelj ustvarja vedno v podobah. Vsaka misel mora biti konkretna podoba. Kolikokrat se pisatelj sredi dela ustavi. Gladko mu je teklo pero, nenadno — prepad. (Baje je Wagner dejal, da visi ustvarjalec vedno med življenjem in smrtjo, seveda, komur gre za kaj.) Zakaj se je ustavilo pero? Domišljija ne dohiteva. Pred njo je sicer razgrnjena snov, a ni se še rodila podoba. Vsak trud je zaman, čeprav jo priganjaš kakor »štatljivega« konja. Šele ko ujame podobo, se prične snov zopet oblikovati. Pogosto je duh utrujen, že pri delu čuti neko nezadovoljnost. Notranje podobe se mu ne svetijo kakor drugače. Dogaja se, da leže kasneje neka mora nanj. Sam ne ve, kaj mu je, le nekaj ga teži. Nenadno se mu zjasni. Nekje je šepal stavek in ni dal miru, dokler ni dobil prave podobe. Ti nedonošeni stavki in podobe te vržejo marsikdaj iz spanja, da bi bili odrešeni. Snovanje se vrši v pisatelju dan in noč, brez pokoja, zavestno in tudi v podzavesti.

Kakor doživlja pisatelj snov le v konkretnih podobah, tako vsebuje celotno delo neko umetniško idejo, ki daje življenju novo podobo. Pisatelj ne ustvarja ideologije, ne piše znanstvene razprave, pod peresom se mu oblikuje življenje, čigar notranja podoba najde izraz v umetniški ideji, globlji človeški vsebini. Pisatelju, na katerega vplivajo vse življenje, družba, svetovni nazor, nagoni in živci, je objekt njegovega dela vedno le človek, nikoli znanstvena ali politična teorija. Zato oblikuje in ne dokazuje. Toda njegov odnos do življenja mora biti pravičen, njega zakonov ne more in ne bi smel samovoljno izpreminjati. Kajti prava umetnina je vedno odraz objektivnih življenjskih resnic.

Še nekaj. Umetnik mora življenje ljubiti. Pridigar lahko obsoja in sovraži; s fanatičnim ognjem deli temo od svetlobe. Tudi pisatelj je iz mesa in krvi, in čeprav mu sovraštvo ni tuje, mora svojo snov ljubiti. Pravičnost je sestra ljubezni. Brez nje ne bo umetnina nikoli vžigala radosti nad življenjem.

»

Umetniška ideja živi v obliki, v njej se razodevajo umetnikova narava, miselnost in življenjski nazor. Vselej pa zahteva oblika globoko poznanje orodja, s katerim umetnik dela. Stilna nejasnost in nelogičnost jezika n. pr. odkriva tudi miselno nejasnost. Oblika izraža človeško zavest do družbe in prirode, je zadnja uteha hrepenenja po Lepoti.

SMO dediči vekov, ki so minili v razvoju človeškega ustvarjanja od prvih gibov neokretne roke, preko silnega Michelangelovega zanosa, ki je iz svojega časa ustvaril »Poslednjo sodbo«, eno najmogočnejših stvaritev Ne-znanega v človeški zgodovini.

Na prelomu dveh vekov si je odpiral razum nove razglede v spoznavanju. Giordano Bruno je gradil svoj panteistični nazor o neskončnosti sveta, Kopernik je zatočil planete in zemljo okoli solnca. Ko je Michelangelo umiral se je rodil Galilei Galileo in nekaj let kasneje Kepler. Zmagoslavje je prešinjalo v vsemirje zazrte duhove, ki je počasi zajemalo množice. Grški misleci in njihova spoznanja so vstajala iz grobov, povezali so se vek in novo evropsko človeštvo je doživljalo velike prevrate moraličnega in etičnega upora. »Poslednja sodba« je stvaritev kozmičnih doživetij.

Trombe razglašajo sodbo. Dantejev svet oživlja na steni, Beatrice je med spoznavalci večne Resnice in Lepote. Orjaška podoba Sodnika je z dvignjeno desnico izvršila sodbo. Nad mrlič in obsojenci, ki drve v prepad, se dvigajo mučeniki za svojo vero k Njemu, ki ne razodeva nobenega usmiljenja, prej srd in strašno voljo, ki ustvarja svetove. Michelangelo je na pragu iz dobe v dobo izoblikoval tisočletni sen o paradizu, o večnem bivanju Resnice in Lepote, ne več kot blede nadzemski sen, v njem je izrazil stvarnost osebnih doživetij.

Nikoli ni človeštvo prenehalo verovati v Resnico in Lepoto. Kolikokrat je preživljalo krčevite pretese, ko je razum približal objektivno resnico človeku, da je postajal njen spoznavalec in soustvarjalec. Mrlič so se pogrezali v pozabo, nad njimi se je porajalo novo življenje. Zopet prešinja notranji drget zemljane, ko ugašajo vek, ki so se spočeli v času »Poslednje sodbe.« Vraževerna srca vidijo znamenja na nebu in se zatekajo k razodetju. Razum, ki je v renesančnih dneh uprl oči v vsemirje, si z orožjem znanosti ustvarja spoznanje objektivne resnice in nje odmeva v življenju.

Kakor je Resnica last vsega človeštva, ki se skozi veke muči za spoznanjem in v upor in spoznanje za življenjsko obliko, tako je Lepota vsebina najglobljih človeških utripov in doživetij. In kdo priča o bivanju Lepote? Imena so ugasnila, a dela govore. Vsi narodi so imeli pevce, ki so ustvarjali marsikdaj v preprostih besedah in vendar tako globokih, da so se posnetki celo v večjih rokah vedno zdrobili. Ljudske umetnine so ostale sveže in tajinstvene le v svoji nedotaknjenosti. V njih se zrcalijo človeška radost in ljubezen do narave, obup nad usodo, upor in volja do zmage. V življenju herojev in ljudskih tipov se nam kažejo borbe v človeški družbi, v njih iščemo simbole in vsebine za sedanjost. Prvinske globine občutja se razodevajo v oblikah in podobah, ki so le enkratne. V krčevitih vrtincih sedanjih dni nam pričujejo vsi ti brezimenci o Lepoti.

Pod steklenimi zvezdami, na belih poljanah so se v šotorih porajali spevi Kalevale — ječé so spremljale gusle pesmi o Kraljeviču Marku, o smrti in ljubezni kosovskih herojev — še vedno se oglašajo plač grenlandskih ob-jokovalcev mrliča — veselje laponskega ljubimca — grenka je pesem egip-tovskih sužnjev, ki so tovorili žito na ladje — pretresljiva je tožba estonskih tlačanov — Lepa Vida je ostala večni simbol — neumrljive so španske ro-

mance in škotske balade — kakor so potovali na zapadu francoski trubadurji, so romali po širnih stepah ruski pevci s slavo Stjenka Razina in drugih herojev — otožno se oglašajo pesmi Indijancev v divjih gozdovih — strastne sevdalinke omamljajo srca — grenke spomine na domovino so ohranili črnci v melanholičnih melodijah — srebrni glasovi malajskih deklic zvene na riževih poljih — o krvavih dneh poje Nibelunška pesem — žalost in ljubezen žarita iz čeških in slovaških pesmi — v planinah porojene hajduške vžigajo voljo do svobode — temna strast piščali spremlja pesmi in plese arabskih deklet — pozno v noč si pripeva gondoljer med lagunami. — Po vsej zemlji snuje ljudska domišljija Lepoto in se v njej izpoveduje.

Z razvojem človeške družbe se izpreminjajo oblike in vsebina Lepote. A vsi stvaritelji so le dediči hrepenenja ljudskih pevcev po Lepoti, ki življenje otema smrti in združuje narode in ljudstva.

NIKOLAJ GAVRILOVIČ ČERNYŠEVSKIJ

FR. BEZLAJ

1.

Ob ruskih kritikih je bila literarna zgodovina vedno nekoliko v zadregi. Danes nihče več ne dvomi, da se je njihov pomen pretiraval. Nič novega niso prinesli v umetnostni teoriji, bili so le posredniki nemških in francoskih idej; originalni so bili le v negaciji umetnosti sploh. Kar je bilo res pravih kritikov-estetov, kakor Grigorjev in Strahov, niti niso toliko pomenili, toda vodilni publicisti, ki so od Bjelinskega dalje usmerjali rusko javno mnenje, se ne bi v evropskih razmerah nikoli razvili v literarne kritike. Bili so tipičen ruski pojav, plod dobe, v kateri je kulturni razvoj daleč prehitel civilizacijskega, dobe, ko so se v literaturo zatekali ljudje, ker o drugih stvareh niso smeli pisati in so v literarnih kritikah dajali duška hotenju, katero se v ruskih razmerah ni moglo razviti recimo v politično stranko. Bjelinski je ustvaril nekakšno tradicijo, toda on sam je imel še zelo resen odnos do literature, četudi jo je vedno podrejal filozofskim in socialnim teorijam, ki jih je v onem času zagovarjal. Njegovim naslednikom je bila literatura vedno bolj plašč, pod katerim so se skrivali ali bolje, kjer jim je čas nudil edino možnost udejstvovanja.

Ko se je začela ruska literarna zgodovina truditi, da bi rekonstruirala ogromni stoletni proces vretja, ki je vzhodni imperij postavil na nove temelje, so prav ti literarni kritiki dobili popolnoma drugačen pomen. Bili so idejni borci za pravice svojega stanu. Do osemdesetih let preteklega stoletja je ruska umetnost ostala povečini privilegij plemstva, vsi vodilni kritiki so se dopolnjevali iz raznočincev, iz ljudi svobodnih poklicev, ki so bili dejansko brezpravni. Zato so hodili po drugih potih kakor literatura, o kateri so pisali, in ekstremi, v katere so pri tem zašli, so bili le zunanji izraz borbe, pri kateri je bilo estetsko vrednotenje literature zanje le bolj postranskega pomena.

Že Bjelinskega samega bi lahko prištevali mednje. Toda najizrazitejša osebnost med njimi je bil Černyševskij, oni Černyševskij, ki so mu toliko očitali stavek, »da je klobasa več vredna kakor Shakespeare«. Dobroljubov in Pisarev sta sicer v kritiki več pomenila, toda idejno sta bila le njegova naslednika. Če je bil Radiščev prvi, ki je v svoji znani knjigi Potovanje iz Peterburga v Moskvo sprožil — da se tako izrazim — rusko vprašanje, je bil Černyševskij prvi, ki je temu vprašanju položil ekonomske temelje.

Njegovo delovanje spada približno v dobo reform Aleksandra II. Po tridesetih letih vladanja Nikolaja Pavloviča se je v Rusiji marsikaj temeljito izpremenilo. Toda morda ne bi bil takrat niti najjuvidevnejši vladni sistem zmožen rešiti vseh problemov, za katerimi je bolehala država. Po napoleonskih vojnah se je pričela Rusija s sistematično ekspanzijo širiti na jug in v Azijo, v nekaj desetletjih je pridobila Taškent, Turkestan, Zaamurje in na jugu Kavkaz, osvojila si je notranjeazijske in afganistanske trge, toda vojaški nacionalizem ni bil zmožen reševati notranjega ravnesja. Tlačansko pravo, ki je bila nujna državna potreba, dokler ni bila zaključena kolonizacija ogromnega Volginega in Okinega bazena, je postajalo vedno večji balast za državo, ki se je polagoma modernizirala, in v kateri je vedno bolj primanjkovalo svobodnih delavcev. Ker pa je plemstvo nosilo večji del državnih bremen, bi vsaka gospodarska oslabeitev vladajočega sloja pomenila takšen kaos, da so vsi poizkusi omiljenja ostali le na papirju. Od Pugačevščine dalje res ni bilo v Rusiji večje socialne državljanske vojne, toda od francoskega pohoda dalje je naraščalo nezadovoljstvo kmetov in samo v času vladanja Nikolaja Pavloviča je bilo v Rusiji preko tri tisoč kmečkih uporov, ki so dostikrat zajeli cele gubernije. Kolikor bolj je naraščala trgovina in industrija, toliko bolj so se čutili nedostaki notranje ureditve, dokler ni krimska vojna strahotno razgalila vse slabosti sistema. Do leta sedeminpetdesetega je bilo v vsej Rusiji samo dvojne železnice, Moskva - Petrograd in Moskva - Carskoje Selo, vsega brzojavnega omrežja je bilo le 3725 vrst. Med vojno je stal prevoz vsake granate do Sebastopolja 6 rubljev, torej mnogo več kakor Anglijo. Državni izdatki so naraščali od leta do leta in 56. leta je deficit v proračunu že presegel 60%. Tako se je vprašanje reform moralo razviti v vprašanje sanacije države in problem je bil le, komu naj pripade levji delež plena pri osvoboditvi kmetov, vladajočemu sloju ali državi.

Država je nujno potrebovala novih davkoplačevalcev, zato je izvedla osvoboditev kmeta. Toda določila je odkupnino, ki je znatno presegala vrednost zemlje v onem času in porabila za sanacijo razliko med kmečko odkupnino in odškodnino grajščakom. To seveda ni zadovoljilo nikogar, niti kmeta niti inteligence, ki je od reform pričakovala mnogo več. Praksa »samoderžavja« je nujno povzročila, da niti navaden ruski človek niti inteligent nista imela nobenega stika z državnimi problemi, pri katerih nista bila nikoli udeležena. Povrh tega je imela inteligenca že svojih vzrokov dovolj za nezadovoljstvo.

Ruska zakonodaja je poznala prav za prav le dva pravna sloja, plemstvo in mušike. Nekatere posebne pravice je uživala še duhovščina in trgovski ceh, katerega član je lahko postal vsak, kdor je plačal cehovske pristojbine. Višje službe v cerkvi in njena posestva pa so bila tako privilegij menihov. Malo meščanstvo, ki bi ga lahko smatrali za peti sloj, ni imelo večjih pravic kakor mušiki. Kmečki sin je ostal kmet, najsi je opravljal

kakršen koli poklic, razen če je dosegel določeno stopnjo v uradniški hierarhiji. Prav tako so tudi otroci duhovnikov in trgovcev, ki se niso posvetili očetovemu poklicu, podlegali določbam tlačanskega prava. Reforme Aleksandra II. so sicer tem ljudem odprle šole, toda sicer njihovih teženj niso dosti upoštevali. Baš iz teh seminaristov in raznočincev, kakor so jih imenovali, se je tvorilo jedro ruske inteligence in nič čudnega ni, če so zavzeli mnogo bolj radikalno stališče v svojih zahtevah kakor inteligenca v kateri koli drugi evropski državi.

Kjer se ni mogel razviti gospodarski liberalizem, tudi svobodomiselnost kot svetovni nazor ni segla globlje kakor kvečjemu še do površne manire aristokratov. Mnogo več odmeva kakor liberalne ideje, so imele v onem času med rusko inteligenco utopistične socialne teorije kakor saintsimonizem ali fourierizem, ki so na videz določneje govorile o rešitvi perečih vprašanj. To so bile misli, ki so lahko navduševale zatirano inteligenco. Ker je vsak pojav svobodomiselnosti pomenil simpatiziranje s podtalnimi gibanji in kmečkimi vstaji, ki jih je posebno Nikolaj Pavlovič poizkušal udušiti z naravnost pravljico krutostjo, se miselnost inteligence nikoli ni mogla izbrusiti v stanovsko politično borbo, ampak se je vedno bolj nagibala v ekstrem. Marxove in Engelsove ideje so začeli v Rusiji spoznavati šele v osemdesetih letih, a zajele so druge sloje. Do konca sedemdesetih let pa je zgodovina ruskih revolucionarnih gibanj le zgodovina boja raznočincev s carizmom.

Černyševskij je kmalu postal duhovni voditelj teh radikalov. Mnogo bolj kot njegove kritike so vžigale sodobnike njegove socialne in ekonomske razprave. Sicer ruski misleci niso bili nikoli dosledni in se ni nikomur posrečilo zgraditi enotne teorije, toda vendar je pomanjkljivosti njihovih sistemov do neke meje izpopolnil vsaj ruski smisel za realnost. Černyševskij je prvi zavrgel utopistični socializem in začel iskati ruske rešitve za ruska vprašanja.

2.

Nikolaj Gavrilovič Černyševskij se je rodil leta 1829 v Saratovu. Njegov oče je bil sicer pop, vendar dovolj razumen človek, da je znal razumevati sina, četudi mu ni mogel slediti povsod, kamor je mladega zaletela gnil njegov nemir. Korespondenca z očetom, dokler je živel, kaže tako prisrčen odnos, kakor ga redkokdaj srečamo med očetom in sinom. Ko je končal saratovski seminarij, se je vpisal na petrograjsko slavistiko in postal učenec Sreznjevskega, ki ga je znal pritegniti k znanstvenemu delu. Po končanih izpitih je nekaj časa učil ruščino v kadetskem korpusu, kmalu pa je postal učitelj na saratovski gimnaziji. Vso mladost je pisal šifriran dnevnik, iz katerega je nekaj zanimivih poglavij ponatisnjenih v 10. zvezku njegovih zbranih spisov sovjetske izdaje. Že ti mladostni izlivi kažejo njegovo strastnost in brezkompromisnost, s katero se je zagrizel v vsak problem. V Saratovu se je zaljubil v sestro svojega mladostnega prijatelja Pypina, bodočega znanega literarnega zgodovinarja, Olgo Sokratovno, veselo dekle, ki so jo v mestu imenovali huzarja v krilu. Po nekaterih ponesrečenih poizkusnih izpovedih jo je nazadnje zasnubil. V šifriranem dnevniku je opisana ljubezenska scena. Naj postane njegova žena, če med ljudmi okoli sebe ne najde nič boljšega v času, ko pojde on v Petrograd delat znanstveno kariero. Zraven pa jo je svaril, da jo pri njem ne čaka nič dobrega, da ga

lahko vsak hip zapro, itd. Toda zgodilo se je, da je bila Olga Sokratovna njegova žena, še predno je odpotoval. Bila je prava žena zanj, ki se ni bala ničesar in se ni bala iti z njim po njegovi nevarni poti. Takoj po svatbi je Černyševskij pustil službo in odšel z ženo v Petrograd, ne da bi vedel, od česa bosta živela. Zanašal se je na pomoč svojih profesorjev Vvedenskoga in Sreznjevskega, ki sta mu sicer preje mnogo obljubljala, toda ničesar storila. Sreznjevski je svojemu nadarjenemu učencu prigovarjal, naj hitro naredi magistrsko skušnjo. Res je na hitro roko pripravil slovar k Upatjevskemu rokopisu, o katerega leksikaličnih posebnostih je pisal že preje, ko je bil še študent. Akademija mu je slovar izdala, toda mudilo se mu je tako, da niti ni utegnil urediti vseh opazk in registrov, da so mu po pravici očitali površnost. Sam je z nekakšnim prezirom gledal na svoje delo, v Domovinskih zapiskih, kjer je v tem času začel sodelovati, je priobčil kritiko svojega slovarja, polno notranje ironije. Toda znanstvena kariera ni bila tako enostavna stvar. Na lingvistiko ga je vezala prav za prav samo simpatična osebnost njegovega učitelja, mnogo bolj se je nagibal k literarni zgodovini in teoriji. Takoj po lingvističnih skušnjah se je odločil, da napiše novo disertacijo, to pot iz estetike. Nikitenko, ki je bil takrat profesor za rusko literaturo v Petrogradu, mu je svetoval tezo 'Odnos umetnosti do resničnosti', četudi je to spadalo bolj v filozofsko-estetično, kot pa v literarno zgodovinsko področje.

Černyševskij je bil zadovoljen in se je navdušeno spravil na delo. Prešerno se je odločil, da napiše razpravo brez citatov in sklicevanja na kapacitete. Nikitenko si je stvar predstavljal popolnoma drugače, toda mladi doktor niti ni prišel k njemu po nasvete in mu je čez tri mesece prinesel končano delo, ki je bilo za tiste čase nekaj popolnoma novega. Namesto znanstvenih citatov je izdelal novo estetsko teorijo na podlagi Feuerbachovega materialističnega filozofskega sistema.

Nikitenko je z branjem odlašal, dokler je mogel. Šele leto pozneje so ga pustili braniti tezo, dan, ki so ga že dolgo napeto pričakovali v petrogradskih literarnih krogov. Sceno slikata v svojih spominih Šeljgunov in Pypin. V dvorani se je zbralo polno poznejših slavnih imen. Ves avditorij je bil na strani Černyševskega. Komisija je očitala delu površnost in slabo argumentacijo, toda Černyševskij je svojo tezo odločno in sijajno zagovarjal. Ko je bila diskusija končana, so ga poslušalci sicer na ramah odnesli iz dvorane, toda stvar je imela slabe posledice zanj. Univerza je predložila rešitev ministru v potrdilo, toda rešitev je prišla šele čez štiri leta. Nobena intervencija ni pomagala, zagradi so mu hoteli pot do katedre. Ko je čez štiri leta dobil obvestilo, naj pride po diplomo, sploh ni šel ponjo. Žaloval je samo za izgubljenim časom. Katedre ni več potreboval, kajti v teh štirih letih je dosegel, da je bil njegov avditorij vsa napredna in radikalna ruska inteligenca.

Bila je res drzna stvar, proti idealistično-romantični šoli, ki je bila uradno priznana, postaviti delo, zgrajeno dosledno na normah Feuerbachovega absolutnega materializma, ne da bi upošteval tradicijo in razvoj.

Že v času največje znanstvene vneme je priobčeval članke in ocene v »Domovinskih zapiskih«, kmalu nato pa je postal tudi sotrudnik »Ateneja« in »Sodobnika«, ki si je za časa Bjelinskega pridobil sloves vodilne ruske revije. Njegova neutrudna vnema, ogromna delavnost, s katero je polnil

obsodili na podlagi naravnost smešnih indicij. Obtožnici je bilo priloženo anonimno pismo, kjer ga je neznan ovaduh označil za voditelja revolucionarne mladine in prebrisanega socialista, ki je sam izjavil, da ga ne bodo nikoli zasačili. Povrh tega da je kvaren agitator in da vsi pošteni ljudje želijo, naj rešijo Rusijo tega človeka. Ti besni demagogi in obupane glave da so polne nevarnih fantazij. Morda se razbijejo, toda koliko nedolžne krvi bo prelite zaradi njih.

Po takratnem ruskem sodstvu se je bilo že prepovedano ozirati na anonimne ovadbe, toda policija je potrebovala indicij. Dešifrirali so njegov mladostni dnevnik in našli v njem stavek, ki ga je pri snubitvi rekel nevesti, da ga na njegovi poti lahko vsak hip zapro. Da bi ne bilo premalo, so mu podtaknili še neko pismo, da namerava s Herzenom izdajati »Sodobnika« v inozemstvu. Ker se Herzen in Černyševskij nista nikoli poznala, to pismo ni moglo biti resnično. Toda vse skupaj je zadostovalo za izgon v Zabajkalje za dobrih dvajset let. Dokler je bil Černyševskij zaprt v petropavlovski trdnjavi, je še vedno upal, da bo oproščen. Da bi mu bil krajši čas, je napisal roman: Kaj storiti? Ko je izšel, je imel naravnost neverjeten uspeh. Kakor Herzenovi in pozneje Pisareva romani je tudi »Kaj storiti?« izrazita programatična knjiga, ki je danes brez vrednosti. V teh programatičnih romanih ruskih publicistov ljudje niso živi, dialogi so debate, ženske govore o ženskem vprašanju, toda problemi so bili za svojo dobo aktualni in Černyševskij si je upal izpovedati več, kakor v Rusiji kdo pred njim, celo več kakor Herzen v svobodnem Londonu.

V Sibiriji je sedem let delal v rudniku, nato se je mogel stalno naseliti neke blizu Tihega oceana. Šele 83. leta je bil pomiloščen, dovolili so mu, da se je naselil v Rusiji, toda čas ga je prehitel. Živel je še šest let, prevedel v ruščino celotno Vebrovo svetovno zgodovino, pisal članke po časopisih, ki pa niso imeli več prejšnje sile in blestečega zanosa mladih let.

Bil je delavec, ki ni mogel do kraja razviti svojih sil. Šele mnogo pozneje so se zavedeli, da je bil ta človek vendarle nekaj drugega kakor le literarni kritik. Plehanov, prvi notranji minister republike, se je proglašal za njegovega učenca v socialni ekonomiji, sovjetska vlada mu je zgradila poseben muzej, kjer so shranjeni njegovi rokopisi in spomini nanj, smatrajo ga danes za najznačilnejšega Marxovega predhodnika.

3.

Inteligenca, ki ni nikoli imela pravega vpogleda v državno problematiko, seveda ni mogla svojih idej razviti do izbrušene ostrine. Zato so bile tako jalove vse idejne teorije, ki so se do konca stoletja pojavljale v Rusiji, niti nacionalizem slavjanofilov ni nikoli postal tvoren. Vsi kulturni zgodovinarji, ki pišejo o Rusiji, razpravljajo na široko o vplivu nemških idealističnih filozofov na rusko javno mnenje. Res so bili časi, ko so se ruski študentovski krožki navduševali nad Schellingom, o ruskem hegeljanstvu eksistira cela literatura, toda nesmiselno bi bilo govoriti, da so misli nemških filozofov — včasih celo napačno razumljene — mogle vplivati na razvoj ruskega mišljenja. Absurdna in pikolovska bi bila trditev, da je znani Hegelov nauk o razumni resničnosti: Was wirklich ist, das ist vernünftig, imel za posledico pasivnost cele generacije. Če ruski študentovski krožki pri tem niso upoštevali drugega Hegelovega izreka: Die Wirklichkeit steht höher als die Existenz, je s tem kaj malo povedanega o ruski problematiki

vsako številko »Sodobnika« navadno z več prispevki in njegov ostri, jasni polemični slog so hitro utrdili njegov sloves.

Prva njegova dela so v resnici njegove najboljše stvari. 56. leta je izhajala v »Sodobniku« njegova študija: Oris Gogoljeve dobe, ki je prav za prav njegovo edino res literarno znanstveno delo. V primeri z drugimi njegovimi razpravami je pisan Oris izredno mirno in objektivno. Orisal je kritiko ruskega realizma. S finimi sodbami je označil pozitivne strani publicistike, s sijajno ironijo je odkazal pravo mesto kritikastrom one dobe, pravilno ocenil Nadeždina in podal blestečo analizo svojega velikega predhodnika Bjelinskega. Njegove trditve so še danes podlaga večinoma vsem literarnim zgodovinarjem.

Pisal je sila mnogo. Toda večine njegovih kritik ne moremo niti smatrati za prave kritike. Znale so njegove polemike, tako n. pr.: Ruski človek na rendez-vous, ki je prav za prav kritika Turgenjeva povesti Asa, čeprav se nanjo nanaša komaj par vrst. Zaključek povesti, ko ljubimec obrne Asi hrbet, je sprožil v Černyševskem cel niz refleksov o ruskem človeku petdesetih let, o njegovi neodločnosti in neizdelanosti. Tak je bil povečini način njegovih kritik. Tako je pozneje pri oceni Gončarova iskal Oblovu predhodnike v Onjeginu, Heroju našega časa in v Mrtvih dušah. To je karakter ruskega človeka, jalovega lenuha, četudi fino čutečega in skoro perversno drznega. Toda marsikje se je temeljito zaletel, posebno v sodbah o Puškinu in Gogolju, ker so ga preveč zajeli homiletični problemi, da bi jima bil pravičen.

Od leta do leta ga je manj zanimala literatura. Ko so 57. leta začeli pripravljati zakon o ukinitvi tlačanskega prava, se je ves vrgel v ekonomske probleme. V celi vrsti člankov je sprožil nešteto polemik o tem, kako bi bilo najbolje izvesti reforme, ko pa je spoznal, da vladi ni za izboljšanje položaja, ampak le za sanacijo finančnega stanja, je bil razočaran in se je kakor večina njegovih bralcev razvijal vedno bolj v ekstrem. Njegov sloves v družbi je naraščal z vsakim novim člankom, njegovi oponenti se zde danes le slabi in medli zagovorniki že davno preživelih idej. V onem času mu ni bil nihče enak po smelosti mišljenja in po strastnosti, ki je njegovim člankom pridajala sugestivno moč. Fanatik po naturi je z neobzdranim zagonom napadal najmočnejše in najsposobnejše nasprotnike. Obenem z znanstvenim dokazovanjem je združeval direktni, neposredni odnos z bralcem. Z nekakšno familijarnostjo je znal pritegniti slehernega v časopisni spor. Vsa radikalna javnost je šla za njim. Sodobnik je za časa njegovega sodelovanja postal edinstven avtoritativen organ ruske inteligence. Vsak njegov članek je pomenil vihar v javnosti, ki se še dolgo ni polegel. Ko je 60. leta izšla njegova razprava: Antropološki princip v filozofiji, ki je bil prvi teoretični proglas materializma v Rusiji, je nastal pravi kulturni škandal, ki se je vlekel dobro leto. To je bil zadnji večji spopad Černyševskega. Med to polemiko je umrl njegov najvernejši sodelavec Dobroljubov, maja 62. leta pa je bil »Sodobnik« ustavljen in Černyševskij je romal v zapor.

Ko je bil »Sodobnik« spet dovoljen, ni več dosegel one višine, kakor jo je imel za Černyševskega. Duhovite kritike Saltykova niso mogle nadomestiti idejnega vodstva starih borcev.

Ker vlada ni imela nobenih dokazov za kakšno prevratno delovanje Černyševskega, ki ji je bil osem let najnevarnejši idejni nasprotnik, so ga

štiridesetih let. Bjelinskij je pozneje res dolžil Hegelov vpliv, da je napisal apoteozo ruskega nacionalizma v znanem članku ob obletnici borodinske bitke. Ruska resničnost res ni bila takšna, da bi se mogla zdeti razumna. Toda nacionalizem je imel globlje vzroke kakor samo Hegelovo filozofijo. Bjelinskij je hegeljansko fazo svojega razvoja kmalu prebolel in se v svojih zadnjih letih nagibal k Feuerbachovemu materializmu in francoskim utopistom. Hegel, kolikor je ostal zvest svojemu dialektičnemu principu, je popolnoma negiral historično pravo zanikanja. Toda vendar se pri njem zanikanje resničnosti javlja kot zakonit produkt njenega svojstvenega historičnega razvoja, to je razvoja njenih lastnih notranjih nasprotij. Ta ideja bipolarnosti življenja je tvorila najgloblji osebni problem Bjelinskega, toda razvil jo je le v literarni teoriji. V drugih področjih njegove delavnosti pa je prihajal do skoraj naivnih rezultatov, zato je bilo pravo odrešenje zanj, ko se je srečal z materializmom. Skok iz absolutnega idealizma v absolutni materializem niti ni tako težak, kakor bi se zdel na prvi pogled.

Černyševskij je začel graditi tam, kjer je Bjelinskij nehal. Sodobniki, posebno Herzen in Turgenjev, so mu pogosto očitali, da je krenil z začrtane poti ruske tradicije. Toda po razočaranju idealistične dobe je bil konstruktiven pozitivizem edina logična razvojna pot in je bil za Rusijo morda še večjega pomena kakor za ostalo Evropo. Čeprav Černyševskij v svojem sistemu ni bil tako dosleden, kakor bi to zahtevala od njega strogo teoretična znanost, je vendar v njegovem delovanju osnovni zarodek problemov, ki jih je pozneje izvedla revolucija. Ko se je smel vrniti v Rusijo, je sam ironiziral svoje ekonomske študije, češ da je sklepal nekako po pravilu dva krat štiri je devet in pol, toda bil je začetnik, iskalec novih smeri in zanj velja isto, kakor za marsikaterega velikega učitelja: njegov pomen se ne zmanjša, četudi so učenci prišli do drugačnih rezultatov.

Že njegova disertacija je veliko pomenila za takratno rusko mladino. Ideje, ki jih je razvijal, so danes že prav tako zastarele, kakor ideje vseh starejših estetov, toda postavil je problem na novo bazo. Svojo tezo je zgradil na novi definiciji: lepota je življenje. Lepa se zdi človeku le ona stvar, v kateri vidi življenje takšno, kakor ga on razume. Lep je le oni predmet, ki nas spominja na življenje. Vznešeno ne vpliva s tem, da vzbuja idejo absolutnega. Tega sploh nikdar ne prebudi. Vznešeno se zdi človeku to, kar je mnogo več kot predmet in mnogo močnejše kakor pojavi, s katerimi jo človek primerja. Tragično nima direktne zveze z idejo usodnosti ali nujnosti. V resničnem življenju je pojav tragičnega večji del slučajen, ne izhaja kot produkt predhodnih momentov. Forma nujnosti, v katero jo zagrinja umetnost, sledi iz običajnega principa umetniške tvorbe, da se mora razplet dejanja razvijati iz zasnutka, sicer bi bila neumestna podrejenost umetnika razumevanju usode. Tragično po pojmovanju nove evropske izobrazbe je vse, kar je groznega v človeškem življenju. Resničnost ni samo bolj živa, ampak tudi dovršenejša od fantazije. Domišljajske slike so revne in skoraj vedno samo neposrečene priredbe resničnosti. — Lepo v objektivni resničnosti je absolutno lepo in more popolnoma zadovoljiti človeka. Umetnost se ni razvila iz človeške potrebe dopolniti nedostatke resničnosti, ampak nas s svojimi proizvodi samo spominja na to, kar je za nas resničnega v življenju in skrbi do neke stopnje, da nas seznanjajo z onimi interesantnimi platmi življenja, ki jih nismo imeli prilike srečati in spoznati v svoji resničnosti.

Poznejši pozitivisti so te nazore razvili nazadnje v ekstrem. Pisarev je šel že tako daleč, da je odrekal umetnosti vsak pomen, v kolikor ne služi ekonomskim in znanstvenim potrebam.

Toda že Černyševskij sam se je vedno bolj oddaljeval od literature. Čim bolj se je izostreval njegov ekonomski sistem, tem bolj je podrejal umetnost borbi proti ruski resničnosti. V oceni Revizorja je Gogolja naravnost pobijal. Ko je Gogolj pisal svojo komedijo, se je podrejal samo instinktivnemu zanosu svoje nature. Tlačila ga je brezobraznost faktov in izpovedal je svoje nezadovoljstvo z njimi. Toda nikoli ni razmišljal, zakaj se ti fakti ponavljajo. Ko je oblikoval svojega mestnega načelnika, ga je malo brigalo, če eksistirajo v kakšni drugi državi podobne uradniške funkcije in kakšna je kontrola nad njimi. Tega ni mogel izvedeti v družbi, ki ga je sprejela tako radostno in z odprtimi rokami. Gogolj ni kriv, da je bilo njegovo obzorje tako ozko. Kdo med nami ne ve, da francoski prefekt nima nobenega vpliva na sodno oblast!

Še huje je obsojal Puškina. Puškin je ustvaril prve umetniške umotvore v ruščini. Zato njegove poznejše stvari niso vzbudile toliko entuzijazma, kakor ga vzbuja samo novo. Izpolnil je svoje poslanstvo s tem, da je uvedel v rusko literaturo poezijo kot dovršeno umetniško formo in je s tem izpolnil svoje poslanstvo. Ruska javnost je mogla iti dalje in iskati v tej formi vsebino. To je bilo več kakor krivično, toda Černyševskij je bil v svoji smeri brezobzirno dosleden.

Kakor je v svojih literarnih teorijah naravnost zahteval razvojnost, se v svojih filozofskih in ekonomskih teorijah nikoli ni povzpел do dialektičnega mišljenja. V ekonomijo se je poglobil šele, ko so se začele pripravljati vladne reforme. Postavil je prva načela, kako bi se moral urediti položaj mužikov, da bodo imeli res nekaj koristi od agrarne reforme. Šele ko je spoznal, da hoče vlada nekaj popolnoma drugega, je začel sistematičneje študirati osnove gospodarstva. Prevedel je v ruščino Millovo Ekonomijo in jo opremil s svojimi, na ruske razmere se nanašajočimi opazkami. V svojih zaključkih se je še najbolj približeval angleški Malthusovi ekonomski šoli. Takratne dialektike v politiki, posebno Roshera, je odklanjal, ker so se protivili po njegovem najdražjemu stremljenju delavskega razreda, pravici do samoodločanja, ki je bil njegov najdragocenejši zaključek. Toda obenem s tem faktom je odklanjal tudi dialektično metodo opazovanja.

Niti socialistični utopisti, niti liberalni ekonomisti niso priznavali proletariatu osebnih in političnih pravic. Vse njihove predlagane reforme so temeljile na splošni evoluciji in nekakšni socialni humanosti, ki jo je Černyševskij prvi kot nezadostno odklanjal. Danes je mogoče videti edino vrednost njegovih teorij baš v tem faktu in v dejstvu, da so bile prirejene za ruske razmere. Osemdesetega leta mu je sin poslal v Sibirijo Marxov Kapital. Ničesar ni ohranjenega o tem, kakšen vtis je naredil nanj, toda ko se je smel vrniti v evropsko Rusijo, je popolnoma zavrgel vse svoje teorije. Morda se je vendar zavedel, da je bil prvi borec. Ko je še začenjal svoje publicistično delo, je nekoč napisal program:

Za sedaj je edina možna zasluga ruskega človeka pred visokimi idejami, da jih razširja v svoji domovini. Dokler ne bomo po svoji izobrazbi enaki najbolj razvitim narodom v Evropi, ima vsak med nami važno delo, ki nam je najbolj pri srcu, to je, da sodelujemo pri nadaljevanju tega, kar je začel

Peter Veliki. To delo potrebuje sedaj in bi zahtevalo še dolgo vse umstvene in нравstvene sile, ki jih premorejo najnadarjenejši sinovi naše domovine.

Marx ga je smatral za svojega predhodnika, v svoji korespondenci ga večkrat omenja kot: ein grosser Gelehrte. Za njegove že napol pozabljene teorije pa se začenjajo zanimati šele sedaj, ko so spoznali, da pomenijo njegova dognanja prve začetke v reševanju ruskega vprašanja.

O NAŠEM GLASBENEM ŽIVLJENJU

MARIJAN LIPOVŠEK

Nedvomno so nekateri odločilni dogodki v našem kulturnem življenju vzrok, da gledamo v bodočnost razvoja slovenskega glasbenega življenja z večjim zaupanjem kakor kdaj prej. Najprej je bil eden od glavnih, važnih glasbenih zavodov, državni konservatorij, preosnovan v Glasbeno akademijo, kateri je pridružena tudi srednja glasbena šola. S tem je dobil slovenski dijak možnost, da lahko doma zaključi študij glasbe na šoli, ki je na univerzitetni stopnji. Da bo akademija postala stvarno šola visoke stopnje, je odvisno deloma od njenega razvoja, saj je treba mlademu zavodu pustiti časa, da si ustvari tradicijo in dober glas, deloma pa, in to je važno, zavisi umetniška raven akademije od osebnosti, ki so nastavljene za posamezne stroke. Sedem dosedaj imenovanih profesorjev (prav toliko jih je predvidenih v proračunu), je po strokah takole razdeljenih: trije za klavir, dva za solopetje, eden za violino in eden za orgle. Jasno je, da je na ta način izpuščen — vsaj zaenkrat — najvažnejši predmet na glasbenih šolah sploh, t. j. skladanje. Dokler to vprašanje ne bo zadovoljivo urejeno in sicer po kvaliteti in ne po osebnih potrebah ali iz političnih vidikov, toliko časa ne more zavod pričakovati in imeti tistega ugleda, ki mu sicer gre po njegovem položaju v Sloveniji in državi, pa tudi po osebnostih, ki zavzemajo mesta na njem. Za prvega rektorja akademije je bil imenovan prof. Anton Trost, znani pianist z Dunaja. Predstavniki klavirskega oddelka je prof. Janko Ravnik, violinskega oddelka izredni profesor Jan Šlais, pevškega prof. Julij Betetto, orgelskega in teoretičnega pa prof. Stanko Premrl. Naloga akademije je predvsem, dvigniti slovensko glasbo, zlasti instrumentalno, produktivno in reproduktivno, na čim višjo umetniško stopnjo. To pa ne gre brez sočasne vzgoje človečanstva v mladini. Naloga je torej širša in važnejša kakor samo priprava učencev za koncertno udejstvovanje. Zato bodo sposobni za veliki poklic, vzgajati v učencu človeka in glasbenika, le oni možje, ki so to sami v največji meri.

Drugi nič manj važen dogodek je bila zamenjava vodstva ljubljanske opere. Lanska sezona je mogla pokazati naravno le skromen del uspeha in le v glavnem prikazati smernice in delo, kakor ga pojmuje novi vodja Vilko Ukmar. Ker sem se zaradi študij mudil v Italiji in sem videl le nekaj predstav ob svojem začasnem bivanju v Ljubljani, mi ni mogoče soditi o umetniškem delu in naporu sedanjih delavcev v operi. Ker pa sem v dobrih stikih z večino opernega osebja na odru in v orkestru, lahko zaenkrat potrdim: člani so soglasno mnenja, da je delo postalo svobodnejše, manj prisiljeno in v manj napetem ozračju; postalo je tako, kakor ga nor-

malno umetniško udejstvovanje pač zahteva. Vsi so pripisovali spremembo vplivu novega vodje, ki je torej prvi korak naredil uspešno. On sam, dirigentski zbor in režiserji vedo, da je to nekaj, toda da ni še vse. Torej je še treba izbirati dober spored, ki bo ustrezal tudi sodobnim zahtevam, ki bo vabil tudi občinstvo. Lani je ta naloga precej dobro uspela, kakor smo videli na povprečno izvrstnem obisku, in to celo pri noviteti kakor je n. pr. Švarova Kleopatra. Treba je dalje dvigati kvaliteto predstav, o čemer bom mogel poročati ob vsakoletnem pregledu o opernem delu, in končno reševati pravično tudi vsa socialna vprašanja opernega osebja, v kolikor so odvisna od vodstva oziroma od uprave. Samo en primer: Opera je bila dolga leta v zadregi z godalci. Njihovo pičlo število v orkestru je pokvarilo in izmaličilo zvok našega edinega stalnega orkestra, ob čigar izvedbah se študenti lahko šolajo v poslušanju orkestralnega zvoka, v presojanju instrumentacije itd. Novo operno vodstvo je potrebo pravilno razumelo, toda ponuditi je moglo na novo angažiranim močem, ki jih je dobilo predvsem iz vrst slušateljev akademije, le 800 din mesečnega honorarja za vse veliko in težko delo v operi. Povračamo se zopet k prvenstvenemu vzroku težkih razmer: zaradi gospodarskega položaja trpi tudi kulturno udejstvovanje. Splošno znano je, da je bil odziv na abonma v lanski in v letošnji sezoni jako ugoden. Neka srednja pot med dohodki in potrebnimi izdatki, ki predstave s sodelovanjem omogočajo, se bo morala najti. V tem oziru je Podzveza godbenikov v Ljubljani storila za svoje članstvo, kar se je sploh dalo storiti. Sedanji odbor podzveze dela, upoštevajoč osnovna načela človečnosti, za enakost svojega članstva v pogodbah z delodajalci. Zlasti so važni njegovi ukrepi v pomoč nezaposlenim članom. Res je, da so sodobna socialna načela našla najugodnejši odmev pri onih, ki niso izgubili najpreprostejšega sočutja s človekom, zavednosti za svojo organizacijo in za stanovsko enakost tovarišev. Zelo nas je na drugi strani razočarala Ljubljanska filharmonija. Naš najodličnejši orkester hira na nedisciplini in je prav za prav kaj malo požrtvovalen, dasi se nekateri člani vzorno žrtvujejo ne samo za dela, ki jih izvajajo, temveč tudi za svoje tovariše, ki so n. pr. neredni in netočni pri vajah. Filharmoniji manjka predvsem glave, t. j. uglednega in preudarnega človeka, ki bi vodil, organiziral, svetoval. Tako nas je presenetila Filharmonija tik pred sezono s težko krizo v odboru, namesto da bi bila take porodne težave že zdavnaj premagala. Praktično si od tistega časa, ko so se odborniki Filharmonije po svojem prvem uspelem koncertu izkazali z neznansko nesposobnostjo za organizacijo koncertov, ko so zajeli vse ljubljansko občinstvo od ljubiteljev do umetnost resno umevajočih ljudi, od domačinov do zadnjega priseljenca, pa tega niso izrabili, praktično si torej od tedaj niso izboljšali ne zunanjega položaja ne notranje organizacije. Vprašanje je seveda tudi — saj vemo, da je finančna stran zelo pereča — koliko razumevanja je pri slovenski prosvetni upravi za take institucije. Kolikor mi je znano, dobivata beograjska in zagrebška filharmonija znatne podpore od svojih banskih uprav. Razen tega naj omenim lepo priliko za redne abonma koncerte, katerih se nočeta lotiti ne Glasbena Matica ne Filharmonija in ki bi jih nekoliko podjeten organizator izlaha izvedel sebi v dobiček ali vsaj ne v izgubo, kulturni javnosti pa v zadovoljstvo. Upajmo, da bo novi odbor Filharmonije s predsednikom Ukmarjem na čelu uspešneje vršil svojo nalogo.

Lani se je prvič po dolgih letih zavedela svoje dolžnosti banska

uprava in hvalevredno razpisala nagrade za izvirna operna in simfonična dela. Razumljivo je, da v današnjih časih ne razpolagamo z večjimi denarnimi vsotami za nagrado, ki je bila določena na 10.000 in 5.000 din. Kako je to obupno malo, ve ne samo vsak resen tekmovalec v glasbenih razpisih, temveč vsak, ki se je udeležil večjih razpisov, v kateri koli stroki. Partitura za simfonično delo mora obsegati 150—200 strani rokopisa, saj mora biti predloženo najmanj pol ure trajajoče delo. Taka partitura zahteva samo za izpis ogromnega časa in energije. Če jo dá skladatelj prepisati, zahteva prepisovalec, torej rokodelce v pravem pomenu besede, popolnoma pravično honorar, ki obsega eno celo petino nagrade za simfonično delo! (Navadno računajo od 5 do 7 din za prepisano partiturno stran.) Da sploh ne omenim dela z operno partituro, ki ji je treba priložiti še klavirsko predelavo. Toda kakor rečeno je treba dandanes vsaj začasno potrpeti v denarnem pogledu. Ni pa razumljiv ostali način razpisa in njegovo izvrševanje. V tem oziru naj se razpisovalci zgledujejo po drugih normalnih velikih razpisih v arhitekturi in drugod in ne smejo popustiti od naslednjih načel: 1. Imenovanje komisije v naprej. 2. Zahteva po brezpogojni formalni pravilnosti vložitve skladb, pri čemer je treba zlasti paziti na anonimnost. 3. Nedeljivost nagrade, ki je že tako minimalna in katero naj dobi res najboljšo delo. 4. Določitev nekih smernic ocenjevanja, ki ne sme in ne more biti odvisno od pripadnosti članov komisije h kaki struji, če hoče biti ocenjevanje objektivno.

V navedenem smislu je razpisala Glasbena Matica nagrado za veliko vokalno instrumentalno delo (oratorij ali kantato) in po njenem vzornem razpisu naj bi se ravnali vsi podobni. Glasbena Matica je poleg tega pazila zlasti na to, da člani komisije niso Slovenci oziroma tu živeči glasbeniki, saj živimo v preozkih razmerah, da bi ob količjak dvoumni anonimnosti vposlanega dela ne vplivala pripadnost k drugi struji, morda tudi osebna opredelitev komisije na oceno. Dalje je Matica pazila, da so v komisiji ljudje, ki imajo nekaj simfoničnega ustvarjanja že za seboj. Prednost v tem oziru neoporečnih ocenjevalcev je očitna.

Glasbena Matica je v letošnjem letu deloma preosnovala svoj odbor, uredila učne načrte za svojo šolo, ki je postala prava pripravnica za akademijo, poostrila nadzorstvo nad šolo in nad vsem svojim kulturnim delom ter pripravlja lepo edicijo raznih vrst domačih skladb. Ker biva vodja matičnega zbora večinoma izven Ljubljane, se je Glasbena Matica odločila za delno zamenjavo in poklicala mladega Sama Hubada, sina Mateja Hubada, za pomožnega vodjo zbora. Tako je prenovila vse svoje važne oddelke in stopa v novo dobo, v kateri ima najboljše izgleda za notranji uspeh. O njenem delovanju in prizadevanju pa bom na tem mestu še objektivno poročal.

Ko kritično motrimo naše glasbeno življenje, naj omenim v zvezi z Matico tudi krivično in zlohotno sodbo o tem zavodu, ki prihaja venomer od neke politične strani v glavnem zaradi politike. Ne trdim, da je Matica delala vselej samo dobro. Sam sem na tem mestu že pisal o tem. Toda da je vse slabo, kar je delala, trdi samo tisti, čigar nameni so umazani. V zadnjem času je n. pr. imenoval neki kritik petje matičnega zbora »krulba«. Dotaknil sem se s tem našega najžalostnejšega poglavja: kritike. Kar je na surovosti in zlonamerni zbadljivosti mogočega, je zbrano v kritiki, ki je sovražna izvajalcu ali skladbi. Vse, kar je v napihnjenem evfemizmu mogoče napisati,

je napisano za onega, ki je pri takih ocenjevalcih dobro zapisan. Odveč bi bi bilo obsojati to sramoto. Toda treba je in ne bomo se nehali boriti za čisto navadno strokovno in človeško poštenost v ocenah. Najslabše je pri onih dnevnikih, ki segajo iz bog ve kakšnega vzroka po diletantih. Tako potem »učenjaki« s piedestala, na katerega so bili po zaslugi kratkovidnih urednikov dvignjeni, uče naše skladatelje in izvajalce, kako naj se ravnaajo na svojih umetniških potih, dele nauke in modrosti na vse strani, pa jim pri tem manjka vsak šolan estetski čut, ki se ne pridobi samo s poslušanjem koncertov, manjka jim vsaka strokovna podkovanost, da večkrat streljajo kozle z napačnimi navedbami in največkrat jim manjka dostojnosti in poštenosti. Ne manjka pa jim inteligence! Nasprotno, dovolj so drzni, da skušajo z veliko bistrostjo nadomestiti svoje neznanje. Toda delajo isto napako kakor pedagogi, ki ne obvladajo stvarine, katero uče: pišejo kritike in so skladanje in nastopanje — kaj šele pravo interpretiranje — komaj komaj od daleč povohali. Take se dogaja, da mora strokovnjak poslušati tako oceno o svojem delu od človeka, ki ima kot privatnik kajpak pravico do svojega mnenja, toda ne bi smel imeti pravice, napisati ga in priobčiti kot neko mnenje, ki ga javnost upošteva in ki na javnost vpliva. Dokler ne bodo uredništva spoznala pravilnosti navedenih misli in angažirala za kritike šolanih strokovnjakov — govorim seveda le o dnevni glasbeni kritiki, ki je pri nas spion edina — toliko časa se ne smemo nadejati, da bo slovenska glasbena kritika konstruktiven element v našem glasbenem življenju.

Pričujoči članek je bil napisan sredi oktobra in zato niso vpoštevani nekateri važni dogodki v našem glasbenem življenju, tako zlasti koncerti Ujme (Združenja glasbenih avtorjev), ki pregledno kažejo prerez slovenskega sodobnega ustvarjanja. O teh in o drugih zadevah, zlasti o razmahu skladanja pri Slovencih v zadnjem času, bom poročal prihodnjič.

PROBLEMI UMETNOSTNE KRITIKE

DRAGOTIN CVETKO

Sposobnost presojanja problemov estetskega, socialnega ali katerega koli drugega kulturnega področja predstavlja po svojem bistvu najvišjo razvojno stopnjo, ki jo doseže človek takrat, ko more zavzeti nasproti določenemu predmetu svoj kritični odnos. Vsakdo nikakor ne more izrekat i sodb, če ne izpolni predhodno temeljev, ki so za presojanje nujno potrebni: doživeti in razumeti mora umetnino, da lahko presodi njeno vsebinsko ter oblikovno vrednost. Občutiti jo mora v vsej sili njene čustvene potence, hkratu pa mora spoznati ves njen notranji in vnanji gradilni stroj; razumeti mora, odkod črpa umetniška tvorba vire svojih moči, katere vsebinske ter formalne vrednote vsebuje in kakšna je vrednost njenih učinkov. Vse to dojeti pa se pravi, razumeti in doživeti umetnino ne le s stilnega, marveč tudi iz osebno-ustvarjalnega vidika, ki je nedvomno najvažnejši za ustvaritev končnega mnenja. Presojanju sta torej nujni podlagi doživljanje in razumevanje, brez katerih v celoti ali posamič umetnostna sodba ne more biti vsestranska in zato tudi ne pravilna. To načelo velja brez

omejitev za vsako umetniško stvaritev, ne da bi se pri tem vprašali po višini njene kvalitete.

Vedno in povsod naglašamo, da mora biti estetsko presojanje objektivno, kar zahteva že ugotovitev nujnosti pravilnosti. Pojem objektivnosti je še širši in splošnejši ter pravi, da smemo o njem govoriti takrat, kadar naše presojanje umetniškega dela soglaša z načelnim priznanjem vrednostne veljavnosti neke vrednote ne glede na čas in prostor. Izvira in utemeljuje se torej na vrednosti vrednote same, ki se utegne v historičnem razvoju sicer po pomenu izpreminjati, vendar nikoli toliko, da bi prišla v svoje nasprotje. Zato zahteva objektivni vidik umetnostnega presojanja, da upošteva presojevalec vse zakonitosti, ki so veljale v času nastoja in bivanja vrednote ter jo le primerja s kasnejšimi izpremembami pomena njenih funkcij, ne da bi s tem zmanjševal njeno pravo, stalno vrednost. Pri tem mislim na tako zvano »večno vrednost«, tisto, kar nam ostaja vedno vredno brez ozira na morebitno drugačno individualno ali skupnostno naziranje te ali one razvojne dobe. Nujno je namreč, da se vloga poedinah vrednot, ki bistveno pripadajo vsebinskemu sestavu umetnine, zavoljo novih življenjskih potreb in zahtev menjava ter se prilagaja novim smotrom; zavoljo tega je sedaj v ospredju ta, potem zopet ona vrednota ali katera njenih funkcij. Takšno menjavanje pa kajpada ohranja objektivno vrednost vrednote povsem nedotaknjeno ter more dokazovati le večjo ali manjšo aktualnost njenega pomena, ne pa tudi njenega vrednostnega bistva. Primerov nam nudi v ta namen vsako umetniško področje dovolj, seveda, kadar se poslužujemo za dokazovanje kvalitetnih umetnin, pri katerih je čistost vrednot in dognanost njihovega bistva nesporna. Iz zgodovinskega razvoja nam je znano, da je n. pr. v glasbi bila naglašena enkrat etična, drugič estetska vrednota in slično —, v skladu z življenjsko orientacijo in individualno značilnostjo dotične razvojne dobe ter ustvarjalca; na temelju tega dejstva pa bi bil docela napačen sklep, da takrat, ko je bila primarna n. pr. etična vrednota, ni bivala enakovredna globina estetske, socialne ali katere druge vrednote. Podobno sliko vidimo, če primerjamo posamezne stilne dobe, katerih vsaka je označevala svojo smer s poudarjanjem te ali one, čustvene ali razumske strani. Pri vsem tem neprestanem razvojnem pretakanju pa je objektivna vrednost vsake vrednote ostala neizpremenjena in dopušča možnost, da se nekoč pojavi spet v celoti kljub temu, da je na pomenu začasno izgubila. Umetnostni presojevalec teh važnih dejstev ne sme prezreti, če hoče ostati do stvaritve poljubne razvojne dobe v objektivnem sorazmerju. Po naziranju tako usmerjen ne bo nikoli trdil, da je nek umetniški pojav docela izoliran brez četudi najmanjše razvojne zveze, nikoli ne bo zanikal razvojne vrednosti posameznih stilnih epoh, nikoli ne bo negativno vrednotil nečesa, kar mu slučajno ali osebno utemeljeno ne ugaja. Takšen odnos bi namreč dokazoval enostranost njegovega pojmovanja in nepoznavanje razvojnih zakonov. Nikoli bi ne bil niti pravilen in niti objektivni ter zato tudi ne kritičen; objektivni vidik namreč zahteva od presojevalca, da se izogne vsem osebnim pomislekom ter raziskuje objekt svojega razmotrivanja na historično-ustvarjalni osnovi.

S tem, da poudarjamo v umetnostnem presojanju potrebo objektivnega vidika, nikakor ne zagovarjamo ali zahtevamo nekakšne absolutne objektivnosti, ki v umetnosti prav tako ni dosegljiva kakor nikjer drugod. Mislim marveč le na relativno objektivnost, to je, na človeku v mejah

njegovih možnosti dosegljivo najvišjo stopnjo stvarne usmerjenosti do nekega predmeta. Kajti nikoli ne smemo pozabiti, da smo ljudje. In čim samostojnejši smo, tem verjetnejše je, da razpolagamo z individualno prilagojenim svetovnim nazorom, da smo si razvili dedne nastavke v možnosti njihovih intenzitet in da smo se oblikovali v osebnosti, katerih odnos do življenjskih problemov je jasen in ustaljen. Umetnostni presojevalec bi nedvomno moral biti takšna široko razgledana, izobrazena in v sebi uravnotežena osebnost. Marsikdo pa najbrže misli, da je človek tem manj objektivno uravnan izven sebe, čim individualno samostojnejši je. To pojmovanje, ki ga srečavamo pogosto, je zgrešeno. Čim bolj je samostojen, tem lažje bo ločil svoje od tujega, tem bolj pravilno bo presojal življenjske pojave in tem bolj kritično si bo do njih ustvarjal odnos. Med svojim osebnim ter objektivnim gledanjem bo znal najti pravo razmerje in ga bo tudi točno opredeljeval. Praktično se kaže to vprašanje tako, da n. pr. v presojanju nekega dela iz dobe muzikalne romantike oceni stvaritev na temelju historičnega stila in stvariteljeve osebnosti, za tem jo primerja s kasnejšim razvojem ter končno izrazi svoje subjektivno naziranje, ki prejšnjih ugotovitev ne bo ovračalo, četudi bi z njimi ne soglašalo. Na ta način se zadovoljita subjektivni in objektivni presojevalni vidik, vsak s svoje strani prispevata k pravilnosti in vsestranosti sodbe ter se vežeta v ustrežajočem razmerju.

Presojanje umetniških stvaritev potemtakem ni dostopno kar vsakomur, ker zahteva od presojevalca visokih splošno izobrazbenih, strokovnih in etičnih sposobnosti. Umetnostni kritik bi moral biti propovednik resnice, ki se upira vsakemu nasilju, vsakemu omejevanju svobode. Ne le brez ozira na svoj svetovni nazor, marveč tudi brez ozira na vsa ostala svoja individualna mnenja ali odnose do živih nosilcev stvaritev, katere ocenjuje, bi moral izpovedovati pravično sodbo, v kateri bi znal pravilno spajati prej omenjeni subjektivni in osebni vidik. Za kaj takšnega pa ni dovolj, da je človek strokovno in splošno izobrazen, čeprav še tako visoko; biti mora pošten in značajan, ali kakor pravimo, imeti mora osebni etos. Tisti, na katerih dela se nanašajo ocene, za čuda težko pojmujejo to stališče in nikakor ne morejo razumeti, da njihovo delo negativno oceni človek, s katerim so sicer v ugodnih družabnih odnosih. Vendar pa je načelo etične osnovanosti umetnostnih kritik edino pravilno, ker samo ono omogoča pravo uveljavljenje objektivnega in subjektivnega vidika ter pripravlja pot zdravemu razvoju.

Nerazumevanje etičnega karakterja umetnostnega ocenjevanja pa kaže, da še posegajo v območje umetnostne kritike poleg poklicnega ocenjevalca tudi drugi činitelji: stvaritelj, reproduktivni umetnik in občinstvo. Umetnostna vzgoja res zahteva, da naj bo vsak izmed teh sposoben estetskega presojanja. Razumljivo pa je, da ne moremo v tem primeru govoriti niti o kvalitativno, niti o kvantitativno enaki stopnji, kajti navedene činitelje ločijo medsebojno smoter, sposobnost in način dela ter tako tudi odnos do umetnosti. Od uživajočega človeka zahtevamo, da doživlja, razume in presoja umetnino, prav tako pa tudi od reproduktivnega in produktivnega umetnika. Vendar je način doživljanja, razumevanja in presojanja reproduktivnega in produktivnega človeka povsem drugačen kot uživajočega. Pomislimo le, da produktivni umetnik ustvarja iz lastnih sil in da reproduktivni umetnik poustvarja s sodelovanjem lastnih sil, da pa je vključenje

lastnih sil pri uživajočem človeku minimalno ter obstoji njegovo uživanje v tem, da si do umetnosti ustvari pozitiven odnos poslušajočega ali gledajočega. Uživajoči stoji izven umetnine, medtem ko se produktivni in reproduktivni umetnik stikata v njej neposredno ali posredno. Tako je jasno, da bo doživljanje in razumevanje poslednjih dveh veliko bolj intenzivno in neposredno od prvega. Estetsko presojanje pa je pri stvaritelju predvsem subjektivno, kar je tudi povsem umljivo, ker je tvorcu zaradi izrazite individualne naglašenosti težje ali celo nemogoče zavzeti objektivni odnos do lastnega dela po stvariteljskem aktu, kaj šele v času stvariteljskega procesa. Slično velja za reproduktivnega umetnika, ki pa se vendar le lažje približa objektivnemu presojanju, ker izvajanega dela ne ustvarja, marveč le poustvarja. Sedaj bi pa utegnil kdo misliti, da so največje možnosti objektivnega presojanja dane uživajočim, t. j. občinstvu. Teoretično bi na ta sklep morda lahko še pristali, ne pa tudi praktično. Za objektivno kakor za subjektivno umetnostno presojanje je namreč potrebna neka določena zrelost, katere občinstvo zavoljo pomanjkljive umetnostne izobrazbe v splošnem nima in si je tudi ne lasti, pri tem pa se vendar sklicuje na pravico presojanja. Svojo sodbo izraža s tem, da odklanja ali priznava neko delo na temelju osebnega ugodja ali neugodja, kar pa seveda še dolgo ni zadostni kriterij za estetsko presojanje. Nesposobnost umetnostnega presojanja je umetnost uživajoče občinstvo v stoletjih dokazalo nešteto krat, ko je skupno ali celo po iniciativi tako zvanih kritikov odklanjalo umetnine Čajkovskega, Wagnerja, Verdija in drugih velikanov svetovne umetnosti vseh področij. Zato pač ne more biti pravilno, če v stanju, ki se bistveno v tem pogledu še ni izpremenilo, smatramo kot edino merilo za vrednotenje neke umetniške stvaritve odnos, kakršnega je do nje zavzelo občinstvo. To stališče bo veljalo vse dotlej, dokler se ne bo s pomočjo načrtne popularizacije umetnosti dvignila ljudska umetnostna izobrazba do tiste višine, ki omogoča pravilnost presojanja. Takšna stremjenja so še danes seveda sanje bodočnosti, ki jim ne moremo niti približno določiti časa ostvarjenja. Tudi sanje pa včasih postajajo resničnost in prav verjetnostno sklepanje na končni uspeh utemeljuje idealna stremjenja sodobne umetnostne vzgoje, ki hoče s svojimi dosežki ovreči prastari princip o duševni razvojni višini ter dinamiki manjšine in večine: večine, ki za razvojem v splošnem zaostaja in ga dohiteva največkrat šele, ko nastopa nova razvojna faza; manjšine, ki ali sama vodi razvoj ali pa ga pospešuje ter s tem uresničuje nakazane ideje velikih duhovnih vodnikov človeštva.

Čeprav pripada po splošnem bistvu sloju uživajočih, vendar pa iz njega izstopa umetnostni presojevalec, ki niti ne ustvarja in niti ne poustvarja, pa se je zavoljo svoje splošne in strokovne izobrazbe ter upoštevanja ustrežajočih etičnih zahtevkov povzpел na mesto, s katerega si more urejati nasproti umetniškim stvaritvam preteklosti in sodobnosti kritično osnovano, objektivno naziranje in ga takšnega podajati stvariteljem, poustvarjalcem in občinstvu. Zlasti poslednjemu, ki črpa poleg lastnega občutja ugodja ali neugodja glavni vir svojih sodb iz umetnostnih kritik. Pa tudi stvaritelju in poustvarjalcem, ki jima bo mogel poleg pozitivnih strani pokazati tudi slabotne točke in ju bo zato lahko izpodbujal k izpopolnjevanju, kateremu tudi najgenialnejši stvaritelj ne pozna konca. S tem pa ne nameravam precenjevati pomena umetnostnega ocenjevalca, tistega namreč, ki ga imam v mislih: stvarnega motrilca, ki stremi za

resničnim napredkom v umetnosti in zato občuti prikazovanje resničnega obraza umetniškega dogajanja kot najvišjo dolžnost nasproti sebi, umetniku, umetnosti in občinstvu. Kritikova naloga je vzgajati, voditi k pravilnemu pojmovanju. In kakor povzroča nepravilna vzgoja nedogledne posledice, tako pušča tudi nepravilna kritika posledice, ki utegnejo neizmerno škodovati vsemu umetniškemu razvoju neke dobe. Zlasti tu se kaže, kolikšnega pomena je kritiku njegova strokovna izobrazba in etična globina.

Ceprav je prikazani obris umetnostnega kritika morda le idealen, je vendar potrebno, da se mu vsakdo približa čim bolj, kajti le na ta način bodo mogli iz umetnostne kritike izginiti nezdravi pojavi, ki so se razpasli v neverjetnem obsegu in jih je čedalje več. Zgolj na resničnih, objektivnih temeljih sloneče umetnostno vrednotenje more koristiti umetniškemu razvoju samemu in dviganju umetnostne izobrazbe širokih plasti. Prav zato je potrebno očistiti umetnostno kritiko vseh gnilih klic, ki zavajajo sloj uživajočih v zmote ter zavestno ali podzavestno, s pristankom ali brez njega prav tako ovirajo umetniški razvoj stvariteljskih poedincev in umetnosti. Šele s tem se bo umetnostna kritika dvignila do edino ustrezajoče vloge vrhovnega razsodnika, ki nepristransko vrednoti vse, kar je pozitivno in negativno, svetuje v stremljenju po neprestani rasti kvalitete ter brez strahu izpoveduje resnico, večni kvas novega, plodovitega življenja.

POGLAVJA IZ FILOZOFIJE

(Po M. Mitinu)

VLADO KERSNIK

Materialne resničnosti ne more spoznati od družbe ločeni posameznik, ampak z družbo zvezani in od nje odvisni družbeni človek. Človekova priroda je družbenega značaja. Družbeno življenje, protislovno se razvijajoča razredna borba uravnava življenje posameznega človeka, njegovo življenje je zvezano z življenjem tega ali onega razreda. Vsak človek je družbeno bitje, zaradi tega je v poslednji instanci vsak pojav v njegovem življenju — od praktične dejavnosti do teoretičnega spoznavanja — samo poseben izraz družbenega življenja. »Celo takrat, kadar znanstveno delam, kadar delam torej tako, da mi pri tem ni treba občevati z drugimi ljudmi, celo tedaj delam na družben način, ker delam kot človek. Družben produkt ni samo material, s katerim delam, marveč tudi jezik, s čigar pomočjo mislim, — pa tudi moje lastno bitje je družbena dejavnost; kar torej delam iz sebe, delam iz sebe za družbo in se priznavam za družbeno bitje.« (Arhiv Marxa in Engelsa.)

Ne samo občutiti, ampak tudi misliti, to je lastnost visoko organizirane materije. To lastnost pa imajo samo možgani družbenega človeka. Dejavnost čutnih organov in miselna sposobnost pa se človeku razvije samo v družbi. Človekova čustva in misli torej niso od vekomaj, niso nekakšne nespremenljive lastnosti. Ker so produkti družbenega življenja, se tudi razvijajo in spreminjajo vzporedno s samo družbo. Družba pa je del prirode. Če spreminja prirodo, spreminja samo sebe. Na dnu vsestranskega življenja in torej tudi na dnu spoznanja leži praktična dejavnost ljudi, proizvodnja

materialnih sredstev, ki so ljudem za življenje potrebna. Vse znanje o zunanjem svetu, ki ga je človeštvo doseglo, ga je doseglo zaradi vse prejšnje zgodovine razvoja materialne proizvodnje, razvoja, ki je v razredni družbi, rezultat družbene, razredne borbe.

Človekovo bistvo ni torej samo v tem, da zna misliti, ampak predvsem v tem, da je sposoben za družbeno delo in da sodeluje pri družbeni produkciji. Človekovo spoznanje je treba razumeti v zvezi z razvojem družbene materialne proizvodnje, v zvezi z razredno borbo, ki giblje to proizvodnjo, v zvezi z družbeno prakso. »Zorna točka spoznavne teorije mora biti življenje, praksa.« (V. I. U.)

Človekovo spoznanje materialne stvarnosti se začneja z občutki, ki jih izziva delovanje predmetov zunanjega sveta za naše čutne organe. Vendar pa je čutno spoznanje samo slučajno in empirično spoznanje bližnjih zunanjih čutnih pojavov in zunanjih, omejenih zvez med pojavi. Čutno spoznanje še ni odraz objektivnega sveta v njegovih različnih odnosih, notranjih zvezah in v njegovi celoti. Osnovna naloga spoznanja pa je v tem, da se človek zave vseh zakonov, ki uravnavajo resničnost. Zaveda pa se človek teh zakonov, če posploši občutke, ki so se mu vzbudili ob sodelovanju z resničnostjo. Rezultat posplošenja in v zavesti izvršene predelave one stvarine, ki smo si je nakopičili v procesu neposrednega zrcaljenja, so pojmi. Ko je človek videl, kako pada kamen na tla in je to dejstvo posplošil, t. j. ko je lastnost padanja prenesel na vse v zraku viseče predmete, ko je torej v zavesti predelal stvarino, ki si je je nakopičil ob neposrednem opazovanju padajočih predmetov, tedaj je nastal pojem težnosti, pojem teže in prostega pada. To je že prva stopnja logičnega spoznavanja. Jasno je, da logična in čutna stran nista ločeni. Razvijata se paralelno, začeni z občutki. Še več: mišljenje gradi in ustvarja iz predstav. Mišljenje se lahko razvije in razvija samo iz predstav. Občutki nas namreč neposredno vežejo z objektivnim svetom, ki je vsebina našega celotnega spoznavanja misli in občutkov. Če bi ne imeli občutkov, bi misel ne mogla ničesar graditi. Občutki so kakor statistična, empirična stvarina, ki služi znanstveniku za osnovo in dokaz te ali one teze. Logično spoznanje sveta, t. j. mišljenje, je mogoče samo na trdnem temelju občutkov.

Nikakor ne smemo zamenjavati čutnega in umstvenega spoznavnega momenta. Čutno spoznanje samo odraža posamezne predmete, odraža samo njihove zunanje zveze. Mišljenje, t. j. logično spoznanje, pa razkriva za temi statističnimi podatki naših občutkov globlje, notranje zveze med pojavi, razkriva notranje kolesje teh pojavov. Mišljenje objame torej pojav v njegovi celoti, v njegovem razvoju, medtem ko občutki zaznamujejo samo zunanje, najbolj vidne in najlažje dostopne manifestacije razvoja in gibanja materialne stvarnosti.

»Predstava ne more objeti, doumeti gibanja v celoti, ne dojamemo n. pr. gibanja 300.000 km na sek., mišljenje pa objame in mora objeti to gibanje.«

»Če je mišljenje pravilno, se na svoji poti od konkretnega k abstraktnemu ne oddaljuje od resnice, temveč se ji približuje. Abstrakcije materije, prirodnih zakonov, abstrakcije vrednosti, z eno besedo vse znanstvene (pravilne, resne in ne bedaste) abstrakcije odražajo naravo globlje, verno in popolno. Od živega zrcaljenja k abstraktnemu mišljenju in od tu nazaj k praksi — taka je dialektična pot spoznavanja resnice, spoznavanja objektivne stvarnosti.« (V. I. U.) Čutni in umstveni moment

sta dve različni prvini enotnega spoznavnega procesa, ki odraža objektivno realnost. Tak je torej resničen odnos med empiričnim in racionalnim momentom spoznavnega procesa.

Ugotovili smo že, da vsa človekova dejavnost služi samo človeku, da rastejo človeška spoznanja iz prakse, da praksa dokaže njih resničnost ali lažnivost in da služijo praksi. Mi torej nimamo nič skupnega s pasivnim zrcaljenjem sveta. »Filozofi so samo na različne načine svet razlagali, stvar je pa v tem, da ga spremenimo.« (Engels) Svet je treba spremeniti tako, da bo ljudem lepše, t. j. spremeniti predvsem družbene odnose, spremeniti družbeno organizacijo (oziroma desorganizacijo) proizvodnje. To pa zato, ker proizvodni načini uravnavajo vse človekovo delovanje. Če pa hočemo svet spremeniti, ga moramo tudi spoznavati. Iz tega sledi, da bo najbolj iskreno iskal resnico oni, ki ima interes, da se proizvodni način današnjega sveta spremeni tako, da izginejo vsi nezdravi pojavi, ki duše večino človeštva. Bežal pa bo od resnice oni, ki iz popolnoma materialnih, gmotnih ozirov ne mara takih sprememb. Zgodovina zadnjih sto let Evrope in vsega sveta nam jasno kaže, kdo je za, kdo je proti resnici, torej kdo dela za tako spremembo sveta in komu ta sprememba ni všeč. Ne da bi se spuščal v podrobna gospodarska razglabljanja o proizvodjalnih načinih današnjega družbenega razreda, ne da bi govoril o tem, kako se to gospodarstvo duši v protislovjih lastnega razvoja in obstoja in kako je protislovni značaj družbene in gospodarske ureditve vzrok neskončni bedi velike večine človeštva, ne da bi govoril o vseh tistih pojavih, ki nedvoumno pričajo o skorajšnjem propadu razreda, ki si je sam tako uredil to svojo farmo in se sam najbolje plasiral v družbeni organizaciji dela, oziroma brezdelja, torej ne da bi govoril o vseh teh tako važnih stvareh, poudarjam samo s stališča filozofije, da je zgodovina nepreklicno dokazala, da je edino proletarijat tista filozofska sila, tisti mislec, ki si je zgradil najdoslednejšo in najpraviilnejšo borbena filozofijo, in to zaradi tega, ker je pač proletarijat najbolj zainteresiran na poštenu spremembi sveta in je torej primoran, da najbolj iskreno išče resnico.

FILOZOFSKE KATEGORIJE

Da se dokopljemo do kakršnega koli, pa morda tudi do najpreprostejšega spoznanja, je potrebna neka metoda. Eden največjih že umrlih praktikov in teoretikov napredne misli je postavil sledeče štiri zahteve, ki jih moramo izpolniti, če hočemo pravilno razumevati in spoznavati posamezne pojave zunanjega sveta: 1. Treba je proučiti predmet z vseh njegovih strani, v vseh njegovih zvezah, ne glede na to, da »ne bomo tega nikdar popolnoma dosegli«. 2. Predmet je treba »vzeti v njegovem razvoju in samogibanju«, v spreminjanju njegovih zvez in odnosov. 3. »Vsa človeška praksa mora pomagati pri popolnem »določanju« predmeta, biti mora merilo resnice in praktični določevalec predmetovih zvez s tistim, kar je človeku potrebno.« (V. I. U.) 4. Spoznavanje mora biti konkretno.

Osnovna in najvažnejša zahteva filozofije je »objektivnost opazovanja — ne primeri, ne odstopanja — temveč stvar sama na sebi« (V. I. U.). Filozofija in njene kategorije niso jalovi in prazni pojmi, ampak oblike polne vsebine, oblike, ki odražajo objektivno, materialno in konkretno vsebino spoznavnega sveta. Filozofija in njene kategorije so »momenti v človekovem spoznavanju prirode«. »Oblika človekovega odraza prirode, ta

oblika so vendar pojmi, zakoni, kategorije.« (V. I. U.) V logičnih pojmih je nekaj subjektivnega in sicer v toliko, v kolikor so to pojmi človeškega mišljenja, v kolikor so to odrazi zunanjih dogodkov in sicer odrazi v naši zavesti. Pojmi so subjektivni toliko časa, dokler so samo abstrakcije, brez stvarnih temeljev. Toda v procesu spoznanja postajajo naše abstrakcije, naši pojmi vedno bolj konkretni. Čim dalje gnete kipar glino, tem določnejše oblike dobiva njegova misel, ki se mu je rodila ob konkretnem modelu. »Človekovi pojmi so subjektivni v svoji abstraktnosti; v celoti, v procesu, v rezultatu, v tendenci, v izvoru pa so objektivni.« (V. I. U.)

Vsak pojem je v določeni zvezi in odnosu z vsemi ostalimi pojmi. To pa zaradi tega, ker odraža vsak posamezen pojem samo eno stran enotne objektivne stvarnosti. »Celokupnost vseh strani pojava ali stvarnosti in njihov (medsebojni) odnos — iz tega se gradi resnica. Odnosi (= prehodi = protislovja) pojmi = glavna vsebina logike.« (V. I. U.)

Kategorije logike moramo gledati v njihovih medsebojnih zvezah — v tistih zvezah in odnosih, ki so med vsebino in obliko, bistvom in pojavom, možnostjo in resničnostjo. Vsaka kategorija je zvezana z vsemi ostalimi kategorijami. Ti pojmi pa ne izvirajo popolnoma »logično« eden iz drugega, ampak z različnih strani odražajo objektivni svet, prirodo in družbo.

To pa še zdavnaj ne pomeni, da so logični pojmi negiblivi, da stoje trdno, kot na vekomaj utrjeni izrazi in odrazi resničnosti. »Če se vse razvija — ali se to ne dotika tudi vseh splošnih pojmov in kategorij mišljenja? Če ne, pomeni, da mišljenje ni zvezano z življenjem. Če da, pomeni, da je v pojmih in znanju dialektika, ki ima objektivni pomen.« »Človeški pojmi niso negiblivi, temveč se večno gibljejo, prehajajo drug v drugega, prelivajo se eden v drugega, sicer ne odražajo življenja. Za analizo pojmov, za proučevanje, za »sposobnost z njimi operirati« (Engels) je vedno potrebno proučevanje gibanja pojmov, njihovih zvez, njihovih medsebojnih prehodov.« (V. I. U.) V pojmih mora delovati torej prav tako neka gibalna sila, kakor deluje v prirodi in družbi.

To gibanje in razvoj pojmov ni nekaj samo logičnega, to ni samo logično samogibanje pojmov: proces človeškega spoznavanja odraža objektivno gibanje prirode. Samo v procesu more človek spoznavati. Samo iz relativnih resnic si lahko ustvari absolutno resnico. V pojmih deluje ne samo neka sila, ampak prav določena sila, in to je ista razvojna sila, ki giblje tudi prirodo in družbo. Ta sila giblje človeške možgane in se odraža v njih. Ta sila ima danes to, jutri drugo obliko in vse te oblike dobe svojo zrcalno sliko v človekovih pojmih, zakonih itd.

Človeško spoznavanje je kakor reka, pojmi so kakor kaplje v reki. »Pojmi so odtiski posameznih strani gibanja, posameznih kapelj (= stvari), posameznih tokov.« (V. I. U.)

Vsak razvojni proces je posledica borbe protislovij in nasprotij. Mi pa moramo preiskovati razvoj stvari »notranje protislovne tendence (in strani) v tej stvari«, »stvar kot vsoto in enotnost protislovij«, »borbo oziroma razvoj teh protislovij, protislovnost stremljenj itd.« (V. I. U.)

Zaradi tega morajo biti naši pojmi prav tako gibki, relativni, giblivi, med seboj povezani, enotni v protislovjih, kakor je tudi sama stvarnost oziroma njeni posamezni kosi in koščki. Človekove misli ne smemo

smatrati za nekaj negibljivega. Človekova misel nastaja, živi in umira v večnem procesu gibanja, v procesu nastajanja in reševanja protislovij. Svet spoznavamo s pojmi, ki so drug drugemu nasprotni, ki drug drugega izključujejo in ki se vendar med seboj prepletajo in ustvarjajo dialektično enoto — spoznanje. Bistvo in oblika, vzrok in posledica, nujnost in slučajnost — to so protislovne, sovražne si miselne kategorije, ki pa se vendar med seboj prepletajo.

Objektivnost naših spoznanj sloni prav na tem protislovnem in hkrati enotnem značaju naših pojmov. Pravilni pojmi so materialistične abstrakcije. Pojmi ne odražajo posameznih predmetov in ne zvez posameznih stvari, ampak imajo splošno, univerzalno vsebino. S pomočjo logičnih kategorij razkrivamo v posameznih pojavih in predmetih tisto, kar je v njih splošnega. V vsakem posameznem predmetu odkrijemo skupnost splošnega in posameznega. Z logičnimi pojmi, z znanstvenimi abstrakcijami najdemo za slučajnimi pojavi bistvo, splošni zakon, medsebojno zvezo med temi slučajnimi predmeti. Naše abstrakcije gredo torej globlje, so torej bolj natančne kakor pa občutki.

Res je, da se z abstrakcijami oddaljujemo od konkretnega primera. Toda če se hočemo konkretnemu primeru res konkretno približati, tedaj ni druge poti, kot preko splošnega, preko analize posameznih njegovih strani in sinteze, seštevanja splošnih pojmov. »Pomen splošnega je protisloven; splošno je nekaj mrtvega, praznega, nepravilnega itd. itd., vendar pa je samo stopnja k spoznanju konkretnega, ker ne bomo nikdar popolnoma spoznali konkretnega. Neskončna vsota splošnih pojmov, zakonov itd. odraža konkretnost v njeni polnosti.« »Taka je resnična pot prirodoznanstva, politične ekonomije in zgodovine.« (V. I. U.)

Najpreprostejše spoznanje že vsebuje to protislovnost. Ivan je človek. Konkretno (Ivan) se zoperstavlja splošnemu (človek), pa vendar tvori oboje dialektično enoto: spoznanje.

Logične kategorije so momenti v spoznavnem razvoju, ki se giblje od neposrednega zrcaljenja do abstraktnega mišljenja in se nato vrača zopet h konkretnemu. Gibljemo se v krogu, vedno znova se vračamo k začetni točki, k objektivnemu svetu, ki ga začnemo, sedaj oboroženi z znanjem, spreminjati. Vse gibanje naših pojmov in kategorij je samo odraz objektivnega zunanjega sveta. In ta razvoj v krogu gre v neskončnost: od prakse v abstrakcijo, od abstrakcije v prakso. V neskončnost gre ta proces, ker se materija vedno razvija in vedno več moramo znati.

»Gibanje spoznanja k objektu je vedno lahko samo dialektično: oditi, da bi boljše doumeli, stopiti korak v stran, da bi boljše spoznali. Linije, ki se dotikajo in razhajajo, krogi, ki se sekajo. Vozelna točka, sečišče = praksa človeka in človeške zgodovine.« »Dejavnost človeka, ki si je zgradil objektivno podobo sveta, spreminja resničnost, uničuje določenost njegove podobe sveta (= menja te ali one njene strani, lastnosti) in tako snema z nje tenčico prividnosti, zunanosti in ničnosti, spreminja jo tako, da postane stvar v sebi in stvar za sebe (= postane objektivna resnica).« (V. I. U.)

Vračamo se k zaključni misli prejšnjega poglavja: Želja po delu za človeka in njegovo bodočnost je tesno zvezana z željo po resnici. Kdor

noče delati v splošno, ampak samo v svojo korist, ta bo bežal od resnice, spravičlil si bo svojo filozofijo, ki bo ustrezala njegovim sebičnim ciljem. Kdor pa je vse svoje sile zastavil v delu za človeštvo, ta ne bo bežal od resnice, prisvojil si bo tisto filozofijo, ki mu jo narekuje vsakdanje delo, vsakdanja borba zoper temo in nasilje.

PRAVNI ODNOS SLOVENSKEGA KMETA DO ZEMLJE

BORIS TUŠEK

Za našega kmetijskega človeka je odločilne važnosti vprašanje, kako je pravno urejen njegov odnos do zemljišča, ki ga s svojo rodbino obdeluje. Na deželi bi bil vsakdo rad »svoj gospodar«. Ko je dosegel to, se mu je izpolnila želja, ki so mu jo vsadili v dušo še kot neobglenemu otroku, ki je z njo doraščal in stopil v življenjsko borbo.

Lastnina nad zemljo — to je osrednji problem vseh prizadevanj poljedelskega stanu. Splošno je poznano dejstvo, da slovenski kmet svojo zemljo strašno nerad prodaja, z velikim veseljem, včasih naravnost s strastjo pa kupuje novo, kadar in kjer le more, jo često visoko preplača, se zanjo zadolži in trpi z vso svojo rodbino leta in leta, ko odplačuje najeti kredit in obresti. Vendar pa je z nakupom nove zemlje postal veljavnejši in uglednejši ter ustvaril možnost gospodarskega razmaha in družabnega napredka sebi in svojim potomcem. To pa velja po kmetški miselnosti kot tako pomembno, da odtehta najtežje žrtve in najhujše napore.

Želja, priti do grunta in ga nenehoma povečevati, vpliva na vse važnejše odločitve v življenju kmetijskega človeka, posebno na ženitve, pri katerih ima mnogo manj pomena vzajemna naklonjenost ženina in neveste, kakor pa njuno in njunih rodbin stremljenje, da si »mlada dva« zgradita bodočnost na krepki gospodarski osnovi, ki je na deželi vedno in dosledno: lepa in trdna kmetija.

Ko si izbira nevesto, je kmet razumski in preudaren, ne da se zlepa zavesti po svojih čustvih, ki jih zna, kadar se mu zdi to potrebno, sebično zatajiti. Ker želi v življenju trdnih tal pod seboj in čim večji družabni ugled, stremi za tem, da si z ženitvijo zagotovi dober gospodarski položaj. Zato ni čudno, da so poroke med bratranci in sestričnami v bogatih podeželskih rodbinah dokaj pogoste. Sklepajo jih, »da ostane blago skupaj«, kakor pravijo na Štajerskem. Ker nastajajo s temi ženitvami ploskovno obsežnejša, gospodarsko jaka posestva, jim zgolj s stališča agrarne politike ne bi bilo ničesar oporekati.

Ustanovitev kmetijske rodbine temelji bolj na nagibih kategorične prirode, kakor pa na odnosu medsebojne privlačnosti ženina in neveste. Kmet se ženi, ker potrebuje njegov dom gospodinje; ko jo izbira, gleda na bogastvo in urnost rok; otroke zaraja, ker zahteva grunt delavcev in po njegovi smrti ne sme priti v tuje roke. Vendar se kaže kmetška rodbina redoma kot trdna zajednica. To ima svoj razlog v trajni skupnosti dela in interesov moža in žene, v katero se postopoma, ko doraščajo, pritegnejo tudi otroci. Ločitve in razveze zakonov so na deželi skoraj nepoznane.

Kmetu je zemlja hrepenenje, kakor umetniku lepota, znanstveniku resnica, državniku oblast. Okrog nje se suče njegovo čustvovanje in mišljenje, njej so posvečena njegova najskrivnostnejša stremjenja. Pohlep po zemlji ga zavaža

včasih do težkih zločinov, do ubojev, umorov, krivih priseg in premeščanja mejnikov. Zaradi pedi spornih tal, zaradi ozke stezice se sosedje pravdajo leta in leta, ogorčeno, strastno, nepopustljivo.

Neomejena individualna lastnina nad zemljo je bila razlog stoletnih bojev kmetskega stanu s fevdalno gospodo. Zanj je vzplamtel s pričetkom novega veka v Evropi požar, ki je pretil porušiti obstoječi gospodarski in družabni ustroj. Tedaj se je po Slovenskem in Hrvaškem pričel razlegati klic po stari pravdi, ki ni bil nič drugega kot nestrpna zahteva kmetskega življa po svobodi njegove posesti. Pokret je bil preuranjen, uboga gmajna potolčena, pokorjena, Matija Gubec krvavo kronan, njegovo telo sramotno razčetrverjeno.

Toda problem je ostal in čakal rešitve.

Po dolgih stoletjih, v dobi pomladi evropskih narodov (1848-49), je s kmetско odvezo postal slovenski tlačan lastnik svoje zemlje. Domovina je svobodno zadihala. Sen dedov, ki so jih na Stubiškem in Krškem polju pogazile in pomendrale fevdalne vojske, je bil uresničen.

Pridobitev lastnine na nepremičninah je vezana v večini modernih držav na vpis v zemljiško knjigo. Ta posel, ki se je udomačil po dolgem, mnogo stoletij trajajočem zgodovinskem razvoju v čeških deželah in drugod, je zgolj formalnega značaja. V interesu poedincev in države naj zagotovi publiciteto vseh pravnih odnosov na nepremičninah.

Gospodarski liberalizem je postavil zahtevo po popolni svobodi v prometu z zemljišči in je v tem oziru tudi docela prodrl. Toda kmetški stan je strmoglavil, potem ko se je po mračni dobi tlačanstva izvil izpod varuštva zemljiške gospode, v nevarni tok kapitalističnega in denarnega gospodarstva, v katerem se nekaj desetletij ni mogel uravnovesiti. To je povzročilo, da je zabredel v novo odvisnost: od bank in kapitala. Usodne posledice tega pojava so se pokazale zlasti pri gospodarsko šibkejših kmetijah. V drugi polovici preteklega stoletja je prišlo veliko število malih posestnikov v vseh slovenskih pokrajinah na boben. Vzrok poloma je bil vedno isti: prezadolžitev pri oderuhih ali denarnih zavodih.

V prvi dobi gospodarskega liberalizma je bilo opažati močnejšo akumulacijo veleposestev. To pa ni trajalo dolgo. Tembolj je nato pričelo stremljivo in nagnaglo obogatelo meščanstvo nalagati svoje prihranke v poljedelske obrate, kar se je po svetovni vojni celo še stopnjevalo. Mnogo najdonosnejše kmetске zemlje — zlasti vinogradov in gozdov — je prešlo v zadnjih 50 letih v meščanske roke. Pojav je dosegel tak obseg, da navdaja s skrbjo poznavalce naših agrarnih razmer.

Prenos lastnine na posestvih se izvršuje prvenstveno na dva načina: s kupno pogodbo in z dedovanjem. Ker pa je praviloma več dedičev, a prehaja zemljišče po našem običajnem pravu le na enega izmed njih, morajo ostali dobiti odpravnine. V ta namen je potrebna cenitev, ki naj ugotovi vrednost nepremičnine, izraženo v denarju.

Cena plodnih tal je pod dvojnimi vplivom splošnega zakona o ponudbi in povpraševanju ter posebnosti, ki izvirajo iz monopolnega značaja zemljišč, primernih za poljedelsko obratovanje. Njih obseg je relativno zelo omejen in ga praktično na Slovenskem tako rekoč ni moči več povečati. Zatopljeni svet, ki bi ga pri nas z izsuševanjem mogli pridobiti za poljedelstvo, tudi ob najugodnejšem razvoju razmer ne bi občutneje dvignil odstotka naše plodne zemlje. Prav tako si tudi od umetnega navodnjavanja suhih predelov ne moremo obetati posebnih uspehov glede uvajanja kultur na doslej pustih ploskvah. Namenoma se tu ne dotikamo vprašanja o povečanju produktivnosti zemeljske površine, ki bi se z

omenjenima sredstvom dalo brezdvomno v veliki meri doseči, kajti sedaj razpravljamo le o možnosti nove pridobitve plodnih tal, ne pa izboljšanja donosnosti že sedaj obdelanih kompleksov.

Zemlja, ki se poljedelski izkorišča, kaže lastnosti, kakor jih ostale monopolne dobrine nimajo. Sem je šteti v prvi vrsti družabni ugled, ki je neminljivo spojen z večjo posestjo. Korenike tega pojava leže v tradicionalni miselnosti našega naroda, da je zemlja najbolj očitni znak blagostanja in bogastva. Poleg tega veljajo naložbe kapitala v plodna tla kot najsigurnejše, in to ne le v agrarnih, temveč tudi v industrijskih državah. Ker želi imeti premožen trgovec, bankir ali tovarnar na deželi svoj dvorec, zemljišče namenoma preplača. Po drugi strani si mali človek z dežele z nakupom zemljišča pridobi možnost zaposlitve, kar je za naše razmere izredne važnosti. Splošno je znano, da vlada na slovenskem podeželju stalna, bolj ali manj občutna brezposelnost, odnosno, da znaten del našega podeželskega prebivalstva ni — vsaj ne preko vsega leta — zadostno zaposlen. Tej nadlogi se je pač najučinkoviteje izogniti z nakupom zemlje, ki postane za pridobitelja ne le mesto bivanja, temveč tudi produkcijsko sredstvo in mu zagotavlja položaj samostojnega podjetnika. Zato preplača zemljo tudi naš kmetič. Na njej gara od zore do mraka kot črna živina.

Ako vzamemo v obzir obseg zemljišč, ki so v prometu, ima zakon o ponudbi in povpraševanju na cene plodne zemlje naslednji učinek:

Čim večje je posestvo, ki je na prodaj, tem manjše je število onih, ki hočejo in morejo nastopiti kot kupci in tem nižja je cena za oral. Nasprotno: čim manjše je posestvo, tem več je povpraševalcev, kar ima za posledico, da cena po površinski enoti naraste. Pritlikava in parcelna posestva so zato sorazmerno najdražja.

Jasno je tudi, da je zemljišče v bližini trga (večjega mesta, industrijskega središča) več vredno, kakor ono, ki leži v težko pristopnem, svetu odmaknjenem kraju. To je v skladu z ugotovitvami ekonomske vede, da je cena plodnih tal v funkcijski zvezi z njihovim donosom, torej z zemljiško rento, ki jo je gospodarski smatrati kot obresti kapitala, vloženega v zemljišče.

Da je v poslednji dobi cena posestev tako poskočila, ima svoj razlog v močnejšem povpraševanju po nepremičninah. Vsakdo, ki ima na razpolago likvidna denarna sredstva, bi jih čimprej rad zamenjal z dobrinami trajnejše vrednosti. Lahko je razumljivo, da kažejo pri tem ljudje tako živahno zanimanje baš za zemljišča. Zopet je zavladala stara, primitivna, v dobah zmede in negotovosti redno se ponavljajoča miselnost: če bo propadlo vse, zemlja bo ostala.

Kakor že omenjeno, sta glavna primera prometa z zemljišči kupoprodaja in dedovanje. S slednjim so v gospodarskem oziru skoraj istovetne prevzemne pogodbe, s katerimi prenašajo kmetijski lastniki svoje posestvo za živa na enega svojih otrok, običajno na najstarejšega sina. To se dogaja pri nas na deželi zelo pogosto. Prednost prevzema leži v tem, da ostane kmetija v trdnih rokah in da bodočemu gospodarju ni treba najboljših let preživeti v podrejenem položaju čakalca. Seveda so s to pravno ustanovo spojene tudi senčne plati. Le prečesto se zgodi, da prične novi posestnik čez krajšo ali daljšo dobo smatrati prevzete obveznosti nasproti starima v kotu kot neprijetno breme. Dozdeva se mu, da so pogoji preužitka zanj nepovoljni, neznosni. Zato skuša dajatve nasilno zmanjšati, odtegovati pri zrnju in petroleju, ostajati na dolgu, ki se kopiči v nedogled. S takim ravnanjem seveda naleti na silovit odpor pri starih, ki že tako živita v svetem prepričanju, da jima že po besedilu »zgovora« ne pripada toliko, kolikor bi jima po pravem šlo. Te razmere vodijo nujno do vzajemnih nagajivosti, ne-

prestanih svoj, nerediko do težkih zalezovanj in pobojev. Nikjer naši ljudje ne kažejo toliko uporne nepopustljivosti kot v preužitkarskih pravdah, ki na naravnost presunljiv način prikazujejo zagrizeno borbo med mladim in starim kmetskim pokolenjem.

Preužitkarska razmerja so odprta, bolno skeleča rana našega podeželskega življenja.

Z lastnino zemlje je spojena oblast. Kmeti gospodar ima na svojem posestvu pravico odločanja in zapovedovanja, ki mu je ne more nihče kratiti. Toda z dnem, ko prepiše kmetijo na sina, odda molče obenem tudi vse prerogative, spojene s položajem gospodarja. Dosti, neizmerno dosti bo, če bo mladi hotel odslej njegovo besedo upoštevati kot neobvezen svet izkušenega moža. Časi, ko je na gruntu zapovedoval, so za vedno minuli. Vsega tega se naši kmeti gospodarji tudi dobro zavedajo. Slednji med njimi strahoma pričakuje dne, ko bo posestvo prepisal. Zato neprenehoma odlašajo s predajo, če mogoče, do pozne starosti. Če jih poprej do tega koraka kakor koli ne prisilijo, se naši očanci umikajo v kot šele tedaj, ko so že do kraja onemogli.

To ima za posledico, da se mladina pri nas sorazmerno pozno ženi. Poroke se vrše praviloma le na grunt. Fantje pravijo, da človeku, ki ima ženo, ne pristoja več, da bi bil hlapec (in položaj čakalca res ni mnogo boljši). Dekleta pa se tudi nočejo močiti tako, da bi bile »nič na posestvu«. Pozne ženitve vplivajo neugodno na število nezakonskih otrok, ki je v Sloveniji procentualno dvakrat višje, kot pa znaša povpreček za vso državo. Pri nas je od 100 živo rojenih otrok povprečno 10 nezakonskih, v kraljevini Jugoslaviji pa le 5. To očitno nesorazmerje izvira iz dejstva, da se v južnih pokrajinah mladina jako zgodaj ženi.

Glede dedovanja je pri nas na deželi uveljavljen sistem prehoda kmetije kot celote na enega dediča, ki mora ostale »izplačati« (pogodovno dedno nasledstvo, nemško Anerbenrecht). Ta ureditev je na Koroškem urejena z zakonom, v ostalih pokrajinah pa velja kot običajno pravo. Odpravnine se določajo po cenilni vrednosti, ki se za te primere jemlje kolikor mogoče nizko, da ne bi bil novi gospodar že od vsega začetka preveč obremenjen.

Le v Prekmurju kot bivši deželi ogrske krone velja v dedovanju sistem realne delitve zemljišč. To strašno drobi kmetska posestva in uničuje podeželskemu ljudstvu možnost obstanka na zemlji. Ker doma ne najdejo zaposlitve, hodijo sinovi in hčere te naše najmlajše pokrajine leto za letom trumoma v Vojvodino in Slavonijo, na Nemško, v Francijo in Belgijo na sezonsko delo. Preko zime pa prihajajo domov k rodbini, na krpo zemlje, ki jim je pripadla kot delež zapuščine po roditeljih.

Individualna lastnina na gruntu je običajna, zgodovinsko nastala oblika pravnega odnosa našega kmetskega človeka do zemlje, ki jo obdeluje. Vendar obstajajo še dandanes ostanki nekdanje skupne lastnine, o kateri vemo, da je bila v dobi naselitve naših dežel po slovanskem življu vsesplošno uveljavljena. Izza prastarih časov imajo vasi kot celota ali pa njihovi deli — srenje ali soseske — v skupni lastnini pašnike in gozdove, ki tvorijo tako zvano gmajno. Beseda izvira iz nemške Gemeinde, pojem sam pa ima značaj stare germanskopravne Almende, ki se je ohranila na pašnikih in gozdovih, medtem ko se je na hiši in dvoru ter na poljih in vrtovih že zgodaj uveljavila individualna lastnina.

Vsi člani zajednice imajo na skupni posesti pravico do koristovanja, katerega način je podrobneje urejen po starodavnih običajih.

Gmajne so velike važnosti zlasti za Gorenjsko, kjer je večina pašnikov in planin v skupni lastnini političnih občin ali njihovih delov. Razlog, da ni prišlo

na teh ploskvah že v preteklosti do individualne lastnine, leži pač v tem, da so večinoma precej oddaljene od selišč in prikladnejše za kolektivno kot pa za individualno izkoriščanje. »Gmajnski« pašniki in gozdovi se do malih izjem nahajajo v zelo slabem stanju. Upravičenci stremijo le za tem, da pridobe iz njih čim več koristi, za njihovo vzdrževanje in povzdigo ni mar nikomur. V tem se očituje nespametna miselnost našega človeka, ki nima prav nobenega smisla za čuvanje skupne imovine.

Poleg tega je individualistična in liberalna avstrijska zakonodaja pravni značaj gmajn tako izmaličila, da je postal njihov propad neizbežen. Zato bi bila nujno potrebna njih zakonita preureditev, in sicer po predlogu dr. Spiller-Muysa na združni osnovi. Tako bi se stara vaška, srenjska ali občinska kolektivna posest prerodila v novo moderno združno skupnost. Koristovanje gmajn bi moralo v kmetiskem stanu utrjevati čut skupnosti in željo po vzajemnem udejstvovanju. O vsem tem smo opazili doslej bore malo.

Združništvo je postalo na žalost nekak demagoški konjiček sedanje dobe, univerzalno zdravilno sredstvo za vse kmetске nadloge. Propovedujejo ga kot najzveličavnejšo pot do raja na podeželju in pri tem so seveda najzgovornejši tisti, ki o ciljih in pomenu združništva nimajo pravega pojma, ali pa jih v propagandni delavnosti vodijo le sebični nameni. Narod je postal napram temu hvalisanju nezaupen, kar je vsemu pokretu močno v škodo. Kljub temu sem mnenja, da je predlog dr. Spiller-Muysa pravilen in bi ga bilo treba uresničiti. Pri gmajnah so namreč že v naprej podani vsi pogoji uspešnega združnega delovanja. Zlasti je važno, da je na razpolago skupna imovina, ki obstoja kot taka že od pamtiveka. Osnovanega torej ne bi bilo nič bistveno novega, na zunaj bi tekla stvar po starem tiru naprej. Spremeniti bi se moral edinole način udejstvovanja koristnikov, ki bi, prežeti s pravim združnim duhom morali priti do spoznanja, da je prospeh zajedniške imovine samo v požrtvovalnem delu vseh upravičencev.

Ker dela vprašanje koristovanja gmajn tako hude preglavice, so skupno vaško zemljo ponekod razdelili med tiste gospodarje, ki so imeli do nje pravico. Pri tem niso posegli le na pašnike, temveč tudi na gozdove. Kljub temu so gmajne še vedno običajen pojav, posebno na Gorenjskem.

Od zemljišč, ki so v skupni lasti vaščanov, pripadnikov srenje, soseske ali druge podeželske zajednice, je treba razlikovati svet, ki spada v imovino občine kot pravne osebe. Te komplekse obdeluje občina kot podjetnik po finančno-trgovskih načelih in uporablja njih čisti donos za razne naprave splošne važnosti, na primer za vodnjake, razsvetljavo, za siromake, olepšavo kraja in temu slično. Poedini člani občine na njih nimajo nikakih pravic do koristovanja. V prilog jim prihajajo le v toliko, v kolikor so zaradi dohodkov, ki jih ima občina iz tega vira, davščine zanje nižje.

Naša Gorenjska pozna kot preostanek fevdalne dobe razne servitutne (služnostne) pravice na pašnikih in gozdovih veleposestev. Tudi ta pravna ustanova povzroča mnogo sitnosti, često spore in pravde med prizadetimi osebami. Zato bi bilo najbolje, če bi se servitutne pravice odkupile, in sicer tako, da bi veleposestniki prepustili del pašnikov in gozdov upravičencem v lastnino. Le kjer to iz kakršnega koli razloga ne bi bilo mogoče, naj bi se odškodnine določile v denarju.

Slovenski kmet je kot podjetnik načeloma lastnik produkcijskih sredstev, s katerimi njegov poljedelski obrat razpolaga, v glavnem torej zemljišča. To stanje stvari je posledica dolgega zgodovinskega razvoja, med katerim si je,

kakor že orisano, naš tlačan priboril lastninsko pravico na grudi, ki mu je pripadla kot dediščina očetov. Dandanes sta na Slovenskem poljedelski podjetnik in lastnik zemljišča le izjemoma različni osebi, namreč pri zakupu, v katerem je zazreti poseben lik pravnega odnosa med kmetovalcem in zemljo, ki jo obdeluje.

Tako lastnina kakor tudi zakup imata sončne in senčne plati.

Lastnik je iz psiholoških in etičnih razlogov mnogo bolj interesiran na kmetiji kakor pa zakupnik. Nanjo je priklenjen z vsem svojim doživljanjem in hotenjem, obdeluje jo z ljubeznijo in radostjo. Ohraniti jo želi v stanju, da jo bo možno izkoriščati v nedogledno bodočnost, saj zre v njej dediščino svojih potomcev. Kot nedostatek se kaže neredko majhen obratni kapital, ki se še krči z odpravninami sodedičem. Tudi izbor osebe podjetnika ni zmeraj najsrečnejši. Gospodar, ki je pridobil svoj položaj z dedovanjem, ni da bi moral biti svojim nalogam vedno popolnoma dorasel, o čemer nam nudi vsakdanje življenje na kmetih dovolj zgovornih primerov.

Zakupnik ima predvsem to prednost, da razpolaga z večjim obratnim kapitalom, ker mu ni treba vlagati denarja v zemljo in poslopja. Poleg tega ima gospodarsko možnost, da v dobi krize prevale večji ali manjši del izgube na lastnika zemljišča. Manjka mu pa ljubezni do grude, kar ima za posledico, da je ne obdeluje vedno kakor treba in da jo zlasti v zadnjih letih pred potekom zakupne pogodbe včasih prav neusmiljeno izkorišča.

V zakupu je na Slovenskem le malo zemlje, povprečno tri do štiri odstotke celokupne površine plodnih tal.

Posestva kot celota se dajejo v zakup skoraj izključno le v primeru izselitve, v prejšnjih časih posebno v Ameriko, danes tudi v Nemčijo in drugam, ali pa, ako je gospodar maloleten, za dobo do njegove polnoletnosti. »Amerikanska« posestva nadzorujejo ponekod na Dolenjskem in Notranjskem posebni oskrbniki, ki jih dajejo interesantom v zakup z licitacijo. Vendar je po izkustvu dognano, da ostajajo največkrat dosedanjim koristovalcem tudi za nadalje. In to je z agrarno-političnega vidika vsekakor ugodno.

Zelo važna je v gospodarskem oziru doba, za katero je sklenjena zakupna pogodba. Na Irskem udomačena tenancy at will je dajala angleškim landlordom pravico odpovedi ob poljubnem času. Ta pravna institucija je nekdaj cvetočo deželo upropastila in razgnala njeno prebivalstvo širom po svetu. V ostalem razlikujemo časovni in dedni zakup. Poslednjega na Slovenskem prav za prav ne poznamo, čeprav bi bil zaradi svoje dolgotrajnosti in dejstva, da se gospodarsko močno približuje lastnini, prav priporočljiv. Običajen pojav je dedni zakup le v Brdih, na Primorsko-Gradiščanskem. Tukaj je udomačena ustanova kolonata, ki so jo sem zanesli iz sosedne Furlanije. Njene osnove so še danes čisto fevdalne, zato pri njej gospodarske prednosti dednega zakupa ne prihajajo do izraza. Ker fašizem, kakor znano, agrarne reforme ni izvedel, čaka »zamišljeni briški kolon«, ki o njem govori Oton Župančič v svoji »Kovaški«, kot poslednji slovenski tlačan še vedno svojega vstajenja.

Zakupne pogodbe sklepajo pri nas običajno na kratko dobo, na primer na pet let. To agrarno-tehnično ni ugodno, ker sili zakupnike k čezmernemu izkoriščanju zemljišča.

Zakupnina, katere višina je splošno zelo zmerna, se plačuje ob različnih terminih, večinoma o novem letu, na Notranjskem po stari kmetijski navadi o kresu ali o svetem Juriju. Tudi obročno plačevanje je ponekod uveljavljeno.

Mnogo bolj običajno kot celotna posestva se dajejo v zakup poedine parcele,

in to zlasti s strani lastnikov večjih nearondiranih kmetij. Ker se oddajajo le bolj oddaljena zemljišča, ki jih je gospodarjem težko intenzivno obdelovati, ima to v narodno-gospodarskem smislu prav ugodne posledice.

Ob sprovajanju agrarne reforme so ponekod občine prevzele od plemiških veleposestev zemljišča, ki jih izročajo po parcelah interesantom v zakup, čigar trajanje pa je časovno omejeno v tem smislu, da se bo po preteku določene dobe pretvoril v lastnino. Sprememba, ki bo tako nastopila, ne bo gospodarskega, temveč zgolj pravnega značaja.

Meščanstvo naših podeželskih mestec je ob nastopu agrarne krize dalo svojo zemljo, zlasti njive, večinoma pod zakup, ker se je izkazalo, da se obdelovanje v lastni režiiji nikakor več ne izplača. V zadnjem letu, po izbruhu nove svetovne vojne, so se pa te zakupne pogodbe v premnogih primerih razdrle, s čimer je dokazano, da je postalo poljedelstvo zopet donosno. Nekaj je pa k temu pojavu pripomogla tudi nesigurnost naše dobe. V ljudeh nastaja psihoza, da ni daleč čas, ko bodo v vseobči stiski srečni tisti, ki si bodo mogli ohraniti golo življenje. In na njivici bo menda le zraslo toliko, da ne bo treba od gladu umreti.

Odmena za koristovanje zemljišča ni da bi morala biti dogovorjena izključno le v denarju. Česti so primeri, da oddaja zakupnik lastniku pridelke. Ako je njih količina odrejena fiksno, na primer: toliko in toliko mernikov pšenice, toliko in toliko drevenk krompirja, je to pravno še vedno zakupna pogodba. Kadar pa prepusti zakupodajalec svoje zemljišče prevzemniku pod pogojem, da bo dobival del plodov, na primer polovico žetve, ne nastane v smislu §-a 1103 avstrijskega občega državlanskega zakonika zakupna, temveč družbena pogodba. To pravno razlikovanje ima gospodarski pomen v toliko, da je v poslednjem primeru, ki ga nazivamo slovenski spolovina, srbohrvatski napoličarstvo, (francoski métayage, italijanski mezzadria), riziko razdeljen med lastnika in zakupnika, ker se odmena ravna po letini, medtem ko nosi v prvonavedenem primeru, pri fiksni odmeni, nevarnost slabe (ne pa ničeve!) žetve edinole zakupnik. Spolovina je razširjena pri nas posebno na Štajerskem (Slovenske gorice in drugod). Ulomek naturalnih dajatev zakupnika pa najčešče ne znaša polovico pridelka, temveč le tretjino.

Včasih da izseljenec-Amerikanec na spodnjem Dolenjskem svojo kmetijo kakemu sosеду na čuvanje. Ta zemljo obdeluje, skrbi, da hiša in gospodarska poslopja ne razpadejo, da ostane število živine enako, ne plačuje pa za koristovanje ničesar. Pri tem odnosu, ki temelji na zaupanju in tradicionalni pripravljenosti kmetskega človeka, da dela usluge sosedom, ne more biti govora o zakupu, ki je nujno odplačljiv. Vsekakor pa kaže že samo dejstvo takih razmerij na to, da je pri nas zemljiška renta zelo nizka. S čisto pridobitno-trgovskega stališča se razen v dobi izrednih konjunktur obdelovanje zemlje na Slovenskem ne bi izplačalo.

Pogosto se pri nas na podeželju primeri, da zakupnik lastniku ne odrajuje kot odmeno niti denarja niti pridelkov, temveč mu po dogovoru stavi na razpolago svojo (ali članov svoje rodbine) delovno silo. Po enodušni judikaturi k avstrijskemu občemu državlanskemu zakoniku tu ni več govora o zakupni pogodbi, vendar pa je gospodarski učinek za obe stranki bistveno isti kot v prvih dveh primerih. Na opisani način si kmetski veleposestniki zagotavljajo poljske delavce zlasti na Štajerskem. Hoditi na delo kot odmeno za koristovanje gred, ogonov ali njivice nazivajo tod »odsluževati«. Kdaj je treba priti na »odsluž«, določi lastnik. Ako je oddal dovolj zemlje, se mu niti v času najhujšega navala dela ni bati, da ne bi dobil delavcev. Koliko »težakov« (beseda ima v tej zvezi pomen: dnin) bo treba staviti za poedino parcelo, je odvisno od dogovora med

strankama. Na Dolenjskem sklepajo taka delovna razmerja prvenstveno osebenjki. Večji kmetje jim dajo v zakup njivo, v najem pa kočo, ki jo imajo trdne kmetije često zato, da se vanjo v izogib večnim nemirom in zdražbam umaknejo stari, ko predajo posestvo otrokom. Osebenjki odslužujejo i najemnino i zakupnino z delom. Za stanovanje dolgujejo po 20 do 40 dnin, kakršna je pač hišica, oddaljenost vasi ali drugo. Tudi zakupnina za zemljišče se določa od primera do primera. Za en mernik posetve znaša 10 do 20 dnin. Vendar dobivajo osebenjki polno hrano vse tiste dni, katere delajo.

Pravkar opisano delovno razmerje ima že znake deputatnega odnosa, ker veže poljedelsko delovno moč vsaj za določene dneve v letu na delodajalca preko zemlje, ki mu jo je slednji v to svrhu prepustil v koristovanje. Neprimerno bolj razviti so deputatni odnosi na Štajerskem, in sicer pri viničarjih, majerjih in huberjih.

Viničarji dobivajo od svojih gospodarjev, bodisi gosposkih, bodisi kmetskih, stanovanje v vinogradnikovem poslopju, tako zvano deputatno zemljo za obdelovanje (vrt, njivico), živino v oskrbovanje in hasek (večinoma kravo) ter drugo (na primer pravico grabljanja listja in sečnje določenega števila dreves v gozdu), vse proti obvezi, da odslužijo te ugodnosti z določenimi deli v gorici. Koliko delovnih dni je viničar s člani svoje rodbine dolžan delati gospodarju, je dogovorjeno od primera do primera.

Važnost in upoštevnost vsakega stanu določata v glavnem dve komponenti: njegova gospodarska in sociološka pomembnost. Prva daje osnovo njegovemu gmotnemu obstoju in napredku, druga oblikuje njegov položaj v mehanizmu človeške družbe in uravnava njegove odnose do drugih slojev, do države in ostalih, nižjih političnih tvorb. Stanovi so nastali prvenstveno zaradi gospodarskih neenakosti med poedinci, ki so se pojavile že v sivi pradavnini in v vseh zgodovinskih razdobjih odločilno vplivale na družbeni sestav človeštva. Z materialnim razvojem stanov je napredovala tudi notranja povezanost med njihovimi pripadniki, ki so se vse bolj in bolj čutili medsebojno spojene po skupnih interesih in sličnem načinu življenja. Tako je rasla njih stanovska zavest.

Viničar ni lastnik zemlje, ki jo s svojo rodbino obdeluje. Toda kljub temu je njegovo bivanje na določeni gorici več ali manj stalno, saj je po viničarskem redu do neke mere celo glebae adscriptus. Njegovo delo na deputatni zemlji, katere donos mu pripada v užitek, je na las podobno kmetskemu, medtem ko imajo njegova opravila v vinogradu težaški značaj, ki ga je zazreti vseskozi tudi v njegovem ostalem pridobitnem udejstvovanju (dera pri dolinskih posestnikih, mlačva žita v Podravini).

Ako k navedenemu dodamo še edinstveni način življenja viničarskih rodbin ter njihovo kompaktnost v nekaterih predelih Slovenije (Slovenske gorice, Haloze) in poleg teh objektivnih činiteljev upoštevamo še subjektivnega: dokaj razvito zavest o skupni usodi, nas privede to do zaključka, da tvorijo viničarji stan v pravem smislu besede, ki se izrazito razlikuje od kmetskega in težaškega, dasi vsebuje po drugi strani elemente, ki so značilni baš za ta dva stanova.

Tudi na gozdnih posestvih zapadnega Podravja (Pohorje, Kozjak) je uveden deputatni sistem. Tamkajšnji majerji in huberji žive v sličnem delovnem razmerju kot v vinorodnih krajih viničarji. V užitek dobe hišo s pripadajočim poljem (hubo), pašniki in živino, za kar se morajo obvezati, da bodo vsako leto s svojo rodbino izvršili določena dela v gozdu (na primer: posekali določeno količino lesa, izvozili toliko in toliko lesa iz gozda na žago).

Zaradi popolnosti naj v zvezi z viničarji, majerji in huberji omenimo še ofre.

To so dninarji, ki imajo najeto le stanovanje (brez užitka zemlje in živine), a najemnine ne plačujejo v gotovem, temveč jo odslužijo z delom. V okolici Maribora so ofrli marsikdaj podnajemniki viničarjev.

Pravni odnos slovenskega kmeta do zemlje odkriva vse rane sedanjega stanja in nakazuje probleme za bodočnost.

LEV NIKOLAJEVIČ TOLSTOJ

V. I. U. — FR. SRŠEN

Umrl je Lev Tolstoj. Svetovnega pomena je njegova umetnost, po vsem svetu slovi kot mislec in oznanjevalec — in prvo kakor drugo kaže na svoj način svetovni pomen ruske revolucije.

L. N. Tolstoj je zaslovel kot velik umetnik že tedaj, ko je vladalo še tlačanstvo. V dolgi vrsti genialnih del, ki jih je ustvaril v svojem književnem delovanju, trajajočem več ko pol stoletja, je opisoval zlasti staro, predrevolucijsko Rusijo, tisto Rusijo, ki je ostala tudi po l. 1861 na pol tlačanska, vaško Rusijo, Rusijo graščaka in kmeta. Ko je opisoval to razdobje v zgodovinskem življenju Rusije, je umel L. Tolstoj načeti v svojih delih toliko velikih vprašanj, je umel razviti tako umetniško silo, da so se njegova dela uvrstila med največje umetnine v svetovni književnosti. Doba, ko se je pripravljala revolucija v deželi, ki so jo tlačili zagovorniki tlačanstva, ta doba je pomenila — ker jo je Tolstoj genialno osvetlil — korak naprej v umetniškem razvoju vsega človeštva. Umetnik Tolstoj je še celo v Rusiji znan le neznatni manjšini. Da bi postala njegova velika dela prav zares lastnina vseh, je potreben boj, neprestan boj proti takemu družbenemu redu, ki obsoja milijone in desetine milijonov na mračnijaštvo in otopelost, prisilno delo in bedo, potreben je socialistični prevrat.

Tolstoj pa ni ustvaril samo umetniških del, ki jih bodo množice večno cenile in brale, potem ko se bodo otrsle jarma graščakov in kapitalistov in si ustvarile človeške pogoje za svoje življenje, ampak je znal tudi z izredno močjo upodobiti razpoloženje širokih množic, ki jih zatira sedanji družbeni red, znal je orisati njihov položaj in izraziti njihovo elementarno čustvo protesta in nejevolje. Pripadajoč skoro povsem razdobju med 1861. in 1904. letom je Tolstoj nenavadno živo pokazal v svojih delih — tako kot umetnik kakor mislec in oznanjevalec — poteze zgodovinske svojevrstnosti vse prve ruske revolucije, njeno moč in njeno slabost.

Ena izmed glavnih potez, po katerih se loči naša (t. j. ruska — op. prev.) revolucija od drugih, je v tem, da je to bila kmečka buržoazna revolucija v dobi, ko se je bil kapitalizem zelo visoko razvil po vsem svetu in sorazmerno visoko v Rusiji. To je bila buržoazna revolucija, ker je bila njena neposredna naloga zrušitev carske samovlade, carske monarhije in uničenje graščinske zemljiške lastnine, ne pa zrušitev buržoaznega gospodstva. Zlasti kmetje se niso zavedali te zadnje naloge, niso se zavedali, v čem se razlikuje ta naloga od bližnjih in bolj neposrednih nalog v boju. Hkrati pa je to bila kmečka buržoazna revolucija, ker so objektivni pogoji potisnili čisto v ospredje vprašanje o tem, da je treba spremeniti osnovne življenjske pogoje kmečkih množic, vprašanje o uničenju stare srednjeveške zemljiške lastnine, o »očiščenju zemlje« za kapi-

talizem, objektivni pogoji so potisnili na torišče bolj ali manj samostojne zgodovinske dejavnosti kmečke množice.

V Tolstojevih delih je našla svoj izraz tako sila kakor slabost, tako moč kakor omejenost ravno kmečkega množičnega gibanja. V njegovem ognjevitom, strastnem, često neusmiljeno rezkem protestu proti državi in policijsko-državni cerkvi se izraža razpoloženje preproste kmečke demokracije, v kateri so se v dolgih stoletjih tlačanstva, uradniške samovolje in uradniškega ropanja, cerkvenega jezuitizma, prevarantstva in lopovstva nagromadile gore jeze in sovraštva. Njegovo neupogljivo zanikanje zasebne zemljiške lastnine izraža psihologijo kmečke množice v takem zgodovinskem trenutku, ko je dokončno postala stara srednjeveška zemljiška lastnina — tako graščinska kakor državno »dodeljena« — neznošna ovira za nadaljnji razvoj dežele in ko je bilo neizogibno treba to staro zemljiško lastnino kruto in brezobzirno uničiti. Njegovo neprestano razkrinkavanje kapitalizma, polno najglobljih čustev in plameneče razdraženosti, izraža vso grozo patriarhalnega kmeta, proti kateremu se je začel dvigati nov, neviden, nedoumen sovražnik, prihajajoč od bog ve kod iz mesta ali od bog ve kod iz tujine, uničujoč vse »stebre« vaškega življenja, prinašajoč s seboj nezaslišan razkroj vsega življenja, bedo, smrt od lakote, podivjačenje, prostitucijo, sifilis — vse tiste nadloge, ki označujejo »dobo prvobitne akumulacije«, in to še v stokrat bolj zaostreni obliki, ker je kapitalizem presadil na ruska tla najnovejše načine ropanja in grabežljivosti, kakršne je bil izdelal gospod Kupon.

Hkrati s tem pa je ognjeviti protestant, strastni obtoževalec, veliki kritik razkril v svojih delih takšno nerazumevanje, kar se tiče vzrokov krize in sredstev za izhod iz te krize, ki je zajela Rusijo, da naletiš na tako nerazumevanje lahko samo pri patriarhalnem, naivnem kmetu, ne pa pri evropsko izobraženem pisatelju. Borba s tlačanstvom in policijsko državo, z monarhijo je prehajala pri njem v zanikanje politike, vodila ga je v nauk, da »se ni treba upirati zlu«, pripeljala ga je do tega, da se je popolnoma izognil revolucionarni borbi množic v letih 1905—1907. Borba z državno cerkvijo se je družila pri njem s pridiganjem nove, očiščene vere, to se pravi s širjenjem novega, očiščenega, še bolj finega strupa za zatiranje množice. Zanikovanje zasebne zemljiške lastnine ga ni vedlo do tega, da bi osredotočil ves svoj boj proti resničnemu sovražniku, proti graščinski zemljiški lastnini in proti njenemu političnemu sredstvu oblasti, t. j. proti monarhiji, ampak ga je vedlo do tega, da je sanjarsko, medlo, nemočno zdihoval. Razkrinkavanje kapitalizma in nadlog, ki jih je kapitalizem povzročil množicam, se je družilo pri njem s popolnoma brezčutnim odnosom do tistega splošnega osvobodilnega boja, ki ga bojuje mednarodni socialistični proletarijat.

Protislovja v Tolstojevih nazorih niso samo protislovja v njegovem osebnem mišljenju, ampak so izraz tistih do skrajnosti zapletenih, protislovnih pogojev, socialnih vplivov in zgodovinskih izročil, ki so določali psihologijo različnih razredov in različnih slojev ruske družbe v dobi p o reformi, toda p r e d revolucijo.

In zato je pravilna ocena Tolstoja možna samo s stališča tistega razreda, ki je s svojo politično vlogo in s svojo borbo v tistem času, ko so se prvič začela razpletati ta protislovja, to je za revolucije, dokazal, da je poklican biti voditelj v boju za svobodo ljudstva in v boju, v katerem se bodo množice osvobodile izkoriščanja — razreda, ki je dokazal svojo brezmejno vdanost demokratični stvari in svojo sposobnost za boj proti omejenosti in nedoslednosti buržoazne (in s tem tudi kmečke) demokracije — pravilna ocena Tolstoja je možna torej samo s stališča socialno demokratičnega proletariata.

Poglejte samo, kako ocenjujejo Tolstoja časopisi vlade. Krokodilove solze

vam prelivajo, ko zatrjujejo, kako silno spoštujejo »velikega pisatelja«, v isti sapi pa branijo »presveti« sinod. Presveti očetje pa so komaj par hipov poprej zagrešili še prav posebno gnusno dejanje s tem, da so poslali pope k umirajočemu — zakaj? Da bi prevarili narod in mu rekli, češ Tolstoj »se je pokesal«. Presveti sinod je bil izobčil Tolstoja iz cerkve. Toliko bolje. To dejanje se mu bo vračunalo, ko bo prišla ura ljudskega obračuna z uradniki v meniških kutah, z orožniki v Kristu, s temnimi inkvizitorji, ki so podpirali židovske pogrome in druga sramotna dela črnosotenske carske bande.

Poglejte, kako ocenjujejo Tolstoja liberalni časniki. Ti se izrežejo ob tej priliki s tistimi praznimi, kroni vdanimi liberalnimi, stokrat premletimi profesor-skimi frazami o »glasu civiliziranega človeštva«, o »soglasnem odzivu sveta«, o »idejah resnice, dobrote« itd., zaradi katerih je Tolstoj tako bičal — in po pravici bičal — buržoazno znanost. Ti časniki ne morejo odkrito in jasno izreči svoje ocene Tolstojevih nazorov o državi, cerkvi, zasebni zemljiški lastnini, kapitalizmu — pa ne zato, ker jih ovira cenzura; ravno obratno, cenzura jim je v pomoč, da se lahko rešijo iz zadrege! — ampak zato, ker je vsaka trditev v Tolstojevi kritiki zaušnica buržoaznemu liberalizmu, zato, ker bije v obraz šablonskim puhli-cam, stokrat premletim izgovorom, izogibajoči se, »civilizirani« laži naše liberalne (in liberalno-narodniške) publicistike že samo to, da je Tolstoj tako brez strahu, odkrito, brezobzirno rezko načel najbolj boleštna, najbolj prekleta vprašanja našega časa. Liberali so na vse kriplje za Tolstoja, na vse kriplje so proti sinodu — toda hkrati so za ... vehovce,¹ s katerimi se sicer »lahko prepiraš«, toda na katere se je »treba« navaditi v isti stranki, s katerimi je »treba« sodelovati v književnosti in politiki. Vehovce pa blagoslavlja in poljublja Antonij iz Volinije.²

Liberali poudarjajo zlasti, da je Tolstoj — »velika vest«. Ali ni to prazna publica, ki jo na tisoč načinov ponavljajo tako »Novoje Vremja«³ kakor vsi njemu podobni? Ali ne pomeni to, da se izogibaš tistim konkretnim vpraša-njem demokracije in socializma, ki jih je načel Tolstoj? Ali ne pomeni to, da siliš v ospredje prav tisto, kar izraža Tolstojev predsodek, ne pa njegovega ra-zuma, kar pripada v njem preteklosti, ne pa bodočnosti, kar ustreza njegovemu zanikanju politike in njegovemu pridiganju npravnega samoizpopolnjevanja, ne pa njegovemu burnemu protestu proti vsaki razredni vladavini?

Umri je Tolstoj in pogreznila se je z njim v preteklost tudi predrevolucijska Rusija, tista Rusija, katere slabost in nemoč je razvil genijalni umetnik v svoji filozofiji in orisal v svojih delih. Toda v njegovi dediščini so tudi take stvari, ki se niso pogreznile v preteklost, take stvari, ki pripadajo bodočnosti. To dediščino pa prevzema ruski proletarijat in se pri delu uči ob njej. Pojasnil bo delovnim in izkoriščanim množicam pomen Tolstojeve kritike države, cerkve, zasebne zemljiške lastnine — pa ne zato, da bi se množice omejevale na samoizpopol-njevanje in na zdihovanje o bogu dopadljivem življenju, ampak zato, da bi se dvignile in zadale nov udarec carski monarhiji in graščinski zemljiški lastnini,

¹ »Vehovci« so sestavili zbornik člankov »Vehi«. V njem so izražali ideje konstitucionalno-demokratske stranke in pridigali skrajno nazadnjaške nazore o državi, filozofiji. Članki so bili naperjeni proti revolucionarni stranki.

² Antonij iz Volinije — mitropolit (Hrapovickij A. P.). Bil je ideolog »borbene-ga meništva«, eden izmed najbolj znanih izvrševalcev nazadnjaške politike Nikolaja Romanova.

³ »Novoje Vremja« — skrajno nazadnjaški, breznačelni časnik, ki je bil vsakemu naprodaj in so ga vsi napredni sloji ruske družbe prezirali.

ki ju je bilo leta 1905. samo rahlo nalomilo, ki pa ju je treba do kraja uničiti. Pojasnil bo množicam Tolstojevo kritiko kapitalizma — pa ne zato, da bi se množice omejile na to, da bi preklinjale kapital in oblast denarja, ampak zato, da bi se naučile, kako se je treba na vsakem koraku njihovega življenja in njihovega boja opirati na tehnične in socialne pridobitve kapitalizma, da bi se naučile, kako se jim je treba tesno združevati v enotno milijonsko armado socialističnih bojnikov, ki bodo zrušili kapitalizem in zgradili novo družbo, družbo, ki v njej ne bo tlačila ljudstva beda in ki v njej ne bo izkoriščal človek človeka.

Op.: Članek je bil napisan ob Tolstojevi smrti.

GRŠKA PLASTIKA V RIMU

F. X. ŠALDA — B. BORKO

(Iz cikla: „Nekaj vtiskov in refleksij iz Italije“)

Rim je postal zavetišče in skoraj druga domovina grške umetnosti in grške kulture. Če se je naposled izlil v Rim ves staroveški svet, je bila Grška prva, ki jo je Rim objel. Preko njega lahko vidiš in razumeš marsikaj iz stare Helade. V Rimu so potemtakem pota po sledovih grške plastike bolj upravičena kakor kjer koli drugje; prav vse te zapeljuje na nje; razumeš in občutiš, da je tu nje druga domovina. Od drugega stoletja pred Kr. so rimski ropi smotrno prenašali v Rim grško skulpturo in od petega do prvega stoletja pred Kr. je delalo mnogo grških umetnikov in njih učencev naravnost za rimske umetnostne naloge.

In brž ko je grška skulptura prestopila rimska vrata, že si je popolnoma in za vedno osvojila rimska tla. Če naj govorim natanko, ni bilo in ni v Rimu druge plastike kakor grške. Ni bilo druge skulpture v starem veku, ni je bilo v času renesanse, ko so prenesli izpod podzemlja zadnje ostanke Grčije. Kako žudno je pač, da Rim, ki ima zares zelo pomenljivo in svojsko arhitekturo, bolj zvezano z njegovimi tli, kakor se doslej priznava ali sluti, nima svoje skulpture v višjem pomenu besede. Zdi se, kakor da bi zrela, višinska grška umetnost zadušila vse zarodke domačega razvoja. In kakor da bi se ista igra ponavljala za časa renesanse. V Rimu so delali Lombardijci kakor Bregno, Toskanci kakor Pollajuolo, Mino da Fiesole, Michele Marini, Bandinelli, Montelupo in drugi, toda rimskih kiparjev v času Preporoda skoraj ni bilo: Rim je rodil v XV. stoletju samo enega pomenljivejšega plastika, Paola Romana. In za njim je bila v baroku enaka puščava. Oba velika mojstra baročnega stila, Michelangelo in Bernini, nista Rimljana.

Dosihmal me ni grška plastika nikjer zgrabila v toliki meri kakor prav v Rimu. Pri tem pa je treba vedeti, da so rimski muzeji bolj skladišča kakor zbirke. Brezpomembne reči leže pêle-mêle poleg umetniških mojstevin in pogoltniti moraš obilo plev, preden prideš do zrna. Kakšne znanstvene razvrstitve večidel niti ne slutijo* in Rim se po tej strani ne more niti zdaleč meriti z nemškimi muzeji, ki nudijo pogosto vtisk najbolj metodične zgodovine

* Šalda je spisal svoje rimske impresije l. 1911.; to njegovo opažanje ne velja več vsaj v glavnem za današnje razmere. Op. prev.

upodabljajočih umetnosti, kar jih poznam. Do malega vse rimske galerije imajo značaj starih zasebnih amaterskih zbirk; v tem je njih čar, neredko pa tudi težkoča, ker ti kažejo stvari zasebnega okusa, malenkostne zadeve ali zgodovinske anekdote z enako pretenzijo, kakor edinstven čudež vélike posvečene umetnosti. To pa ni vse. Pomisli tudi, da niso imeli nikjer na svetu stupidnejših restavratörjev in ti niso nikjer huje brkljali ko v Rimu. Antična dela so se nam ohranila po večini v kopijah, in sicer pogosto v takih, ki so storila kipe bolj sploščene in grobe. Te kopije so potlej še postale plen nedoučenih, prav tako drznih kakor duhovno praznih kiparjev, ki niso občutili niti trohice vzvišenega značaja grške plastike in so mirno potvarjali njena dela vse do najabotnejše trivialnosti, do najbolj puhlih poz in največje teatralike. In vsemu navkljub se stara grška lepota ni dala usmrtiti. Triumfira nad vsemi: nad nezadostnimi in neveščimi kopisti in nad topimi restavratörji; nad filološkimi razlagalci, ki so jo hoteli storiti gršo s tem, da so jo obdajali s plitvimi objasnili, v katerih so videli konec tam, kjer je bil šele začetek skrivnosti; nad pedantnimi estetiki in snobističnimi esteti, ki so hoteli izvajati iz nje dogme in kodekse, medtem ko je ona vedno nova, vedno znova prerrojena, prosta, podrejena samo osnovni mehaniki krasne in zdrave človeške fysis in psihe. V glavnem in predvsem pa triumfira nad teboj: nad tvojo lastno majhnostjo in ozko vero. Še včeraj nisi veroval, da je mogoča taka umetnost, a zdaj stoji pred teboj in že se začenaš njene samoumevnosti bati kakor največje skrivnosti. In nisi daleč od resnice; njena preprostost je ponekod zares blizu zadnji besedi, ki jo lahko izreče umetniška sila.

Helada! Kdo vse je iskal in nam kazal pota k tebi! Brali smo Lessinga, prebirali Winckelmanna, a obema si bila hladna, razumna ubranost, plemenita akademska abstrakcija, simbol njune vere v premoč uma nad človeško dejalnostjo. A Goethe te je že videl drugačno v utrinkih svoje jasnovidnosti: slutil je v tebi spodnje dramatične krče in vrtince, uganil je v tebi veliko obsedenost, ki se te je lotila zaradi prevelike tvojih lastnih energij, — plesalko, ki izživlja v plesu svojo blaznost. In prišel je Hölderlin in ti je prebral z obličja poteze tragične zagrenelosti, usodo, ki je voljna naskočiti in uničiti človeka, brž ko se izpozabi in zapusti stražo trezne previdnosti. In prišel je Nietzsche in na njegov glas si odgovarjala z ustrežljivim odmevom, ravnodušna, nad človeški pesek povzdignjena sfinga! Položil je vate filozofijo svojega dionizijstva in prezidal tvoj panteon v pandaemonium, ob čigar zidovih se odbija vreščanje vseh strasti. In prišli so še filologi kakor Wilamowitz in so popravili njegovo enostranost z drugo pristranostjo; in pridejo še drugi in čutim, da slednji prinaša košček resnice in da nima nobeden polne resnice o tebi, ki si vse, kar so pravili o tebi in še mnogo povrh tega — in še vse povrh tega, o ironija!

Glej, koliko različnega so odkrili v tebi pesniki! Chenier z mehko melodijo čustvene melanholije in Leconte de Lisle s hladnim, odpovedi polnim pesimizmom; Keatsu, sinu severnih meglá, si bila izpolnitev njegovega hrepenenja po krasni formi, ki poje v polnem jasnem soncu; Shelleyu ponosno vtlešenje zadnje in najvišje človeške svobode, Swinburneu trdna ost romantično raznežene, čutno medleče fantazije. Ta je videl in častil v tebi Palado, oni Kiprido. Prav tako je izmed mislecev sleherni polagal težišče ob kaj drugega v tebi: ta v tvojo mladost, oni v tvojo starost; nekdo v tvojo umetniško podzavest in v tvorne instinkte, drugi v bolešno prizadevanje tvojega razumskega in npravnega pozavestenja.

In bolj ko se ti oddaljujemo, bolj nas mikaš, tesneje obvladuješ naše misli in

vznemirjaš našo fantazijo: dokaz, kako si močna, zares kako močna! V dobi mehanizma, utilitarizma in filantropije vstaja znova in znova pred nami uganka kulture in čutimo: v tebi je ključ do nje, v tebi, ki si ustvarila toliko stvarjalcev, organizirala toliko intuicije, izzvala toliko invencijske sile; v tebi, ki si tako nizko cenila bolest in tako visoko stvarjalno blaznost, v kateri na njo pozabljam; v tebi, ki si v tragediji učila ubijati ob jasnem čelu in ponosnem smehljaju; v tebi, ki si se smejala s krči in mislila z vriskanjem in ukanjem; v tebi, ki si premagovala dejanje z dejanjem in odgovarjala na sleherno vprašanje z umetnostnim delom; v tebi, katere stil je imel prvi na svetu logiko nujnosti.

In tvoja plastika! Sodba o nji je hodila po istih peripetijah kakor sodba o tebi in tvojem celotnem značaju. Winckelmanni, ki še niso poznali parthenonskih skulptur, so stavili najvišje nekatera hladna in gladka poznejša dela, ki nas dandanes več ne ogrevajo v toliki meri. Šele pozneje so bili dognani vrhovi kiparskega razvoja v Fidiju in okus je začel uživati sramežljivo in bolj neotesano lepoto primitivistov, dela iz konca arhaične dobe. A tudi to ni še končna stopnja. Dandanašnji ne zaničujemo niti stvaritev tvojega popoldneva in večera in deležno se življamo v usodne trenutke, ko so nastajala ta dela: v dobo, ko so bile razvojne možnosti izčrpane in je razvojna logika pognala umetnike na kriva ali zagatna pota.

Kaj vse so nam pripovedovali naši profesorji o grški plastiki! Do kakšnih skrajnosti so jo — čeprav nehoté — opravljali! Grška plastika je bila nasukana na brdo hladnega, treznega akademizma, razumne in previdne šablone, v resnici pa je ni umetnosti, ki bi bila svobodnejša in manj brzdana od nje. Ustvarila je dela, ki so samo kipenje in vretje, dela strastne in krčevite razgibanosti; telesa, ki so vznemirjena in razpaljena do zadnjega živca. Vzemimo samo nedavno odkrito Niobo. V blaznem begu je padla, zadeta v hrbet z Artemidino puščico; z obema rokama se prijema za mesto, kamor se je zapičila puščica. Zaradi naglega sunka je padla z nje lahna obleka in kakor cvet je počilo iz popja telo, ki je strogo v svoji deviški lepoti. Trpljenje ni osredotočeno na obličje; vse telo trpi v nasilno zlomljenem dramatičnem ritmu. Ali pa si oglej dečka iz Subiaka v Muzeju delle Terme. Dečkovemu telesu manjkajo glava, polovica desne roke in skoraj vsa leva roka. In njegov motiv? V širokem zagonu se nagiblje k tlom, tako da se levo koleno skoraj že dotika zemlje; telo pa še vedno nosi desna noga s silno vpognjenim kolonom; bedra so napeta na desno stran, život pa se zaradi ravnovesja nagiblje na levo. Gib je tako zamotan in obenem strasten, da so se dosihmal zaman trudili uganiti namen, ki je bil tu upodobljen. Vse to je pravo nasprotje harmonični in mirni umetnosti, kakor po navadi označujejo grško skulpturo. Nasprotno: pred seboj imaš strastno, vzburkano umetnost, ki se s posebnim užitkom loteva problemov telesne dramatičnosti. Pri vsem tem pa: kakšna noblesa form in stila! Kako je zgrajen takle kip! Kakšen svet geometrično vase zaprtih oblik, kakor kristal izvrete forme!

Nad nami se še dvigajo vrhovi antike in svetijo v temó. Že Rimljanom je bila višinska klasična Grška, Grška Fidijev, Praksitelov, Sofoklejev, Periklejev skoraj mit, prav kakor je nam mit renesansa. Samo najmočnejši izmed modernih duhov so imeli pogum, da preplavajo onkraj k nji; samo najmočnejšim izmed pesnikov in umetnikov je bila zares korist in dobiček. Goethejem, Hölderlinom, Shelleyem, Nietzschejem, Keatsom, Rodinom. Ostalim — in teh je legija — je škodovala, če jih ni že povsem ugonobila. Iz iste čaše, ki iz nje močni pije zdravje in moč, se majhni in slabi napijejo dremavice in smrti.

Sprehajal sem se po rimskih galerijah in sem moral misliti prav na te bedne umetnostne ponesrečence. Bilá jih je legija. Označujejo samo mero modernega človeka: so povprečje. A nad tem povprečjem je vstajalo nekaj grških kipov kakor gore nad ravan; daljne, kakor bi jih bil kdo dihnal na obzorje. In njihova višinska čela so izginjala v oblake.

STARI PRISELJENEC OB KUHINJSKEM OKNU

LOUIS ADAMIČ — VITO KRAJGER

KMET IN POLITIK

V Tonetovi glavi se je poleg tega v tej zvezi porodila misel, ki ga je zadela kakor udarec: on je tu tujec, kaj pa ve sploh o ameriških zadevah? Razen besed in stavkov, ki so v neposredni zvezi z njegovim delom v žični tovarni, ne zna angleščine. Možakar mu je rekel, da bo lahko volil, če dobi to listino; toda za koga ali proti komu? Medlo se je zavedal vse velike zapletenosti ameriških zadev; in kako bi on mogel razvozlati vse te stvari, da bi lahko potem volil o njih. Ne samo skromnost, ampak tudi neke vrste kmečka bistroumnost in smisel za resničnost, so ga privedli do teh samo po sebi umevnih omejitev. »Ne smeš pričakovati, da bi žaba letela kakor vrabec; tudi ne boš izrezal hrasta iz jelke.«

Naslednjo nedeljo je voditelj spet nepričakovano prišel in vprašal, zakaj se Tone ni prikazal.

Tone se je odločil, da možakovega vedenja ne bo več prenašal. Poleg tega je zvedel, da je politik angliziral svoje ime in Tonetu se je porodilo vprašanje: »Zakaj bi Slovenec kot Slovenec popravljal ime in hotel postati Anglež?«

Toda Kmet se je obvladal in storil vse, da bi bil vljuden s človekom, ki je bil gost v njegovi hiši, čeprav ga ni povabil. Izjavil je, da mu ni do državljanstva, ker se boji, da bi ne vedel kako voliti, če bi prišlo do volitev.

»Ni treba, da veš kako.«

»Ne razumem vas,« je odvrnil Tone, čeprav je začel razumevati tako dobro, da mu je postalo vroče pod ovratnikom.

Voditelj je nadaljeval s priliznjenim nasmehom: »Vse, kar boš moral storiti, bo, da boš volil tako, kakor ti bom jaz rekel, viš.«

Tone je zelo jasno videl. Odločno je odkimal z glavo, nato pa je izrekel ostro naslednje premišljeno umerjene besede: »Če je stvar taka, kakor pravite, ne bom nikoli poskušal postati državljan. Ne trpim, da bi me kdo k čemu silil. Vzemite svojo listino. Želim edino, da me ljudje puste pri miru in da imam delo. Če delam tako dobro, kakor morem, in če živim, kakor se spodobi za moža, sem ravno tako dober kakor kateri koli državljan katere koli države, viš.«

Možakar je odšel in ni več nadlegoval Toneta. In ker ni Tone dvignil svoje izkaznice, je tudi Karla ni dvignila.

Tone Kmet je vedno zelo skrbel za svoje zdravje. Tudi ko je bil mlad, je jedel in pil zmerno in ni nikdar nobene stvari jedel prevroče. Ni ne pil ne kadil. L. 1910., ko je izpolnil 50. leto, je postal kos hipohondra. Zbolel je za daljšim hudim prehladom, ki je prodril tudi v njegove kosti in ga za nekaj tednov priklenil na posteljo. Z nemajhnim nemirom je ugotovil, da v Ameriki mnogo ljudi umre že v štiridesetih in petdesetih letih, medtem ko v stari domovini moški in

ženske dočakajo 80 in 90 let. Tone Kmet pa si je vbil v glavo, da bo vseeno dolgo živel in na nekakšen način prav v Ameriki, ki mu je ugajala bolj in bolj.

Kmalu nato je sklenil, da bo pustil delo. Dejansko je to tudi že sporočil tovarni. Mojstri, ki so ga poznali že dve desetletji, so prišli k njemu in mu prigovarjali, naj ne bo neumen. Njegov načrt ni pameten. Imel je na dobrem dvajset let službe, po petih nadaljnjih letih pa bo imel pravico do pokojnine. Povišali so mu mezdo od 50 na 60 centov na uro in vrnil se je na delo še za pol desetletja, predvsem zato, ker je po skrbnem preudarku ugotovil, da bo imela družina, če zapusti delo, vražje čase, če se bo hotela prebiti. Hiša še ni bila plačana, razen tega pa trije ali štirje otroci, ki so šele začeli delati, še niso mnogo zaslužili.

Po 25 letih dela pa je Anton Kmet l. 1915. zgodaj nekoč prišel z dela in rekel svoji Karli, da je »zmartran« in izčrpan. Ostal bo doma naslednji in mogoče ves preostali teden; mogoče celo dalj časa, mogoče...

Usedel se je v oni stol pri oknu s štirimi šipami v kuhinji in začel premišljati o vsem življenju, delu in smrti. Zakaj bi sploh še dalje delal? Dovolj je delal, ali ne? Ali ni bila žica, ki jo je obdelal, raztresena po celi Ameriki, držala stvari na njihovih mestih, zadrževala živino na njenih pašnikih. Na dolgu je bil še celo vrsto obrokov za hišo, vendar jih sedaj ne bo težko odplačati. Štirje otroci so delali in prispevali k dohodkom družine.

Misel na ček s pokojnino ga je vsega prevzela. Včasih v preteklosti sploh ni verjel, da jo bo kdaj res prejemal. V stari domovini dobivajo pokojnino samo uradniki; ljudje, ki so izobraženi in vzbujajo videz, da nekaj pomenijo. Da bi on, ki je živel nekoč v Ajdovcu pri Žužemberku, prejemal kdaj pokojnino, je bilo, milo povedano, malo prismuknjeno misliti. V preteklosti je včasih verjel, da jo bo dobival, včasih pa spet ne; sedaj je pa sedeč v svojem stolu v kuhinji po petindvajsetih letih dela sklenil, da gre v pokoj, deloma tudi zato, da preizkusi to pokojninsko zavarovanje. Videl bo, ali je ustanova, ki se imenuje United States Steel and Carnegie Pension Fund, katere član je Ameriška družba za izdelovanje žice in jekla, le utvara ali resnična zadeva.

Spet so prišli k njemu trije ali štirje tovarniški mojstri in se mu posmehovali ter se norčevali iz njega, da hoče postati pri teh letih upokojenec. Saj je še pravi piščanec in še mlajši! Toda Tone Kmet se ni brigal za njihovo zbadanje. Dovolj je delal v tovarni; in večkrat je ponovil svojo prošnjo, naj se pobrigajo za njegovo pokojnino in se sam pri sebi nasmihal, ko so se mu oni smejali, ter sedel s prekrižanimi nogami, kadil in gledal skozi okno.

Kak mesec kasneje je nekega jutra poštar prinesel dolgo ozko kuverto. Anton Kmet jo je odprl: v nji je bil ček. Na njem je bilo ime družbe United States Steel and Carnegie Pension Fund v debelem tisku. Dalje je bilo tu njegovo ime, natipkano z velikimi črkami. Spodaj je bilo nekaj podpisov in tam je bila napisana končno tudi vsota v številkah in s črkami: ena in dvajset dolarjev in štirideset centov. Kazalo je, da je vse v redu. Vendar pa je kranjski skeptičizem strašna stvar in Anton Kmet še ni verjel, da je ček pristen. Mogoče so mu mojstri iz tovarne kakšno zagodli. Bili so veliki šaljivci.

Sedel je pri oknu in obdržal ček pri sebi več dni ter ga vsako toliko ogledoval. Končno je zahteval peresnik in črnilo, kakor je bila njegova navada ob plačilnih dnevih, ga podpisal na hrbtu in poslal Toneta, da ga vnovči v prodajalni na oglu ulice.

Mladi Tone se je vrnil z denarjem, ki ga je stari mož preštel in ga spravil v žep. Vendar še vedno ni bil prepričan, če ček ne bo priromal nazaj, ter je

počakal še en teden, nakar je ponovno prejel denar... ena in dvajset dolarjev in štirideset centov, kar je že nekaj... dovolj za vse njegove potrebe od meseca do meseca.

KOS PAPIRJA, KI NEKAJ VELJA

Ček prihaja od tega časa sedaj že pet in dvajset let. Oče Tone ga čaka vsakega prvega v mesecu, ali drugega, če je prvega nedelja ali praznik; še vedno ga pa vsakokrat na kakršen koli način preseneti.

Ček položi na mizo, do katere lahko seže s svojega stola in ga pusti tam do večera: vsako toliko se ozre po njem, medtem ko vleče pipo in zahrka ali zagodrnja sam pri sebi. Zvečer pa navadno kdo izmed otrok vpraša: »Oče, ali želite, da grem za vas vnovčiti ček?«, na kar pritrdilno pokima. Prinesejo mu črnilo in peresnik, sam pa porabi več minut, da namesti očala in se podpiše in reče: »Tu je papir, tu.«

V zadnjem četrtem stoletju je prebil več kot devet desetih svojih dni tu pri tem oknu v kuhinji. Nikoli ga to sedenje ne utruji. Ves ta čas ni šel iz hiše več kot po enkrat na leto. Pred leti se je ob neki priliki peljal z avtomobilom, toda vožnja mu ni prijala in nikoli več ni sedel v kak avtomobil. Poln je muh take vrste, svojevrstnih stvari in zamisli, kakor jih označuje njegova družina; toda mnenja so, da je upravičen do njih. Eno njegovih načel je: pustite živeti vsakega na njegov način.

Od svoje upokojitve dalje ni oče Tone niti mignil več z mezincem, da bi storil kaj več, kakor to, kar je potrebno, da zadovolji svojim potrebam — tudi to je značilno zanj. Delal je trdo in dobro v svoji aktivni dobi in opravljal delo dveh, treh mož: sedaj je pa njegov smoter pošteno lenariti.

Ob mojem zadnjem obisku zgodaj l. 1940. ni bil že iz hiše dve leti in ni imel nobenega namena, da bi kmalu šel. Preteklo poletje so hišo na novo po-barvali, toda oče Tone ve le iz pripovedovanja, s kakšno barvo. V resnici ga tudi ne zanima. V gornjem nadstropju hiše ni bil že dva in dvajset let.

Misli na svojo številno družino, vendar ga zanimajo čisto človeške, vsakdanje stvari iz njihovega življenja, ne toliko, koliko imajo ali zaslužijo, kakor dejstvo, da nekaj imajo in zaslužijo in kakšne vrste osebnosti in delavci so. Skoro vsak drugi dan porabi eno ali dve uri s tem, da našteva svoje vnuke po imenih v starostnem vrstnem redu. Če se zaloti, da se je pomotil, se ustavi in začne spet spočetka. To mu je v globoko notranje veselje, obenem mu pa služi za preizkušnjo spomina, kakor tudi za njegovo vežbanje.

Hrana starega moža je silno skromna. Vedno ima pri sebi zalogo suhih češpelj in kranjskih klobas, ki jih cela vrsta v clevelandski Sloveniji pripravljajo na isti način, kakor jih že skozi več stoletij pripravljajo v stari domovini. Te klobase in češplje so glavna postavka v njegovi hrani. Zjutraj, ko se prestavi iz postelje v sobi poleg kuhinje v stol pri oknu v kuhinji, vzame običajno skodelico kave s koščkom kruha, ki ga namaka, eno ali dve uri kasneje pa perišče češpelj in kozarec mleka; nato kos klobase, ki jo prežveči z nekaj preostalimi zobmi, in perišče češpelj ali še kozarec mleka; kadar pač začuti lakoto, kar se dogaja skoro vsake štiri ure. Rednih obedov pa ne pozna.

Pred nekaj leti je začel zmerno piti. Kupil si je včasih nekaj sodčkov vina, ki so jih zanesli v klet in iz njih potem večkrat na teden prinesli v steklenici zanj vino. Steklenica je stala pri desni nogi njegovega stola in kadar koli si je zaželel požirek, je segel po nji in si nalil kozarec. Nenadoma se je pa začel slabo počutiti in poklical je zdravnika, ki mu je svetoval, da bi bilo pripo-

ročljivo, če bi vino opustil in namesto tega raje popil kakega pol litra mleka na dan. To je bil za očeta Toneta hud udarec, ker se je rodil »pod trto«; ker pa hoče živeti čim dalj, je ubogal zdravnikov nasvet.

Spomladi l. 1939. so nastopili težki časi za očeta Toneta. Najprej je umrl njegov sin Tone, kar ga je hudo zadelo. Nato je njegova Karla zbolela v zgodnjih sedemdesetih letih za žolčnimi kamni in se je morala podvreči operaciji, kar je imelo za posledico, da je za nekaj časa izgubil nekaj svoje svetle dobrotčnosti. Ko je bila odsotna, je izgubil apetit za česplje in klobase in mleko; povrnil pa se mu je, ko se je ona vrnila iz bolnice. Po nekaj mesecih je bila spet stara trdna grča in je spet prevzela nase vso skrb za Kmeta.

Oče Tone še vedno dobro skrbi zase in če ne pride kaka težka bolezen, bo lahko živel še precej dolgo. Njegova volja do življenja je trdna, vendar ne pretirana, ne oklepa se ga bolešno. Potem ko je vse opravil in povedal, je zanj življenje bolj vesela zadeva in sam se čuti še trdno zasidranega v njem.

Sam s seboj mnogo govori in večina njegovih opazk vsebuje grob in robot humor. Nekatere njegove opazke in navade, ki so na videz otročje ali naivne, zlasti one ob prihodu čeka, so v bistvu zakriti neposredni komentarji njegovega lastnega gledanja na svet in v bistvu izraz samozadovoljstva s seboj in svojim položajem, komentarji, ki njega samega prepričujejo.

Včasih pokliče svojega zeta iz gornjega nadstropja k sebi. Želi ga kaj vprašati ali mu kaj povedati. Njegova vprašanja so zavita, neizbrana, segajo v vsa področja, vendar malo kdaj nejasna ali nesmiselna, če se človek prilagodi njegovemu toku mišljenja. To so vseskozi trda vprašanja, ki so se porodila v starih možganih in so vendar še polna humorja.

»Sedi k meni, Janko,« je rekel nekega dne v zvezi z njegovimi mnogimi slavji v začetku leta 1940., »primakni stol in pridi bliže k meni, da mi ne bo treba tako glasno govoriti... Premišljeval sem, Janko, o tem uradu, od koder prihaja moj ček, o tej United States Steel and Carnegie Pension Fund. Kaj je to? Kakšen kraj je to? Dobro...« je odgovoril samemu sebi, kar rad dela, »jaz si predstavljam urad v kakem velikem nebotičniku visoko gori blizu oblakov z mizami in pisalnimi stroji in centralno kurjavo, podoben pisarnam Ameriške družbe za izdelovanje žice in jekla, ki sem jih večkrat videl. In tam sede oni, kdor koli so že; sede pri svojih mizah in pisalnih strojih in izdelujejo čeke ter podpisujejo in jih nato pošiljajo — kakor bog v nebesih. Kar pa bi rad vedel, je tole: Kaj sem jaz zanje? Sem jim samo ime, eno izmed mnogih v njihovih imenikih? Kajti pet in dvajset let me ni nihče prišel pogledat. Nihče me ni vprašal kar koli si bodi. Biti morajo vsevedni; kako sploh vedo da sem še živ? To morajo biti bogovi, ali ne?«

Odhrcal se je.

»Poleg tega, kje jemljejo denar, ki mi ga pošiljajo? Ali si ne rečejo vsakokrat: Kdaj bo ta stara kanalja na Schade aveniji v Clevelandu umrl, da bomo lahko ustavili pošiljanje denarja? Že pet in dvajset let mi semkaj pošiljajo vsak mesec ena in dvajset dolarjev in štirideset centov. To je skupaj nanoslo že ogromno denarja. Kje ga dobivajo? Biti morajo bogovi, vsemogočni. Njihovi čeki so bili vsi dobri. Do sedaj ni bilo med njimi še niti enega, ki bi ne veljal. Druga razlaga, Janko, je lahko, da so dobri Amerikanci. Odličen narod so ti Amerikanci.« In spet se je odhrcal.

Nadaljeval je: »Toda šalo na stran, Janko, ali ne misliš, da se bodo naveličali pošiljati ves ta denar, ko tu tako sedim in ničesar ne delam, samo sedim; ali pa da jim bo zmanjkalo denarja, čeprav so Amerikanci. Ne da bi se trgal

zanj. To je njihov posel. Jaz sem svoj del izvršil... Vsa stvar je čudna, če začneš premišljati o nji. Jaz prejemam pokojnino! To je šala; toda naj bo samo zame. Zato bi rad še dolgo živel, veselim se življenja. Kaj drugega so sicer šale, kakor da nas razveseljujejo, in če umrem, kdo se bo razveseljeval z njimi!»

Ob nekem svojem obisku sem omenil očetu Tonetu, da so v Združenih državah ljudje, med njimi tudi člani Kongresa v Washingtonu, ki se razburjajo nad tujci in onimi, ki nimajo državljanstva in da nekateri zahtevajo, da se izženejo vsi v tujini rojeni, ki nimajo svojih listin o naturalizaciji.

»Taku?« je vzkliknil stari tujerodec ob kuhinjskem oknu. Nekaj časa je molče kadil in gledal skozi okno. Nato se je odhrkal in rekel: »Dobro, mogoče sem ga polomil, ko nisem vzel svoje državljanske izkaznice. Mislite, da si ne upam priznati, da sem ga, pravim, mogoče, da sem ga. Povem vam pa, kaj napravite: privedite te ljudi sem prvega v mesecu, vsak mesec, kogar koli; pripeljite jih in jaz jim bom pokazal svoj ameriški papir, ki dokazuje, da sem delal v redu in da sem storil, kar so od mene zahtevali. Jaz nisem prosil za ta papir. Tudi ga nisem jaz plačal. Nihče ni niti z mezinem mignil za to, da sem ga dobil. Delal sem, dokler nisem storil dovolj za eno človeško življenje in Amerika mi sedaj daje ta papir enkrat na mesec že pet in dvajset let... Povejte tem ljudem, kdor koli so že, naj pridejo k meni in pokazal jim ga bom.«

Zopet je umolknil, sedel, vlekel svojo pipo in gledal ven na dvorišče, kjer je sedel vrabec na veji drevesa blizu okna. Nato se je pa oče Tone spet nenadno odhrkal: »Poglejte ga. Imenujejo ga ameriški vrabec. Kaj ga je napravilo za Amerikanca? Ali je dobil svoje papirje? Poslušajte, tam v Ajdovcu na Dolenjskem sem videl vrabce, ki niso bili prav nič drugačni.« Odhrkal se je spet s prav resnično veselostjo. Nato: »Vrabec je vrabec, človek je pa človek, al' ne, ali ni tako?«

IZ ČEŠKEGA SLOVSTVA

B. BORKO

»Hvězdy nad Triglavem. Moderní poesie slovinská.«

V prvi polovici l. 1940 sta izšli v zamejstvu dve antologični zbirki slovenske poezije: v Bratislavi »Piesne zpod Triglava« v prevodu slovaškega pesnika Geraldinija in v Pragi »Hvězdy nad Triglavem«. Češka zbirka je izšla kot 40. zvezek Melantrichove knjižnice »Poesie« v lično opremljeni knjigi na 100 straneh. Pesmi sta izbrala in uredila Oton Berkopec in Josef Hora. Berkopec je spisal šest strani obsegajočo spremno besedo »Pot slovenske lirike«, ki pregledno in s tistim globinskim znanjem, kakor je dano samo slovenskemu rojaku in pesniku, označuje razvojna pota in duhovne silnice slovenske poezije v zadnjih štirih desetletjih.

Predvsem bodi kronistično ugotovljeno, da so v tem po obsegu skromnem, vendar pa informativno zadostnem in prav okusno izdanem cvetoberu slovenske lirike zastopani naslednji pesniki (številka označuje število pesmi v antologiji): Ivan Cankar (1), Oton Župančič (7), Josip Murn — Aleksandrov (2), Dragotin Kette, (2), Silvín Sardenko (1), Alojz Gradnik (2), Pavel Golia (1), Janko Glaser (2), Fran Albrecht (1), Igo Gruden (1), Joža Lovrenčič (1), France Bevk (2), Miran Jarc (2), Tone Seliškar (2), Anton Vodnik (1), Vida Tauferjeva (1), Srečko Kosovel

(5), Jože Pogačnik (2), France Vodnik (2), Edvard Kocbek (2), Mile Klopčič (3), Božo Vodušek (1) in Bogumil Fatur (1). Prevajalci so: Josef Hora (21), Kamil Bednář (17), Jan Čarek (5), Fr. Nechvátal (1) in Karel Nový (1).

Pri kritičnem presojanju zbirke ne smemo pozabiti nekaterih spremljevalnih pojavov: čas, v katerem je izšla, je močno neugoden in splošna negotovost vojnega časa je nemara pospešila nje izid; ne splošne in ne posebne razmere (založništvo!) niso dopuščale obsežnejše knjige, ki bi lahko segla širše in z večjim prispevkom trdneje orisala pesniški profil posameznih poetov. Saj nekaterih — zlasti Gradnika, Grudna, A. Vodnika —, ne moreta ena ali dve pesmi prikazati tako, da bi tuj čitatelj občutil poglobitno značilnost, faculté maîtresse, njihove pesniške osebnosti. Kakor pri vseh antologičnih poizkusih, bi se dalo tudi v tem primeru ugovarjati; na pr. zakaj ima Gradnik samo dve pesmi, Srečko Kosovel pa pet, odnosno, zakaj je France Bevč, ki kot pesnik nedvomno ni niti zdaleč tako pomemben kakor kot pripovednik, zastopan z dvema pesmima, Igo Gruden pa samo z eno? Takisto bi bilo mogoče in v prenekaterem primeru upravičeno vprašanje, zakaj je bila izbrana prav ta pesem in ne kakšna druga, močnejša in značilnejša? Taka vprašanja pa se skoraj že praviloma pojavljajo pri vseh podobnih antologijah. Čim bolj je omejen obseg in čim manjše je število prevajalcev, tem večje so težkoče pri izbiranju pesnikov in pesmi. Težkoče, s katerimi je bilo v Pragi združeno tako delo, so bile take, da pojasnjujejo vse nepopolnosti.

Ostaja nam knjiga kot dokument češko-slovenskega literarnega sodelovanja, kot izraz pozornosti in simpatij čeških prijateljev naše književnosti in češke kulturne javnosti sploh. Slovenski rojak dr. Oton Berkopec je najbolj izpodbujal svoje praške prijatelje k delu za antologijo; on je sodeloval z nasveti in jezikovnimi pripomočki. Večjega pomena kakor to, kako je zastopan ali ni zastopan ta in oni pesnik, je v tej antologiji delo enega izmed vodilnih čeških pesnikov, kongenialnega prevajalca Puškinovega »Evgenija Onjegina«, Pasternaka in Lermontova, Josefa Hore. Če se spomnimo, kako je njega dni tedanji prvak čeških pesnikov Jaroslav Vrhlický prevel Aškerca, nam postanejo tem dragocenejši prevodi Josefa Hore, ki ni na nobenem mestu traduttore — traditore in čigar prevodi, med njimi Župančičevi pesnitvi »Duma« in »Z vlakom«, dostojno predstavljajo raven naših poetov. Josef Hora prekaša ostale prevajalce po svoji zvestobi originalnemu ritmu in pesniškemu valeurju prevajanih verzov. Naj pričuje o vernosti njegovega prevoda samo droben odlomek:

Svatá jsi, země, a blažen je, komu plodíš —
olejem léčíš mu rozpukanou dlaň,
stodolu plníš mu, vino dáš za jeho pot,
seno a otavu volu, jenž vlácel mu brány,
před pluhem chodil a družně se s oráčem potil;
květům v kalichy stáčíš med, aby přišla včela,
pracující v tajemné starosti o čas vánoc;
mrázů se neleká selka, neb rodina její
šat dvoji má v truchlách a za humny, slyšíš
trdlici? Osnova na stavech na útek čeká.

A tudi ostali prevajalci, zlasti mladi pesnik Kamil Bednář, ki je študiral slovenščino pri nje lektorju na Karlovi univerzi v Pragi dr. O. Berkopcu, pa ruralistični pesnik Jan Čarek, ki je dobro pogodil duha pesmi na podlagi proznih prevodov dr. Berkopca, so doprinesli priznanja vreden delež k tej prikupni knjigi.

Nje uvrstitev v eno najelitnejših zbirk češke poezije, ki jo v redakciji literarnega kritika dr. A. M. Piše izdaja založba Melantrich, oprema F. Muzike — vzorna po svoji preprostosti in vendar pretehtanem okusu — vse to samo izpopolnjuje karakteristiko knjige, ki jo sprejemamo z enako ljubeznijo, kakor je bila poslana v češki svet.

»Dílo Arna Nováka.«

Založba »Novina« (Praga—Brno) je pol leta po smrti zadnjega izmed velikih čeških kritikov in esejistov, ki so sprejeli izročila generacije »devetdesetih let« in ki jih je smrt zapovrstjo pokosila, izdala prvo knjigo Novákovega zbranega dela. Arne Novák se tu predstavlja z dvema zgodnjima knjigama, ki sta bili že dolgo dostopni samo v redkih antikvarnih primerkih: z l. 1914. izšlo zbirko »Myšlenky a spisovatelé« in l. 1916. prvič natisnjeno esejsko knjigo »Zvony domova«. Obe sta tu strnjene v eno knjigo, ki začenja izdajo, o kateri lahko zapišemo, da pomeni zlasti v sedanjih razmerah literarno dejanje nemalega pomena. »Dílo Arna Nováka« se bo dostojno pridružilo Melantrichovi izdaji spisov F. X. Salde in češki čitatelj, zlasti še slovstveni stvarjalec ali teoretik, bo imel v teh knjigah pravo zakladnico duhovnih »vzorov in bojov« dveh najznačilnejših predstaviteljev novejšje češke slovstvene kritike in teorije.

Dr. Václav Renč, ki je prevzel urejanje »Díla Arna Nováka«, pravi v spremni besedi prvega zvezka: »Literarna veda bo imela nalogo, da se po temeljitem obvladanju nenavadno obsežne tvarine, kakor jo predstavlja delo Arneja Nováka, poloti nekoč popolne in kritične izdaje vseh njegovih spisov na temelju živega razvoja Novákovih osebnosti in podrobnega primerjalnega proučevanja. V sedanjem času je takšno popolno kritično primerjanje komaj še mogoče. In vendar govori prav danes Novákovo delo z nujno aktualnostjo vsem, ki se zaustavljajo nad duhovnim obličjem naroda in njegove kulture; prav danes si želi inteligenca, zlasti še mlada, da bi ji bilo to delo dostopno. Dostop k njemu pa je pogosto močno otežkočen že zaradi tega, ker je vrsta najvažnejših esejističnih zbirk že zdavnaj razprodana, vrsta drugih pa obstoji samo virtualno, v časopisih.«

Izdaja »Novine« potemtakem ne bo ne popolna in ne kritična, marveč ima namen, da Novákovo esejistično, kritično in literarno — teoretično delo v kar moči širokem zajemu približa novemu rodu in zlasti starejšje, manj znane spise vključi v češko kulturno sodobnost.

»Knjiga študij in podob«, tako je označil Arne Novák svoji zgodnji knjigi, ki sta zdaj združeni v njegovem »Delu«. V obeh esejskih zbirkah se že kažejo vse značilnosti Novákovega mišljenja in pisanja: njegov živ, duhovno oplajajoči čut za tradicionalne vrednote, pa naj gre za vzvišeno poslanstvo Jana Amosa Komenského ali za pojave v češkem slovstvu 19. stoletja; dalje njegov kritično izbirajoči okus, eleganca njegovih stavkov, sploh ves tisti poetični spodnji ton, ki ga opazamo v vsem Novákovem delu od prvih literarnih portretov do poslednjih njegovih člankov v »Lidovih Novinah«. Dobršen del teh Novákovih zgodnjih »študij in podob« sega v 19. stoletje. Zdi se, da se je Arne Novák v temnih dneh prve svetovne vojne, ko so izšli »Zvony domova«, s posebno ljubeznijo vračal k starejšim češkim imenom in stvaritvam, kakor da išče pri njih ne le tolažbe v dneh dvomov in negotovosti, marveč tudi odgovora na vprašanja o smislu češkega narodnega obstoja, o duhovnih silnicah zgodovine svojega naroda, o etičnem izročilu tistih mož, ki — kakor Hus in Komenský — svetijo iz sive davnine kot morski svetilniki, ki Čehom na vzburkanih valovih časa utrjujejo vero v smisel in vrednost njihovega boja za narodni obstoj in kulturno samobitnost.

Vzlic tradicionalističnemu duhu obeh Novákovih zgodnjih esejskih knjig pa najde čitatelj, ki ga zanimajo predvsem sodobni pojavi, marsikaj klenega za se, tako predvsem obširnejšo študijo o F. X. Šaldi kot kritiku, esej o pesniški etiki Antonina Sove in več člankov o velikem predniku češke moderne literature Jaroslavu Vrchlickem.

MED KNJIGAMI IN DOGODKI

STANKO LEBEN: PROBLEM DANTEJEVE BEATRICE. — Beatrice = Osrečevalka. Ni ga v svetovnem slovstvu jasnejšega in višjega primera pesniškega ženskega osrečevanja od Dantejeve Beatrice. Pesnikova duša je v mladosti uzrla popolno lepoto, jo sprejela vase in jo v sebi predelovala do smrti, tudi ko je telesna posoda popolne podobe že trohnela pod rušo. Silna je morala biti pesnikova zaverovanost v večno lepoto, da si je iz mladostnega erotičnega jedra neutrudno oblikovala v poznejših dobah zmerom višji, zmerom bolj nebeški lik, kakršnega človeštvo ne prej ne pozneje ni več ustvarilo.

S to knjigo se slovenska dantologija loteva najvažnejših in najglobljih estetskih nalog. Pozdravljamo jo s tem večjim veseljem, ker je znanilka po vsej priliki obširne monografije o Beatrici izpod istega peresa. Ta uvod pretresa problem v njegovem današnjem stanju. V prvi tretjini knjige se ti često dozdeva, kakor bi to bil uvod v monografijo o Goethejevih ženskih pesniških likih, saj se do 34. strani skozi dve poglavji govori le o Goetheju, prav malo o Danteju (str. 16 in 17) in čisto nič o Beatrici. Pisatelju gre za to, da nam na živem, skoro sodobnem primeru predoči velikansko razliko med pesniškimi liki velikih umetnikov in njihovimi modeli, da jasno opredeli razdaljo med obojimi in poudari estetsko višino in pomembnost pesniških likov v nasprotju z življenjsko vsakdanjostjo in estetsko brezpomembnostjo modelov. Laže kakor ob Dantejevih delih se mu je moglo to posrečiti ob Goethejevih »Boleh mladega Wertherja«, mimogrede tudi ob Flaubertu in Balzacu, ker so pri teh podatki o modelih zelo obilni, o zgodovinski Beatrici pa jih skoraj ni. Jarko je osvetljena skrivna alkimija, ki je iz več pozemeljskih oseb po svojih nedoumnih zakonih ustvarila »tri nove, resničnejše, čistejše in večnostne osebe, Wertherja, Charlotta in Alberta« (str. 13).

V tretjem poglavju pa plane razprava v živo središče svoje snovi in razprede Beatricin problem v vseh njegovih potankostih. Ob pregledno očrtanem Dantejevem življenju opozarja pisatelj, kako se z leti tudi Beatrice spreminja od »Vite nuove«, mimo »Convivia« do »Divine Commedie«, od prve ljubezenske rose do abstraktne pesniške alegorije v duhu srednjega veka. Vmes je ganljivo očrtano Debevčovo zdvajanje med prevajanjem »Vite nuove«, ko se mu Beatrice zdi zdaj alegorija, nato brž prav nasprotno. Dantologi pričakujejo luči in razkritij o biografskih osnovah, Leben pa ne, ker dvomi s K. Vošlerjem, da bi se dale borne Boccaciovne in Pietrove drobtine o zgodovinski Beatrici kdaj pomnožiti. Kar jih je, ne zadostujejo niti za točen dokaz, da je Beatrice res živela, kaj šele, da bi z njimi prodirali v njen pesniški lik. Prav tako se iz pesniškega lika ne da nič zanesljivega razbrati o zgodovinski osebi. Med obema zija nepremostljiv prepad in po njem se motajo svojevoljna ugibanja bolj ali manj duhovitih dantologov.

Tem uganjanjem je posvečenega precej prostora. Pisatelj maje z glavo ob »ključih«, ki so jih »alegorijomani« iskali za Beatrice, ko so hoteli videti v njej

Modrost (Biscioni v 18. stol.), simbol idealne vladavine (G. Rossetti v prvi pol. 19. stol.), idealno Cerkev (Gietmann — 1889), reformatorsko dušo Dantejevo (Aroux), simbol najvišje ženske lepote in plemenitosti (A. Bartoli), alegorijo nove italijanske govorice (Laurenzi), alegorično zgodbo o sporu med Znanostjo in Vero (Earle), alegorijo in podobo teologije (Mandonnet — 1935) — da navedemo le nekaj pomembnejših. Posmehljivec A. France je videl v Beatrici »cvetko aritmetike«. Leben se nagiba bolj k realistom, ki danes prevladujejo nad simbolisti. Misli kakor Croce, da pot domnev sploh ni pot in da je alegorija za poezijo mrtva, kakor pričajo puščobni, davno pozabljeni alegorični izdelki srednjeveške Muze (Anticlaudianus, Le Roman de la Rose, Tesoretto, Intelligenza i. dr.). Pritrjuje De Sanctis, da je Dante mojster tvorne fantazije, ki je nekaj višjega kakor običajna domišljija. Realisti grešijo v nasprotno smer, ker iščejo v Beatrici florentinsko dekle in pozabljajo, da je kot tvorba Dantejeve fantazije mnogo bolj živa od katerega koli dekleta iz mesa in kosti.

Zaključuje: »Zelo verjetno je, da je Dante ljubil to florentinsko Beatrice, morda hči Folca Portinarija. In zelo verjetno, skoraj gotovo je, da o zgodovinski Beatrici nikoli ne bomo vedeli kaj več« (str. 85). Isto misel poudari nato še krepkeje: »Skoraj z gotovostjo lahko rečemo, da nikoli ne bo mogoče ugotoviti, kakšna je bila Bice Portinari, in da nikoli nihče ne bo mogel verno prikazati zgodovinsko ugotovljene ljubezni med njo in Dantejem«. Zgovorno izpoveduje, da njega ne mika ne alegorična ne zgodovinska Beatrice, temveč edino tista, ki jo je pesnik v svojih delih sam ustvaril, kakršna živi in bo živela v najvišji estetski zavesti človeštva, ki Dantejeve pesnitve uživa in ceni: »S tako monografijo izredno svojkega pesniškega lika bi bilo za spoznanje Danteja, človeka in umetnika, pridobljenega več kakor s kakršnim koli paberkovanjem po zaprašenih registrih iz arhivov, ki trdovratno molče celo o najpreprostejših dejstvih, ki naj bi pričala o zgodovinski Beatrici« (str. 89). Mika ga ta poskus s podrobno in pronikavo analizo Dantejevega dela posebno tudi zato, ker bi to bil »zelo tehten donosek k stvarnemu preučevanju umetniškega ustvarjanja« (str. 89), nekaj novega, česar se ni še nihče lotil.

Znova vzporeja Goetheja in Danteja. Prvi je z »Wertherjem« pobegnil pred demonično mrakobo ljubezni, drugi je to demoničnost pobožno sprejel in jo v sebi poveljčal v nekaj božanskega, »v vir vse plemenitosti in popolnosti v človeku« (str. 90). To poveljevanje traja vse življenje in rodi, po Lebnu, najmanj štiri zapovrstne pesniške like Beatricine. Le taka poglobitev bi »omogočila pravilno estetsko vrednotenje tega lika«, ki se mu je De Sanctis med vsemi še najbolj približal, a je še zmerom »zamahnil daleč v stran« s trditvijo, da je Dantejeva Beatrica boginja, da pa še ni žena, ker je krona žene njena slabost, medtem ko predstavlja boginja popoln, a mrzel vzor ženskosti.

Pisatelj upa, da se mu je »vsaj deloma posrečilo premakniti problem Dantejeve Beatrice z izvoženih, slepih tirov realizma in alegorizma, po katerih se je doslej izključno premikal brez nade v rešitev« (str. 92). Kajti: »Niso Beatrice, ki ustvarjajo pesnike, marveč narobe: pesniki ustvarjajo Beatrice«. Po tej razboriti, v marsičem novi in izvirni razpravi si je treba želeli, da pisatelj nadaljuje v začrtani smeri, da se mu v nameravani monografiji posreči popolnoma premakniti problem z izvoženih tirov in obogatiti nauke o Danteju z novim in potrebnim delom, kakršnega nimajo do zdaj ne Italijani ne drugi veliki narodi, ki so v dantologiji nagrmadili visoke kupe knjig. S tem bi se mlada slovenska dantologija na mah postavila v prve vrste in dokazala, da tudi majhen narod lahko prispeva kaj pomembnega h gradbi občečloveške kulture. Andrej Budat

Poplava s prevodi pripovedne proze ne more Slovincem pogasiti žeje po vezani besedi. Globlji duhovi živo občutijo, koliko je še vrzeli v naši višji lepi knjigi, ki še zmeraj nima vsega Shakespeara, ki ima premalo klasične dramatike v verzih in še manj uspešnih prevodov modernejših mojstrov verza. Zelje teh duhov so našle odziv pri Slovenski matici, ki je poleg svojih običajnih izdaj zasnovala izredno zbirko »Vezana beseda«, izdelala za svoje velikopotezno novo podjetje obširen spored in tudi že razposlala prvi zvezek nove zbirke.

S prvo knjigo je založništvo poklonilo Slovincem sveže in sočno delo največjega dramatika v prav tako sočnem in svežem prevodu današnjega največjega mojstra naše besede. Vajeni smo tega mojstrstva iz številnih prejšnjih Župančičevih prevodov Shakespearovih iger. In vendar se ob »Romeu in Juliji« znova vprašujemo, ali ni prevajalec zopet enkrat samega sebe prekosil. To neminljivo ljubezensko pesnitev nam je v najširšem smislu tako do dna poslovenil, da nas večkrat le imena spominjajo Verone in le besedne igre angleškega dramatika, misli in čustva pa se prelivajo tako neprisiljeno v našo besedo, da ne bije nič več tujine iz izraza in se mnoga mesta beró kakor zgodba dveh mladih slovenskih duš. Ne vem, s kakšno jezikovno naslado uživajo Angleži svojega dramatika velikana, to pa vem, da dela Župančič pri nas z vsakim prevodom novo gaz v celo in nas vodi po njej k takim izvirom jezikovnega bogastva, da zmeraj znova strmimo.

Zakaj se nas vsak nov Župančičev prevod dojmi kakor umetnina, ki je pognala neposredno iz naših tal? Je li pesniško prevajanje tudi kaj podobno obrtnemu delu, ki z dolgoletno vajo rodi posebno izurjenost in varnost in nosi prevajalca z lahkoto čez mesta, ki se zdijo nepesniškim izdelovalcem prevodov trdi orehi? Zakaj ni na Župančičevih prepesnitvah nič šablonskega in zrutiniranega? Zakaj diha iz vsake prvobitna, neposnemljiva izvirnost? To je v dobršni meri skrivnost Župančičevega daru. Kakor pred desetletji se tudi danes loti vsakega prevoda »takim pesniškim zaletom in občutjem, kakor bi bila njegova snov in bi se mu dramatska zgodba motala iz njegove in naše duševnosti, iz naših najglobljih jezikovnih sil. Za mladostno ljubezensko zgodbo, kakršna je žaloigra »Romeo in Julija«, ki jo je Shakespeare ustvaril razmeroma rano, je potrebna tudi v prevajalcu mladeniška prožnost duha in skoraj bi rekli, mladeniško kipenje sokov, da se mu izraz lahko vredno požene na vse vrhunce slasti in strasti, da mu beseda onemoglo ne ohlapne, kakor Franu Levstiku, ko se mu je stožilo: »Zdaj pel bi, pa se več ne morem vneti«. Župančič se more in zna vneti in poje polno in kleno, vredno vroče veronske snovi in Shakespearovega mladega genija.

Premnoga so posebno lepa mesta, ki poznavalce izvirnika izzivajo, da nemudoma sežejo po njem in od blizu, v potankosti zasledujejo, kako jo je zaokrožil veliki Britanec in kako se je naš izraz pomeril z njegovim. Romeo popisuje v jarkih nasprotjih, kako je postal igra svojih čustev:

Why, then, O brawling love! O loving hate!
O any thing, of nothing first create!
O heavy lightness! serious vanity!
Mis-shapen chaos of well-seeming forms!
Feather of lead, bright smoke, cold fire, sick health!
Still-waking sleep, that is not what it is!
This love feel I, that feel no love in this.
Dost thou not laugh?

Pri Župančiču se mu to takole obnese:

O res:
ljubezen prepirljiva in sovražstvo Perot svinčena! Svetel dim! Vroč led!
ljubeče! O ti vse, iz nič rojeno! Bdeč sen, ki v njem si ves pijan in trezen!
O težki vzlet! Resnobna vrtoglavost! Tako mi s srcem se igra ljubezen.
Nakazna zmes božanstvenih oblik! Ti ni na smeh? (stran 15).

Če je izpadlo »bolno zdravje« (sick health), se pa vse ostalo tako bogato iskri, da ti ta drobci obilno nadomesti. Brž nato sledijo angleške definicije ljubezni:

Love is a smoke raised with the fume of sighs;
Being purged, a fire sparkling in lovers' eyes;
Being vex'd, a sea nourish'd with lovers' tears:
What is it else? a madness most discreet,
A choking gall and a preserving sweet.

Slovenske opredelitve se z neverjetno, občudovanja vredno zvestobo v izrazu in rimi prav tesno oklepajo angleških:

Ljubezen — dim, iz zdihljajev ustvarjen;
izčiščena — plamen, v očeh razžarjen;
razburjena — morje, od solz nabreklo;
in kaj je še? razumno-blazna strast,
grenkost dušljiva in krepčilna slast. (Stran 16)

Ne bomo silili Neangležev v nadaljnje podrobno primerjanje. Navedemo rajši prelesten odlomek iz divne povestice o sanjski kraljici Mabi, ki se mu na vsak korak pozna, s kakšno ljubeznijo se je prevajalec zapredel vanj in se v sto drobnih mičnostih kosal z Angležem:

Med vilami dramilka sanj; prihaja čez nos ljudem, ki jih je zmogel sen:
nič večja kot ahat na prstanu, napera je iz dolgih pajčjih nog,
ki nosi na kazalcu ga župan. streha iz perotnic kobiličjih...
Voz vlečejo ji drobni mrgolinci (Stran 27)

Človek bi rad navedel kar obe strani, vse tja do prešernega konca:

Ona je mora, ki dekleta tlači,
če vznak leže, in vadi jih nositi,
da bodo kdaj žene čvrsto držale. (Stran 28)

Capulet miri Tybalta prav kakor kakšno slovensko razgrajaško rogovilo:

Daj no, daj no!
Držán si, fantalin! Poglejte si!
Tega ti bo še žal. Jaz že vem kaj.
Jezljal mi boš? Pa ravno zdaj je čas!
Ze prav, otroci! — Beži, koloburnik! — (Stran 32)

Kot izredno posrečena, mojstrska mesta, ki nudijo Slovencu nenavadne, nove estetske užitke, naj omenimo Romeovo zamikanje v Julijine oči (str. 39), Julijino ljubezensko izpoved (str. 42), modrovanje brata Lorenza (str. 46), ki ve, kakor Župančičev kapitan Božo, da je zemeljska krogla kristal, Julijino klicanje noči, da izgubi v zmagoviti igri, »kjer dva zastavita svoj čisti cvet« (str. 66—67), Romeovo zavidanje vseh drobnih bitij, ki smejo biti v Julijini bližini, medtem ko je

on pregnan (str. 72), obupno Romeovo zavračanje Lorenzove modrosti in tolažbe (str. 73). Jezni Capulet rohni nad Julijo kakor kateri koli slovenski gospodar, ki se mu hči ne mara poročiti po njegovi želji:

Pripravi za četrtek nežne udke,
da pojdeš v cerkev z grofom Parisom,
če ne, te na konopcu zvlečem tja.
Fej, ti bledična frklja! Fej, ti mrha!
Ti sirotka!

(Stran 83)

Pesniško učinkovita in pretresljiva je zgoščena kepa grozot, ki so obupani Julijini domišljiji stokrat ljubše kakor poroka z grofom Parisom (str. 89), njena bojazen, da zblazni, ko se sama prebudi sredi grobniških strahot (str. 94) in njeno srebanje strupa z usten mrtvega Romea (str. 113).

Ponekod se zdi, da se Župančičev izraz uspešno nadletava s Shakespearovim in da je v posameznih rečenicah včasih barvitejši in klenejši. Bahaški Samson grozi deklam: »Bodo že čutile, kakšen kavelj sem«, kar je očitno krepkeje od angleškega: »Me they shall feel while I am able to stand«. Gregor podvomi: »Če le nisi kljukec« (str. 10), v angleščini pa le: »'Tis well thou art not fish«. Podobno: »Lej no to košatijo!« (str. 50) za angl.: »Here 's goodly gear!« Ali čujte dojko, kako jih klesti: »Naj le zine kaj čezme, ga bom obrenkala, pa če bi bil še bolj korenjaški, kakor je sam in povrhu dvajset možakov njegove baže; če pa jaz ne bi mogla, že najdem takih, ki ga bodo. Ušivec ušivi! Jaz nisem njegova frklja, jaz nisem iz njegove plaščarske bratovščine« (str. 52). Ne vem, ali angleška dojka bolje strže korenček: »An a' speak any thing against me, I 'll take him down, an a' were lustier than he is, and twenty such Jacks; and if I cannot, I 'll find those that shall. Scurvy knave! I am none of his flirt-gills; I am none of his skains-mates«. Manj krepko je: »Thou canst not speak of that thou dost not feel« kakor: »Kaj bi mi mlel o tem, česar ne čutiš!« (str. 73). Prevodu se pozna, da ga giblje tvorna slast in strast. O tem pričajo izrazi kakor: Potegni, če te je kaj (11); Trobec na gobec! (= A visor for a visor, 26); dve molitvici zakolne (= swears a prayer or two, 28); grenelo ti bo (32); A ljubkala bi te do mrtvega (= Yet I should kill thee with much cherishing, 45); mladi vehavec (= young waverer, 48); Opuhni se ti jezik (69); smrtilo (72); odveznik (72); tantati (72); Me nima za rekóvnega morilca (74); jaz mož sem kratke šale (85); preveč nas bo lovilo za priprave (94); zrela za možilo (124); z izdihljaji meglé plastil k meglâm (14); ni mi na poskok (= I am not for the ambling, 25); meso, kako si se poribilo (50); zatornica ljubezni (57); srborit Vsezbil (59); vrtorepstvo (61); se bori po računici (63); pridobljiva kretnja (65); čas za snubo (77); trovilo (105).

Beseda je v tej knjigi čudovito lepo vezana. Stih teče voljno in gibko, kakor bi bil peterostopni jamb metrična tvorba, ki se našemu jeziku prav posebno prilega. Iz pesnitve diha velika oblikovna neprisiljenost in naravnost. Koder je vsebina bolj prozaična, pesniška mera nič ne trpi in človek se čudi, kako pokorna je pod pesnikovimi prsti vsakdanjost, ki se neopazno preliva v dovršene jamske pectorice, n. pr. ko dojka Julijo budi:

Golobka! — Srček! — Hej nevestica! —
Kaj, nič glasu? — Nabрати hočete
se spanja kar za osem dni? Saj drevi,
to dobro vem, grof Paris poskrbi,
da boste malo spali. —

Stih je v pesnikovih rokah tako poslušno orodje, da se mora vdati tudi beseda, ki bi se morda rada upirala, kakor da ji je v spominu kak trohejski narodni deseterec in bi rada z njim. Pesnik ji nadene uzdo dvojnega poudarka, metričnega in pomenskega, in beseda mora vdano za drugimi, n. pr.: kakor pekel, vse Montegi in tebe. (Str. 11) — Brani se, mevža! (11) — Sonce, na plan! Ubij zavidno luno, (39) — Jezus Marija, kakošno množino (48) — česar bo treba jutri za obred: (93) — Dojka! — Pa kaj bi ona tu? (93) — sredi vseh teh strahot? Kaj ne bi blazna, (94) — cele noči, pa mi ni bilo nič, (95) — Dobro se je odrezal: bister fant! (96) — pika in amen! To vam trdno spi! (97) — Vpričo sem bil, ko so jo v grob devali (103) — Pridi sem, duša. — Vidim, da si ubožen (105) — Takih trovil imam, a v Mantovi (105) — Pridi, ne strup, krepljen le napoj; (106).

Vse te začetne besede, ki bi rade imele naravni poudarek na prvem zlogu, metričnega pa na drugem, dajejo stihu poseben čar in igralcu priliko, da pokaže svoj dar. V svetlobi in senci peterostopnega jamba se mnogim besedam lice spreminjasto svetlika in pesnik se mikavno okorišča s tem svetlikanjem. Tako srečujemo: pedanj, mrtév, štirnajst, sinoč, če (hoče), htel, držan, sovražila, tma, nekteri, kakošno (kakšno), zateri (zatri), vez in veza v pomenu vezava, cela (celica), ktera, svétuj, prs (prsi), oglodána, zagátim. Rómeo se večkrat poudarja Roméo, včasih pa je dvozložen (Romjo); Julija je večkrat Julja. Str. 47 v pozdravu »Dobro jutro, oče« šteje »dobro« za en nepoudarjen zlog, nekako: »bro jutro, oče«. Če zahteva stih en zlog manj, se za samoglasnikom piše v namestu u: nevtolažni, vstavi (ustavi), vkrađe, se vjemajo, vkrotim, vsliši, vtrgam, vzrla, vbil, vmaknimo se, vtegnil, vgodna, vmivata, vmreti, vživajo, vdelavanje (udelo-vanje), vničil, nevbrano, vsmiljenje, te vboge; a ne vselej: Neutegoma (107, štiri-zložno), na glavo se ti usul je blagoslov (76), Ko umira sonce (83), Le eno ubogo, ubogo, milo dete (98), si ubožen (105). Če pa je treba enega zloga več, se v raz-tegne v u: uzroka (12), udova (20), se udaja (87), ukleni (89), užgan (105). Enkrat je v neupravičeno zašel v prozo: vprizorjeno (121), vprizoritev (129). Včasih aliteracija množi okras: to črno čelo; zmrzla zemlja, suči se za soncem; Preprosto, sinko, pusti prazne tveze; milost mori, če je z morilcem mila. Slovniciarji so dolgo svarili pred namenilnikom iz dovršnikov, a ko je narod le naprej grešil, so proglasili tak namenilnik za skrajšan nedoločnik; in tega je zdaj sprejel tudi Župančič: Naj pride zadnjikrat se poslovit (71), Ali prišli ste patru se spovedat? (88). Obliko »starišev« (7) opravičuje zlogovna potreba. Črko j v »berglje, berglje« (12) je bržčas škrtat zatresel. Ali je tudi odgrizel a od »vama« v vrstici: »Bog vam je srečo ubil z ljubeznijo!« kjer pomen zahteva dvojino? Razen če mislimo na vse člane obeh družin, kar opravičuje množino.

Spremnje besede Anthonyja Robinsona iz Oxforda kratko in točno osvetljujejo pomen igre v Shakespeareovem ustvarjanju, vire, snov, dejanje, osebe in njih značaje. Prevajalčeve opazke vsebujejo dragocene migljaje za boljše umevanje dela, opravičujejo par nebistvenih krajšav in utemeljujejo najverjetnejši pomen par zamotanejših mest. Vrstica: »Me nima za rekóvnega morilca« (str. 74) morda ne bo brž vsem jasna; kratka razlaga bi ne bila odveč. Ta prevod nas potrjuje v veri, da postane Shakespeare prav po Župančičevem posredovanju Slovencem zakladnica, iz katere bodo zajemali najplemenitejših užtkov in najvišjih uteh.

Andrej Budal

FRANČE STELE: UMETNOST V PRIMORJU. Akademsko založba v Ljubljani 1940. — V novi zbirki »Pogledi«, ki jo je nedavno začela izdajati ljubljanska Akademsko založba, je izšel kot skupni 2. in 3. snopič zanimiv Steletov

spis o zgodovini in razvoju upodablajoče umetnosti v našem Primorju. Pod tem pojmom razume pisec nekdanja avstrijske, od zadnje svetovne vojne pa italijanske pokrajine na skrajnem zapadu naše države. Obravnava v zgoščenih besedah umetnostno zemljepisni okvir pokrajine, na splošno označi spomeniško posest Primorja, oriše značaj zemlje in umetnosti, iz politične zgodovine dežele posname pogoje in motive za postanek in razvoj umetnosti, ki jo končno označi kot neizčrpno zakladnico pobud v stavbarski in kiparski smeri. Stelè uvodoma razdeli Primorje v tri zemljepisne pasove, ki so ondoto umetnost različno usmerjali. V prvi pas šteje furlansko nižino in obmorsko Istro (avtor dosledno piše: Istrijo), drugi pas obsega Slovensko Benečijo z Bovcem, Brda, Gorico, Kras in Trst ter vso celinsko sredino Istre, v tretji pas je uvrstil ozemlje, ki meji ob našo državo, s poglavitnimi kraji Postojno in Idrijo in severni del Goriške na levem bregu Soče. Jedro Primorja mu je v drugem pasu, kjer se stikajo in mešajo prvine iz obeh sosednih, toda večinoma brez pravega zlitja, vzporedno druga poleg druge. Značilno pa je, da so v glavnem tod severni vplivi močnejši od južnih, pri čemer je razvoj domačih umetnostnih stremeljenj še dolgo viden. Prav dobro oriše spis prodiranje posameznih idejnih tokov iz enega pasu v drugega in še dlje. S primeri, zlasti iz stavbarstva (odprte line za zvonove, od cerkve ločeno stoječi kampanili; gotske freske, baročna plastika) pokaže, kako so se širili vplivi v raznih, precej jasno spoznavnih smereh. Pri tem je zanimivo, da se je v vsem drugem pasu najbrž pod vplivom kranjske arhitekture, izredno dolgo držala gotika. Pri tem navaja dva stavbarja: Petra iz Ljubljane in Andreja iz Škofje Loke. Tudi škofjeloški freskant mojster Jernej, ki je v prvi polovici XVI. veka mnogo delal na Gorenjskem, je poslikal precej cerkva na Goriškem. Pozneje, v baročni dobi, je pa zlasti kiparstvo dobilo najživahnejše pobude iz Benetk, dokler niso ljubljanske delavnice, kiparske in slikarske, dosegle tolikšnega ugleda in pomembnosti, da so vplivale nele na Hrvaško, na severu prav do Celovca in na Štajersko, temveč so celo zaslovene v Primorju, kjer so posamezni kranjski slikarji izvršili več znamenitih del.

Avtor opiše še na kratko značaj umetnostnih spomenikov in ga utemelji z naravnimi pogoji kraja in z odvisnostjo od politične usode zemlje. Kamnitni Kras je nudil drugačne možnosti umetniškemu delu, kakor ploska furlanska nižina. Zato je drugi pas bogat s kiparskimi in stavbnimi spomeniki bolj podeželskega značaja, kjer so opazni severni vplivi obenem z vidno ohranjenimi prvini davne minulosti. Prvi pas pa je takó močno prepojen z benečanskimi vplivi, da je težko govoriti o posebni umetnostni kulturi, kolikor ne gre za starokrščanske in ravensko-bizantinske stavbne spomenike (Oglej, Sv. Just v Trstu in dr.). Kot zaključek ugotavlja Stelè, da so ti iz Italije prinešeni ali pod italijanskim vplivom nastali umotvori sicer visoke vrednosti, toda v splošni kulturi Primorja so ostali brez vpliva in brez posnemanja. Prasile se uveljavljajo mnogo izraziteje v malih vaških stavbah, kakor so cerkve in njih kiparsko ali slikarsko okrasje. Toda v celoti je Primorje zemlja velikih pogojev, vendar brez razvitih zmožnosti, njen značaj pa izrazito plastičen.

Lepo izdana knjižica, ki ima komaj 32 strani besedila in 16 strani zanimivo izbranih podob, v skopih, a jedratih potezah osvetli to malo raziskano vprašanje slovenske upodablajoče umetnosti, ki ga bo treba prej ali slej še podrobneje preučiti. Škoda, da precej težaven piščev slog ovira bralca pri studiju teres potrebne in tehtne publikacije.

K. Dobida

REVIJA »COMMON GROUND«* je glasilo letos poleti ustanovljenega »Skupnega odbora za ameriško enotnost«, čigar vodilni član je Adamič, ki jo tudi ureja in mu pri tem pomaga Slovenec Frank Mlakar. Ta odbor je uresničenje njegove zamisli, ki jo razvija v posebnem delu svoje knjige »Moja Amerika«, kjer se bavi z vprašanjem ameriških priseljencev in njihove druge generacije, t. j. v Ameriki rojenih potomcev pravih priseljencev. Teh Novoamerikancev je danes v Združenih državah blizu 40 milijonov in so poleg nerešenega socialnega vprašanja njihov najbolj pereči notranji problem.

Združene države so uradno anglosaška država, ki hoče kakor v kakem »varilnem loncu« (melting pot) zvariti vse v zadnjem stoletju priseljene pripadnike kakih 60 različnih narodnosti in njihove potomce v anglosaško kulturno in nacionalno gmoto, narediti torej iz njih Anglosase, kakršni so priseljenci iz 17. in 18. stoletja, tako zvani Staroamerikanci (old-stock American). Posledica te v osnovi zgrešene politike je dejstvo, da stoji danes 40 milijonov Novoamerikancev ob strani ameriškega javnega, tako političnega kakor kulturnega življenja, na katero gledajo kot na nekaj tujega, anglosaškega, ki se njih ne tiče. Na eni strani jim tako stališče vsiljujejo sami Staroamerikanci, ki jih odklanjajo kot tujeroden živelj in jih sprejmejo medse le, če se popolnoma amerikanizirajo, t. j. prilagodijo anglosaškemu življu. Na drugi strani pa priseljenci in Novoamerikanci le od daleč ali pa sploh ne opazujejo in se ne zanimajo za javno življenje v Združenih državah, ker jim omenjeno ravnanje Staroamerikancev in njihova socialna zapostavljenost vzbuja močne občutke manjvrednosti. Na kakšni podlagi sloni njihovo sodelovanje v volitvah predsednika Združenih držav, prikazuje najboljšo sam Adamič v zgodbi Toneta Kmeta, ki jo prinašamo v prevodu.

Posledica takih razmer je, da stoji 40 milijonov državljanov Združenih držav ob strani in se ne briga za probleme in usodo države, katere državljani so samo po rojstvu. Samo po sebi umevno je, da je to največji minus za državo samo. Zlasti je nevarno danes, sredi druge svetovne vojne, da so Združene države na znotraj tako razklane, ali kakor ugotavlja Adamič, da divja v njih nekakšna psihološka državljanska vojna med Staro- in Novoamerikanci.

V interesu države in v interesu Novoamerikancev je, da se tako stanje odpravi. Prva ne more biti v takih razmerah enotna in edina, drugi ne morejo postati polnopravni člani človeške družbe, če ne sodelujejo aktivno in zavestno v kulturnem in političnem življenju države, katere državljani so. Prva jim mora priznati vse, kar so s svojimi rokami in umom za njo ustvarili v teku dveh generacij, kar oplajajo ameriški kontinent, drugi se morajo zavedati, da tej državi pripadajo in da so njen sestavni in enakopravni del. Prva mora sprejeti za svoje vse kulturne in nacionalne posebnosti vseh 60tih narodnosti, iz katerih izhajajo priseljenci. Sprejeti mora za svojo njihovo kulturno in historično dediščino, ki so jo prinesli s seboj iz stare domovine. Zlasti pa mora Amerika sama pomagati drugi generaciji, že v Ameriki rojenim potomcem priseljencev, posredovati njihovo kulturno dediščino, da jo spoznajo in se zavejo vrednot, ki jih vsebuje. Prevzeti morajo to nalogo Združene države zato, ker so priseljenci prve generacije po ogromni večini neuki kmetje, ki so prišli iz najbolj zaostalih pokrajin evropskega vzhoda in jugovzhoda in niso znali posredovati svojim v Ameriki rojenim otrokom kulturnih vrednot stare domovine.

Zato je usoda druge generacije še težja od usode samih priseljencev. Ti so

* Revija »Skupnega odbora za ameriško enotnost«, št. 1, New York, jeseni, 1940.

še poznali svojo staro domovino; prinesli so s seboj v Ameriko spomine na njo in kadar jih je življenje v Novem svetu neizprosno teptalo, so našli uteho v spominih na staro domovino in črpali v njeni kulturni moči, ki so jo primerjali z ameriško kulturno džunglo, moči in samozavesti.

Drugo generacijo priseljencev so Staroamerikanci gledali po strani prav tako kakor same priseljence. V šolah so bili otroci priseljencev izročeni posmehu učiteljev in sošolcev zaradi svojih tuje zvonečih imen, ki jih učitelji niso znali izgovarjati in so se norčevali iz njih pred celim razredom. Podobne stvari so doživljali tudi pozneje v življenju. Ni čuda, da so postali vase zaprti, zagrenjeni, življenju odmaknjeni in se izživljali le v zaprtem krogu narodnosti, ki so ji pripadali. Amerika jim je bila tuja in sovražna.

Na vse te rakove rane ameriške družbe v Združenih državah je pokazal prvi dovolj odločno in jasno v vseh svojih delih, zlasti pa v »Moji Ameriki« Adamič, tako da je prislunhila in se začela zanimati za 40 milijonov Novoamerikancev vsa Amerika. Ravno kar je pa Adamič izdal novo knjigo »From Many Lands« (Iz mnogih dežel), ki se bavi izključno z Novoamerikanci in gori navedenimi vprašanji in ki je šele prva knjiga celega ciklusa knjig »Nation of Nations« (Narod narodov), v katerem namerava Adamič podrobno obravnavati vsa ta vprašanja.

V »Moji Ameriki« je Adamič predlagal tudi svoj načrt organizacije, ki naj bi vse te težave ameriškega življenja premagala. »Skupni odbor za ameriško enotnost« je uresničenje tega načrta. Postavil si je nalogo, da premosti prepad med Staro- in Novoamerikanci ter med belimi in črnimi državljani Združenih držav in tako ustvari ameriško enotnost in doseže, da se bo razvil iz vseh teh nešteti narodnosti in ras ameriški narod Združenih držav, ki je danes šele v zametku. Kultura tega naroda bo združevala kulture vseh evropskih narodov v sebi in bo zato najbolj bogata in občečloveška. Ta naloga stoji pred Ameriko še nedovršena, da, celo še nezačeta. Do sedaj se je Amerika kot kontinent, čigar večino prebivalstva sestavljajo priseljenci iz Starega sveta, sploh ni zavedala.

Po tem orisu bo povsem razumljiv veliki pomen revije »Common Ground«, katere prvi zvezek smo sedaj dobili. Revija prinaša članke, ki se dotikajo vseh gornjih problemov in ki so jih napisali kulturni delavci iz najrazličnejših narodnostnih skupin priseljencev in tudi iz vrst Staroamerikancev.

V nji najdemo pregled posameznih priseljeniških valov, ki so preplavljali ameriški kontinent, ki ga je napisal profesor Arthur Schlesinger, zgodovinar na univerzi v Harwardu. Najprej v 16. stoletju Španci in Portugalci z Italijanom Columbom na čelu. V 17. in 18. stoletju so sledili Angleži in Francozi. V prvi polovici 19. stoletja so sledili germanski narodi severne in srednje Evrope, v drugi polovici istega stoletja do prve svetovne vojne pa narodi vzhodne in jugovzhodne Evrope. V celem torej štirje valovi. Vzporedno z zadnjima valoma so preko Pacifika dotekali Kitajci in Japonci. Vzporedno s prvima dvema pa je trgovina s sužnji na debelo privedla na novi kontinent afriške črnce.

V reviji najdemo dalje pregled vse ameriške književnosti, ki obravnava problem priseljencev in druge generacije. Najvažnejši pa je načelni Adamičev članek *This Crisis is an opportunity* (Križa je nujnost), ki razpravlja o pomenu nalog, ki si jih je zastavil »Skupni odbor za ameriško enotnost« ravno danes, ob koncu prvega leta druge svetovne vojne, ko še ni jasno, kaj bo ukrenila Amerika. Poleg tega pa vsebuje revija še celo vrsto prispevkov priseljeniških pisateljev, ki v kratkih črticah, po večini avtobiografskih, popisujejo usodo po-

sameznih Novoamerikancev v sedanji Ameriki, njihove vtiske iz stare domovine, od koder so vedno prinesli v novo domovino novih sil za delo. Tipična je črtica o ukrajinskem pesniku Tarasu Ševčenku, ki mora postati tudi kulturna last Amerike spričo močne priseljeniške skupine iz Ukrajine. Revija zaključuje obširen pregled dela posameznih organizacij, ki stoje blizu »Skupnemu odboru za ameriško enotnost«, in pregled knjig in revij, ki obravnavajo priseljeniška vprašanja.

»Common Ground« je zaenkrat edini glasnik nove struje v javnem življenju Združenih držav, ki hoče med njihovimi državljani vzpostaviti pravo človeško skupnost. Toda velik uspeh Adamičeve knjige »Moja Amerika«, ki je že dve leti najbolj čitana knjiga v Združenih državah, dokazuje, da so njegove zamisli našle globok odmev v ameriški javnosti, tako pri Novoamerikancih kakor tudi pri Staroamerikancih. S tem, da je opozoril Ameriko na ta pereča vprašanja in v tako kratkem času dosegel, da se je lotila njihovega reševanja, katerega začetek vidimo ravno v reviji »Common Ground«, je Adamič gotovo zarezal eno najbolj globokih brazd v ameriškem javnem življenju zadnjih desetletij, iz katere bodo vzkliili za Združene države najplemenitejši sadovi. Kakor je velika svetovna kriza 1929.—1933. prisilila Ameriko, da se je zavedela socialnih nasprotij in neskladnosti v svojem družbenem sestavu, tako je Adamič pet let kasneje s problemom 40 milijonov Novoamerikancev postavil enako ostro pred Ameriko drugo njeno najbolj pereče vprašanje — nacionalno vprašanje, vprašanje nastanka in obstoja ameriškega naroda Združenih držav. V tem je veliki pomen njegovega dela.

Zaradi svoje pomembnosti za Ameriko in posredno tudi za nas Slovence zasluži Adamičevo delo med nami, njegovimi rojaki, več pozornosti. Adamič do nas ni ravnodušen, saj v svojem zadnjem pismu na prijatelja med Hrvati I. F. Lupis-Vukića toži: »Zdi se mi, da ste mi Vi ostali edini prijatelj v Jugoslaviji, vsi ostali so me zapustili« (cit. po Novostih z dne 28. XI. 1940). Kakor sta namreč Pupin in Tesla ponesla srbsko in hrvatsko ime v Ameriko in jo za vse čase zadolžila nasproti tema dvema južnoslovanskima narodoma, tako je Adamič, kot Slovenec po materi, ponesei v Ameriko tudi slovensko ime. Svoje slovensko poreklo poudarja v vseh svojih knjigah in neštetihi svojih člankih, ki s tem dvigajo ugled naše narodnostne skupine v Združenih državah. To najboljše dokazuje tudi sama sestava »Skupnega odbora za ameriško enotnost«, v katerem naletimo kar na dve slovenski imeni: Adamič, Mlakar ter eno srbsko in eno hrvatsko: Milošević in Martinec. Vsekakor smo Južni Slovani najštevilnejše zastopani v tem, za Ameriko tako važnem odboru. O pomembnem delu Louisa Adamiča v sodobni Ameriki bomo tudi v bodoče svoje bralce vestno obveščali.

Vito Krajcar

† H. G. PERUŠEK, AMERIŠKO-SLOVENSKI SLIKAR. Po vesteh, ki so z veliko zamudo prišle iz Zedinjenih držav Severne Amerike, je dne 7. julija t. l. umrl v Clevelandu, prav pri delu, slovenski slikar Gregor Perušek. Njegovo ime je bilo slovenski javnosti manj znano kakor pa v Severni Ameriki, kjer so ga imenovali med svojimi najboljšimi sodobnimi umetniki.

Perušek se je rodil leta 1887. v Sodražici. Že mlad je pokazal veliko zanimanje in naraven talent za slikarstvo, zaradi tesnih razmer doma pa ni bilo misliti na umetnostne študije. Ko je osemnajst let star prišel k sorodnikom v Cleveland, je moral, kakor vsi naši izseljenci, poprijeti za prvo delo, ki se mu je nudilo. Začel je najprej v livarni, toda dolgo ni mogel zdržati pri težkem delu. Nato je pleskal

avtomobile, v prostih urah pa se je neprestano poskušal v slikanju in uporabljal v ta namen pleskarske barve iz delavnice. Ko je zaradi prenapornega dela obolel, je z osemnajstimi leti šel v Zapadno Virginijo, kjer se je vdinjal v nekem lesnem skladišču, nato pa s tovarišem kiparjem štirinajst mesecev živel globoko v gozdovih Apalaškega gorovja in se preživljal kot lovec. Doživetki tega bivanja v naravi so vdihnili dovzetnemu mladeniču nepozabne vtiske, okusil je vso poezijo pragozdnega življenja in mogočno lepoto še nedotaknjene narave. Kot »tramp« se je kradoma pripeljal v Chicago, tam skočil z drvečega vlaka prav sredi umetniške naselbine, kjer se je tudi ustavil in s pomočjo raznih umetnikov in sredi trdih bojev za goli obstanek postal sčasoma slikar.

Ko je Perušek po nekaj letih slikanja kot samouk prvokrat nastopil v javnosti, so ga sprejeli z resničnim občudovanjem. Prav kmalu je ime Harvey Gregory Prushek dobilo dober zvok in kritika ga je začela prištevati med najboljše, zraven pa tudi med najbolj izvirne ameriške slikarje. Za njegovo delo je bilo odločilnega pomena, da ni obiskoval nobene umetnostne šole, niti akademije, temveč da je ustvaril vse iz lastnega, res prirojenega daru, in da je bil vselej do skrajnosti iskren in neposreden. Sprva je bil izrazit naturalist, kmalu pa je prešel k abstraktnemu slikarstvu ekspresionistične smeri, kjer je polagoma nad naturalističnim obnavljanjem narave zmagala težnja po simbolnem ustvarjanju. Da ni zašel v razumarstvo, tega ga je obvarovala globoka čustvenost in poudarjeno hrepenenje po osebnostnem izrazu. Zato v Peruškovem delu ni toliko izposojenega, ni tiste očitne odvisnosti in nesamostojnosti, ki je bila tako značilna za neštevilne sodobnike. Peruškove simbolične kompozicije so zgrajene na harmoniji polnih, sočnih barv, s katerimi doseže presenetljive učinke. Taka je tudi »Simfonija ameriškega zapada«, velika oljna slika, katero so leta 1935. clevelandski Slovenci poslali v dar naši Narodni galeriji.

S Peruškom je umrl eden izmed redkih slovenskih umetnikov, ki so se znali uveljaviti tudi v tujem svetu, ne da bi pri tem pozabili na domovino. Značilno zanj je, da je še v prvih časih svojega slikarskega udejstvovanja prav pogostoma slikal pokrajine iz »stare kontre«, kolikor se jih je še spominjal iz zgodnjih otroških let. Leta 1929 je obiskal Slovenijo, ki je na dovzetnega umetnika tako močno učinkovala, da je dala njegovemu nadaljnjemu snovanju novo smer in vsebino. K poglavitnim pobudam, iz katerih je črpal doslej: mladostnim spominom, življenju v divjem pragozdu in srečanju z Indijanci, so se pridružili kot najgloblji vtiski tega potovanja. Značilno zanj je — kakor je leta 1930 po vrnitvi iz Slovenije sam napisal — da je doma »doživel nov preporod«, ki mu je postal posebno jasen, ko se je spet vrnil v Ameriko. »V nekih svojih pričakovanjih — piše — sem ostal sicer razočaran, to pa morda zato, ker sem še vedno tujec pri lastni materi. Želim pa, da se čimprej poglobim in se spoznam v svoji krvi in duši. — Tudi mene bi kdo lahko obsodil, da nisem nič naredil. Želim pa po svoji moči doseči to, kar je v meni. Izraz tega bi mogel biti večji, kakor je, če bi ne bil v svojih mladih letih toliko trpel in mi je zdravje opešalo. Vedno sem se boril proti trgovski umetnosti in moja umetniška pot ni sladka... Kakršno je življenje, taka je pesem!«

In to je Perušek tudi z vsem svojim delom dokazal. Od leta 1919, ko je prvič razstavil, je do smrti brez počitka delal, kakor da se mu mudi doseči vrhunec, po katerem je hrepenel: svoj lastni izraz. Slikal je naravnost divje, kakor v sanjah, vse, kar je doživljal, — in samo to. Nič ozirov na šole, na manire in modo — svobodoljubje ga je vodilo pri delu. Iz začetnega primitivnega naturalizma je prešel v subjektivnejše gledanje, ki ga je privedlo preko abstraktnega

slikanja brez poudarjene predmetnosti v ekspresionizmu. Bil je zelo plodovit, saj sta mu bili življenje in umetnost eno. Mnogo je razstavljal po Severni Ameriki, pa tudi v Parizu, Londonu in drugod. Dosegel je v svoji novi domovini veliko časti in priznanja, navzlic temu pa ostal do konca tujec med tujci, ker je bil ves čas podzvestno zrasel s svojim narodom in mu je zmerom šlo samo za svobodo umetniškega udejstvovanja. Iz vse duše je sovražil praktično pojmovanje umetnosti, kakršno je v Ameriki toliko krat doživel. In dasi je od zgodnje mladosti bival onstran morja, se zde njegova dela navzlic tujim, mnogokrat eksotičnim snovem nekam toplo domača, kakor je sam zmerom želel podajati vselej samo samega sebe in izraziti svojo notranjost kar se dá nepotvorjeno. Ker je bil močna individualnost, ki je šola ni izmaličila, je ostal do zadnjega samosvoj in svojsko izrazit, tako da ga po pravici moremo šteti med resnično slovenske umetnike.

Ceprav H. G. Perušek ni bil novotar ali izreden umetniški talent, vendar je njegovo delovanje pomembno, saj je v sodobnem slikarstvu Severne Amerike v hudi tekmi kot samouk dosegel zares častno mesto. Kot sin naroda, čigar izseljeni člani se nevzdržno vtapljajo v ameriški skupnosti, je s svojim delom zares obogatil kulturo svoje druge domovine, obenem pa v zgodovini slovenske oblikujoče umetnosti izpolnil bogato, s toplim čustvom in redko iskrenostjo popisan list.

K. Dobida

OB 70 LETNICI JOSIPA PAVČIČA. Skladatelj Josip Pavčič se je rodil 18. julija 1870. leta v Velikih Laščah na Dolenjskem. Če mu je bilo namenjeno, da bo preli v glasbo mehko govorico svoje rojstne krajine, da bo prestavil v muziko žive utrinke naše šaljivosti, pa tudi nežnost in našo slovensko mehkobo, je ta namen v največji meri izpolnil. Že od svojega očeta Jožefa, ki je bil kot nadučitelj v Laščah organist, skladatelj in zborovodja, je podedoval sposobnost in veselje do glasbe. Po študijah na gimnaziji v Kranju in na učiteljski v Ljubljani je odšel Pavčič v Vipavo za učitelja, odkoder je bil prestavljen v Velike Lašče za nadučitelja in kasneje v Ljubljano, kjer je l. 1926. dopolnil svoja službena leta. Kot skladatelj se je udeleževal zgodaj kakor vsi nadarjeni muziki. Ker je bila njegova borba za življenje težka kakor pač borba vseh slovenskih učiteljev, je bil z dunajsko glasbeno akademijo v stikih sprva le po dopisovanju. Kasneje je kot nadučitelj v Laščah odšel na Dunaj, kjer je zelo uspešno opravil državni izpit iz glasbe. Mnogo se je bavil z muziciranjem tudi v Vipavi, kjer je zložil med drugim glasbeno odo na goro Nanos, ki ga je nekajkrat navdušil kot vnetega ljubitelja prirode. V Ljubljani je svoje študije dopolnjeval pri Gerstnerju in pri Hubadu, ki ga je uvažal v študij solopetja.

Lep del Pavčičevih skladb je še neobjavljenih in nepoznanih. Za določitev skladateljevega umetniškega lika nam pa zadostujejo tudi izdane skladbe. Pretežno je skladal samospeve, pa tudi zборе in klavirske skladbe. Mojstrsko v obliki in v vsebini, dojeti do kraja v otroški nežnosti, prisrčnosti in šegavosti je zložil znane pesmi iz Župančičevega Cicibana. Pavčičevega skladateljskega dela ne smemo podcenjevati. Ni iskal novih poti; to ni bil njegov namen niti njegova naloga. Hotel nam je v svojih skladbah prikazati ljubkost, slovensko sentimentalno otožnost, za katero se včasih sami vprašujemo, odkod se prikrade med naša občutja; prikazal je dalje vriskajoče pesmi ptic v gozdu, zibanje klasja in pesmi škrjančkov na polju. Zato ni čudno, da je Pavčič prvi slovenski skladatelj, ki je uspešno in glasbeno neoporečno skladal za koloraturni sopran. Sicer so pa njegovi samospevi že tako rojeni večidel v sopranu. Celó znameniti njegov samo-

spev Dedek Samonog (iz Cicibanovega ciklusa) je bil sprva namenjen za sopran. Šele kasneje je nekatere pesmi predelal za druge glasove. Vidi se, da ga je trenutno navdušil lep glas kake pevke, za katero je tudi predvsem pesem komponiral. Gotovo imata Suvova in zlasti Pavla Lovšetova v tem pogledu mnoge zasluge.

Torej ta neproblematična, preprosta, toda večini glasbo ljubeče publike domača in nepogrešljiva čustva je Pavčič izrazil v svojih skladbah. Res je, da včasih zaide že na mejo resne glasbe. Toda v nekaterih dobrih pesmih in zborih je veren odraz enega dela slovenskega čustvovanja, skoraj bi rekli slovenske mentalitete in ima v tem smislu svoje trdno in končno tudi nepogrešljivo mesto med slovenskimi skladatelji. Zato je prav, da se ga v naši reviji objektivno spomnimo. V prikupni melodiki vodi pevca, ki ga vzorno podpira klavirska spremljava. Ne docela samostojno, toda gotovo zadosti samoniklo je Pavčič ubral nova, sveža pota klavirskega stavka v samospěvu in v svojem načinu ustvaril podobno, kakor Lajovic v resni in težki glasbi. Saj je imel Pavčič kot dober pianist vse pogoje za obvladanje klavirskega stavka. Med njegove najlepše pesmi prištevamo samospěv Zanjica, Priplula je pomlad in Padale so cvetne sanje. Če bi nam Pavčič ustvaril še več šaljivih, šegavih in ritmično zanimivejših samospěvov, bi se njegova skladateljska vrednost znatno dvignila. Kjer je ohranil svoj zdravi dolenski humor, se iskré imenitni živahni glasbeni domisleki v skladbi. Najboljši v tem oziru je njegov zbor Zabe, omenjeni Dedek Samonog in imenitni samospěv Vrabci in strašilo.

Vsemu glasbenemu občinstvu so te skladbe dobro poznane in bile so mnogo-krat izvajane. Še mnogo bolj pa je bil Pavčič poznan v Ljubljani kot dober klavirski pedagog. Cela vrsta pianistov — med njimi tudi podpisani — je izšla iz njegove šole. Pavčićevo živo zanimanje za razne metode klavirskega poučevanja in ogromna načitanost vseh mogočih del o klavirski literaturi kaže na mladostnega duha, ki tudi v zrelih letih ne ostane krčevito pri priučeni metodi poučevanja, ki more in mora biti za vsakega učenca le individualno. Njegovo poučevanje je vzbujalo in ohranjalo veselje do glasbene umetnosti, v čemer se pri tem dandanes že dostikrat preziranem in zapostavljenem pedagogu marsikateri »odlični« pedagog lahko meri.

Tretji Pavčićevo pomen je njegovo delovanje kot skladatelj učne klavirske literature. V tem je skoraj najpomembnejši, ker je zaoral ledino, ki je bila do njegovega nastopa pri nas docela neobdelana, in hodil svoja pota, kar mu je priznala tudi tujina. Njegovo uvežbanje v igro skal in akordov, njegove male domače pesmice, prirejene za male in najmanjše učence, so neprecenljiv vir za učitelje klavirja. Med slovenskimi skladatelji nadaljujejo Pavčićevo delo sedaj le Škerjanc, Šivic in Osterc.

Ob tako proslavljanih bolj ali manj pomembnih kulturnih delavcih drugih narodov se moramo s pozornostjo spomniti svojega človeka, tem bolj, ker je z zvestobo, ki je danes tudi glasbenikom le redka lastnost, deloval za Slovence.

Lipovšek Marijan

VABILO NA NAROČBO

»Ljubljanski zvon« zaključuje s tem zvezkom svoj šestdeseti letnik. Brez posebnega zunanjega slavnostnega poudarka njegovega jubileja, do katerega je imela najstarejša slovenska revija vso pravico, je minilo leto v resnem delu in prizadevanju uredništva ter njegovih sodelavcev. Vojna vihra, ki divja okoli nas, ni mogla kljub nekaterim grozljivim znakom zmotiti slovenskega književnika pri njegovem snovanju in ustvarjanju, ker se v polni meri zaveda odgovornosti in dolžnosti, ki mu jih nalagajo prav današnje razmere in čas. Današnja doba naravnost tirja od slovenskega književnika, ki se noče življenju izmakniti, da se ne giblje le v nekem začaranem krogu osamljenega umetniškega ustvarjanja, temveč da se ob vsaki priliki izjasni tudi ob raznih splošnih javnih vprašanjih, da dá tudi tam poudarek svoji volji do književniškega dela kakor odločni veri v bodočnost. Zato mora stati sredi arene sodobnega življenja svojega naroda, države in človeške družbe, trdno se zavedajoč njenih nacionalnih in socialnih nasprotij, ki zaradi tega močno odmevajo v njegovem delu. Sodobnemu progresivnemu slovenskemu pisatelju ni umetniško ustvarjanje zgolj samovšečno duhovičenje in brezidejno artistično povezovanje besed, temveč globoka notranja nujnost in potreba po upodobitvi in razjasnitvi njegovih umskih in čustvenih doživetij časa in razmer. V teh pa ne išče le spodtakljivih, gnilih in odmirajočih mest, temveč se skuša dokopati do tistih prvin, na katerih in iz katerih je treba graditi bodočnost. Tega težkega in odgovornega poslanstva sodobnega pisatelja se »Ljubljanski zvon« z uredništvom in z vsemi sodelavci v najvišji meri zaveda in mu skuša po svojih najboljših močeh služiti. Naglica, s katero so se v preteklem letu vrstili razni dogodki, ni dopuščala, da bi se bil »Ljubljanski zvon« podrobneje ukvarjal s svojo preteklostjo, kljub temu pa se zaveda, da se je z njo do dobra in častno zasidral v slovensko kulturno in narodno zgodovino. Zato svojega šestdesetletnega jubileja ni praznoval s pogledi nazaj, temveč je kakor ves čas sedanjega uredništva pogumno posegal v pereča sodobna vprašanja. Uporno in vztrajno si je kljub težkim in včasih skoraj nepremostljivim oviram trdno utiral pot, ki se mu je zdela najpravičnejša: zbrati okoli sebe kar največ progresivnih tvornih sil ne oziraje se na generacije naše narodne individualnosti, naše kulturne in umetniške tvornosti, temveč ki jih poleg tega s stvariteljskim delom in kritičnim premišljevanjem naše sedanjosti gradi in utrjuje tudi za bodočnost.

Kdor je pazno prebiral zadnje letnike, ki so ponovno potrdili sloves »Ljubljanskega zvona« kot osrednje slovenske revije, je to prizadevanje precej opazil in obenem spoznal, da je »Ljubljanski zvon« po svoji novi obliki in vsebini tista slovenska revija, brez katere si našega sodobnega kulturnega in umetniškega življenja ni mogoče predstavljati. Vendar je to spoznanje samo po sebi premajhno, da bi moglo nuditi reviji trajnejšo oporo v borbi za njen gmotni položaj. Nobena še tako dobra in idealna stvar ne more živeti, kaj šele rasti in se razvijati, če nima dovolj trdnih gmotnih temeljev. Najtrdnjša gmotna opora vsake revije so njeni stalni naročniki! Čim več jih je, tem lažje se revija razvija in tem več more nuditi! Zato se ob zaključku jubilejnega letnika obračamo na vse sedanje naročnike z željo, da nam ostanejo zvesti, in s prošnjo, da nam vsak po svoji moči pomaga pridobiti novih naročnikov. S tem ne bodo storili usluge le nam, temveč tudi sebi, ker nam v tem primeru ne bo treba zvišati naročnine, ki bo sicer zaradi podražitve tiska in papirja neogibna. Uverjeni smo, da nam tega ne bo treba storiti, ker bodo z Vašim požrtvovalnim sodelovanjem ravno novi naročniki prinesli potrebno gmotno ravnesje.

Uprava in uredništvo pa bosta s svoje strani preskrbela, da bo »Ljubljanski zvon« mogel izpolniti vse tiste naloge, ki mu jih nalagajo razmere in čas in ki jih zahtevate tudi Vi od njega! V zadnjih letih skoraj ni bilo važnega in perečega vprašanja, ki se ga revija ne bi bila dotaknila. Prodornost analize in kritike, kvalitetna umetniška, esejistična, znanstvena kakor tudi publicistična tvornost ter vsebinska pestrost nudijo vsakemu še tako zahtevnemu bralcu kažipot in vpoštovanja vreden pregled domačega in tujega snovanja, mišljenja in dogajanja. Po vsem tem upravičeno pričakuje »Ljubljanski zvon«, da se bo z novim letnikom znatno razširil njegov naročniški krog, kar mu ne bo le ustvarilo trdnega gmotnega temelja, temveč mu bo razširilo tudi možnosti njegovega delovanja!

Zato poziva uprava vse naročnike in prijatelje »Ljubljanskega zvona«, naj povsod in ob vsaki priliki pridobivajo nove naročnike in bralce! S tem se ne bodo le gmotno oddolžili reviji, temveč bodo izrekli priznanje in spoštovanje tudi delu tistih sodobnih slovenskih književnikov, ki so se zbrali okoli »Ljubljanskega zvona«, trdno uverjeni, da je sodelovanje pri njem potrebno in važno. Kajti revija, ki so ji pomembne literarne generacije od Levstika, Aškerca, Cankarja do Župančiča s svojim sodelovanjem ustvarile častno in neovrgljivo šestdesetletno tradicijo, je poklicana, da tudi v našem času tvori vez med slovensko javnostjo in sodobnim književnikom ter njegovimi prizadevanji.

»Ljubljanski zvon« se naroča pri Tiskovni zadrugi v Ljubljani (Dalmatinova ulica 10 ali Šelenburgova ulica 3) in pri podružnici Tiskovne zadruge v Mariboru (Aleksandrova cesta 13). Celotna naročnina znaša din 120. —(za dijake din 90.—) in se lahko plačuje tudi v polletnih, četrtletnih ali mesečnih obrokih. Kdor pridobi 5 novih rednih naročnikov, bo prejemal revijo brezplačno.

UPRAVA.

**JULIJ
KLEIN**

Ljubljana, Wolfova ul. 4
Telefon št. 33-80

OKVIRJI

Prva specialna delavnica
za okvirjenje slik

S L I K E

**Zavarovanja vseh vrst
prevzema**

SLAVIJA

jugoslovanska zavarovalna banka

v Ljubljani

Podružnice:

BEOGRAD	ZAGREB
SARAJEVO	NOVI SAD
OSIJEK	SPLIT

Ekspoziture:

MARIBOR in CELJE

**Glavno ravnateljstvo v Ljubljani
v novem posloju — Gajeva ulica 2**

Telefon: 21-75, 21-76, 21-77